

Τα όνειρα στην *Ιστορίην* του Ηροδότου.

Λιαπιδακη Καλλιόπη

2006

Τα όνειρα στην *Ιστορίην του Ηροδότου*.

Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του ηροδότειου έργου επιτρέπει στον αναγνώστη των *Ιστοριών* να παρακολουθήσει την κυρίως ιστορική αφήγηση, πλαισιωμένη από μία εκτεταμένη έκθεση ποικίλης ύλης παρεκβάσεων που αναδεικνύουν, μεταξύ άλλων, τις διαφορές Ελλήνων και βαρβάρων και συμβάλλουν, σε ορισμένο βαθμό, στην κατανόηση των ιστορικών γεγονότων που αφορούν στη σύγκρουση των ελληνικών πόλεων με τα μοναρχικά κράτη της Ανατολής κατά το παρελθόν. Στο πλούσιο σε έκταση και περιεχόμενο έργο του Ηροδότου αριθμούνται συνολικώς δεκαπέντε όνειρα, τα οποία πιθανότατα δεν ονειρεύτηκε ποτέ κανείς, όπως άλλωστε συμβαίνει με τις περισσότερες ονειρικές οπτασίες που διασώζουν οι αρχαίες πηγές. Από αυτά μόνο τέσσερα αποδίδονται σε Έλληνες ενώ τα υπόλοιπα αναφέρονται σε Μήδους, Λυδούς, Αιγυπτίους και Πέρσες. Η μη ισάριθμη κατανομή των ονείρων μεταξύ Ελλήνων και βαρβάρων είναι ενδεικτική της πρόσληψης της ονειρομαντείας κατά την αρχαιότητα, που παρέμεινε, όπως είναι ευρύτερα αποδεκτό, στη σκιά της χρησμολογίας κατά την αρχαϊκή και κλασική περίοδο.

Το όνειρο, ως παθητικό μέσο επικοινωνίας του ανθρώπου με το θείο, αποτελεί, στην ουσία, την έκφραση της θεϊκής βούλησης και γνώσης και προσλαμβάνει στο κείμενο του Ηροδότου άλλοτε αλληγορική και άλλοτε κυριολεκτική σημασία (όνειρο-χρησμός). Στη δεύτερη περίπτωση, ο λόγος, εκπεφρασμένος συνηθέστερα από μία ονειρική μορφή που καθίσταται ο φορέας ενός θεϊκού στην προέλευσή του μηνύματος προς τον ονειρευόμενο, δεν στερείται λογικού νοήματος, ώστε να χρήζει ονειροκριτικής ερμηνείας. Αντιθέτως, σε κάθε αλληγορικό όνειρο κυριαρχεί μία σειρά μη λογικών στη συνοχή τους εικόνων, τις οποίες καλείται να ερμηνεύσει ο ονειρευόμενος, οδηγούμενος, στην περίπτωση της ονειρικής και συμβολικής ως προς τον χαρακτήρα αποκάλυψης, σε ένα έστω λογικοφανές, αν όχι πραγματικό νόημα, απευθυνόμενος κατά βούληση (καθώς άλλοτε την ερμηνεία πραγματοποιεί το ίδιο το ονειρευόμενο πρόσωπο) σε έναν ή περισσότερους ονειρομάντεις, μάγους ή μη του περιβάλλοντός του.

Σε γενικές γραμμές, με εξαίρεση το όνειρο της κόρης του τυράννου Πολυκράτη, δεν αναφέρονται στο ηροδότειο κείμενο οι αναγωγές και οι συσχετισμοί των ονειρικών συμβόλων με την πραγματικότητα, που επιχειρούνται για τον προσδιορισμό της ερμηνείας κάθε αλληγορικού ονείρου. Ανεξάρτητα όμως από την κύρια κατηγορική διάκριση των ονείρων σε όνειρα-χρησμούς και αλληγορικά, την ονειροκριτική τους εξήγηση καθορίζουν οι ιστορικές συνθήκες αλλά κυρίως τα κίνητρα των ονειρευομένων, οι φιλοδοξίες, οι φόβοι ή ακόμη η σχέση τους με το θείο. Μέσα από μία ενδοκειμενικής φύσεως προσέγγιση των

αντίστοιχων χωρίων θα σχολιαστούν κάποια βασικά ζητήματα μορφής, ερμηνείας και λειτουργίας του ηροδότειου ονείρου, που καλύπτει με την αφήγησή του έναν πλατύ γεωγραφικό χώρο και χρόνο. Προτού εξετάσουμε τα αλληγορικά, θα ασχοληθούμε με τα όνειρα-χρησμούς του Ηροδότου και θα δώσουμε προτεραιότητα σε εκείνα που ανήκουν στον χώρο της Ανατολής, εξαιτίας του μεγαλύτερου αριθμού τους, αλλά και του ενδιαφέροντος που παρουσιάζουν.

Αρχικά θα γίνει λόγος για το όνειρο του βασιλιά των Λυδών Κροίσου, που αφηγείται ο Ηρόδοτος στο πρώτο βιβλίο της μακράς ιστορίας του. Πρόκειται για μία απειλητική ονειρική προφητεία με αποδέκτη τον Κροίσο και επαπειλούμενο πρόσωπο τον Άτυ, γιο του Κροίσου, για τον βέβαιο θάνατο του οποίου λαμβάνει ο δεύτερος την ονειρική προειδοποίηση. Ως φορέας του θεϊκού μηνύματος δεν προσδιορίζεται αφηγηματικά κάποια ανδρική θεόσταλη μορφή, όπως είναι σύνηθες στην κατηγορία των απαντώμενων στη βιβλιογραφία ως ονείρων-χρησμών αντιθέτως, στην περιγραφή του ονείρου διαβάζουμε τα εξής: *τοῦτον δὴ ὦν τὸν Ἄτυν σημαίνει τῷ Κροίσῳ ὁ ὄνειρος, ὡς ἀπολέει μιν αἰχμῇ σιδερῆ βληθέντα* (1.34.2). Προάγγελος του μέλλοντος, ακόμη και υπό τη στενή έννοια του φορέα μηνύματος προς τον ονειρευόμενο, παρουσιάζεται προσωποποιημένο το ίδιο το όνειρο στο συνολικό περιεχόμενό του.¹ Η έμφαση δίδεται στο μήνυμα αυτό καθεαυτό, στα αποκαλυπτικά αλλά σκοπίμως αδιευκρίνιστα για τον φόνο του Άτυ *ἔπεα* του ονείρου. Ο λόγος είναι για μία αλήθεια που δεν αποκαλύπτεται πλήρως, αλλά που σημαίνεται μερικώς ανταποκρινόμενη στις απαιτήσεις της αφήγησης.

Για λόγους σύμφωνους με τον τραγικό χαρακτήρα της συγκεκριμένης νουβέλας, καθορίζονται, μέσω του ονείρου, το θύμα και το μέσο (όργανο) του φόνου που μελλοντικά θα διαπραχθεί, όχι όμως ο θύτης και οι ακριβείς συνθήκες θανάτου του Άτυ. Το όνειρο, αποκαλυπτικό μίας θεολογικής αλήθειας μελλοντικών συμφορών, για την οποία εμφαντικά κάνει λόγο ο Ηρόδοτος με τη φράση *ὅς οἱ τὴν ἀληθειὴν ἔφαινε τῶν μελλόντων γενέσθαι κακῶν* (1.34.1), στην οποία αποτυπώνεται προκαταβολικά η πραγμάτωση του ονείρου, ενεργοποιεί τους συλλογιστικούς μηχανισμούς του ονειρευόμενου προσώπου (1.34.3: *ἔωπῶ λόγον ἔδωκε*) η λογική εξέταση του ονείρου δεν αποτρέπεται από το έντονο αίσθημα φόβου που γεννάται

¹ Πρβ.1.38.1: *...ἀλλὰ μοι ὄψις ὄνειρου ἐν τῷ ὕπνῳ ἐπιστάσα ἔφη σε ὀλιγοχρόνιον ἔσεσθαι, ὑπὸ γὰρ αἰχμῆς σιδερέης ἀπολέεσθαι*. Ως ὄψις ὄνειρου ορίζεται το όνειρο ως όλον και όχι η θεϊκή μορφή-φορέας μηνύματος, όπως αποδεικνύεται από παράλληλα χωρία στο έργο του Ηροδότου. Ως όρος η ὄψις είναι αφηρημένη και δεν δηλώνει πάντοτε την ονειρική οπτασία. Για αυτό, κάθε φορά που χρησιμοποιείται για τον προσδιορισμό ενός ονείρου, συνοδεύεται από κάποια γενική, όπως *ἐνυπνίου* ή *ὄνειρου*. Πρβ.7.18.1: *ὡς τὴν ὄψιν οἱ τοῦ ἐνυπνίου διεξῆλθε*, 1.38.1: *ἀλλὰ μοι ὄψις ὄνειρου ἐν τῷ ὕπνῳ ἐπιστάσα*, 2.139.3: *...αὐτὸν ἢ ὄψις τοῦ ἐνυπνίου ἐπετάρασσε* κ.α.

στον Κροίσο ως απόρροια των όσων ακούει να λέγονται στον ύπνο του για τον επικείμενο χαμό του γιου του,² αλλά υπαγορεύει μία σειρά προστατευτικών μέτρων που λαμβάνονται από τον αποδέκτη του ονείρου για την αποφυγή του θανάτου του Άτυ και, κατά προέκταση, της εναντίον του εκδίκησης και τιμωρίας.

Πρέπει να διευκρινιστεί ότι μία λογική εξέταση του ονείρου από πλευράς αποδέκτη αποσκοπεί αποκλειστικά στη λήψη των ορθών προληπτικών μέτρων προς αποτροπή της συμφοράς και όχι στον προσδιορισμό μίας ερμηνείας των ονειρικών φαινομένων, εφόσον η ονειρική αποκάλυψη ανήκει στην κατηγορία του ονείρου-χρησμού, όπου ο θεϊκός λόγος μεταδίδεται με καθαρότητα και ευκρίνεια, χωρίς αλληγορικές εικόνες ή αινίγματα.³ Το όνειρο προειδοποιεί απερίφραστα τον Κροίσο ότι στο μέλλον ο Άτυς θα θανατωθεί χτυπημένος από σιδερένια αιχμή. Η εκπλήρωση του ονείρου δίδεται αφηγηματικά με τη φράση *ὁ μὲν δὴ βληθεὶς τῇ αἰχμῇ ἐξέπλησε τοῦ ὄνείρου φήμην* (1.43.3), όπου φήμη είναι ο θεϊκός και μεταδιδόμενος στον Κροίσο μέσω του ονείρου λόγος.

Η δραματοποίηση του ονείρου επιτυγχάνεται, όταν ο Κροίσος, στην προσπάθεια να δικαιολογήσει την άρνησή του να συμμετάσχει ο Άτυς στο κυνήγι του κάπρου, επικαλείται ενώπιον του δεύτερου το όνειρο των προηγούμενων ημερών. Η φωνή του αφηγητή Ηροδότου συναντάται με τη φωνή του Κροίσου σε μία ακόμη περιγραφή του ονείρου, που προσλαμβάνει στη δεύτερη περίπτωση έναν τόνο τραγικότητας, ο οποίος δεν γίνεται αισθητός στην πρώτη και ουδέτερη συναισθηματικά περιγραφή του ονείρου από τον ιστορικό. Δεν είναι τυχαίο ότι στην περιγραφή του ονείρου από τον Κροίσο προστίθεται και το στοιχείο του πρώιμου χαμού του Άτυ (1.38.1: *...ἔφη σε ὀλιγοχρόνιον ἔσεθαι*), που κάνει ακόμη πιο τραγική τη θέση του ονειρευομένου. Μάλιστα, η αποκάλυψη του ονείρου είναι η απάντηση του Κροίσου στο αίτημα του Άτυ για ένα λογικής φύσεως επιχείρημα που θα έπειθε τον δεύτερο για την ορθότητα της στάσης του πρώτου απέναντί του (1.37.3: *λόγω ἀνάπεισον*). Ο Κροίσος ομολογεί ότι η αποφυγή του θανάτου του Άτυ ήταν το κύριο μέλημά του, από τη στιγμή που υπήρξε αποδέκτης του προφητικού ονείρου. Βλέπουμε τη βαρύτητα που ασκούν στο ονειρευόμενο πρόσωπο τα *ἔπεα* του ονείρου,⁴ που αντιμετωπίζεται εξ αρχής από τον ιστορικό ως φορέας μίας αλήθειας πραγμάτων.

² Ἄς σημειωθεί ότι η φράση *ἑωυτῶ λόγον ἔδωκε* (1.34.3) προηγείται της μετοχής *καταρρωδῆσας* (1.34.3), που αφορά στην ψυχολογική κατάσταση του ονειρευομένου.

³ Ενδιαφέρουσα και παρεκκλίνουσα είναι η περίπτωση ενός άλλου ονείρου-χρησμού με αποδέκτη τον Ἰππαρχο· η αινιγματική φύση του ονειρικού λόγου καθιστά απαραίτητη τη γνώση των ονειροπόλων για την ερμηνεία ενός διστίχου, που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια (5.55-56).

⁴ Πρβ. 1.36.3: *Κροίσος δὲ μνημονεύων τοῦ ὄνείρου τὰ ἔπεα ἔλεγε σφι τάδε*. Σε ένα όνειρο της κατηγορίας του ονείρου-χρησμού εύλογα δίδεται βάρος στον λόγο.

Από τον Άτυ έχουμε μία δεύτερη, διαφορετική από εκείνη του Κροΐσου ερμηνεία, ορθολογιστικής φύσεως, η οποία τελικώς ανατρέπεται από την εξέλιξη της τραγικής νουβέλας, με τρόπο που καταδεικνύει μεγαλειωδώς την άνιση πάλη του ανθρώπου με το μοιραίο, αλλά και την ήττα της ανθρώπινης λογικής σε μία αντιπαράθεση με τη θεία νέμεση. Ένας λογικός υπολογισμός των πραγμάτων πείθει τον Κροΐσο για τη συμμετοχή του Άτυ στο κυνήγι του κάπρου και ανοίγει στην ουσία τον δρόμο για τον θάνατό του. Υπό μία έννοια, η ανθρώπινη λογική παγιδεύει τον αποδέκτη αυτού του ονείρου, και ο άνθρωπος παράγοντας, εν αγνοία του, συνεργάζεται με τον θεϊκό. Ο υποκειμενικός χαρακτήρας της ερμηνείας του ονείρου και, κατά προέκταση, η δυνατότητα περισσοτέρων της μίας ονειροκριτικών ερμηνειών, αποδίδεται με τον όρο *γνώμην* (1.40.1) που αναφέρεται στην ερμηνεία του Άτυ και απαντά πριν τη φράση *ὡς ὢν νενικημένος ὑπὸ σέο μεταγινώσκω μετήμῃ τε σε ἶναί ἐπι τὴν ἄγρην* (1.40.1), στην οποία αποτυπώνεται από τον ιστορικό η επιχειρηματολογική νίκη του Άτυ έναντι του Κροΐσου, καθοριστική για την εξέλιξη της νουβέλας.

Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του Κροΐσου προς τον Άδραστο, όταν ο τελευταίος, συλλογιζόμενος την ἔστω ακούσια πράξη του, ζητάει να θανατωθεί. Με μία θαυμαστή γενναιότητα ψυχής και με τη γνώση πλέον να κυριαρχεί μίας προηγούμενης ἀγνοίας, ο Κροΐσος προσδιορίζει τον Άδραστο ως το εκτελεστικό ὄργανο μίας θεϊκής στη σύλληψή της συμφοράς, για την οποία τον προειδοποίησε στο κοντινό παρελθόν κάποιος θεός (1.45.2: *θεῶν κού τις προεσήμανε τα μέλλοντα ἔσεσθαι*). Ο Άδραστος, αδύναμος να ξεφύγει από τη μοίρα του, ὅπως υποδηλώνει το ὄνομά του, μεσολαβεί ακούσια, ὡστε να παραδοθεί αβοήθητος ο Κροΐσος στη δική του μοίρα, η οποία επιτάσσει τον θάνατο του γιου του. Η θεία νέμεση, για την οποία κάνει λόγο ο Ηρόδοτος σε ένα εισαγωγικό και προσδιοριστικό σχόλιο του συγκεκριμένου ονείρου, γίνεται πλέον αντιληπτή από το ανθρώπινο θύμα.⁵

Με τον θάνατο του Άτυ, του οποίου το ὄνομα παραπέμπει υπαινικτικά στην *ἀτη* που επιφέρει στον άνθρωπο κάθε *ὑβρη*, ικανοποιείται ο φθόνος των θεῶν για τον υβριστή Κροΐσο. Πέραν της αδιαμφισβήτητης θεολογικής προέλευσης του ονείρου, δεν γνωρίζουμε εάν επισκέφτηκε τον Κροΐσο στον ὕπνο του ο ἴδιος ο θεός για τον οποίο ο λόγος ἢ εάν κάποια θεόσταλη και ολωσδιόλου απροσδιόριστη για τον αναγνώστη μορφή υπήρξε εκείνη που απεκάλυψε σε αυτόν τη μη ανατρέψιμη εξέλιξη των μελλόντων, ως ἔκφραση της επιθυμίας του θεῖου για εκδίκηση, εξαιτίας της υπέρμετρης αλαζονείας του Λυδού βασιλιά.

⁵ 1.34.1: *Μετὰ δὲ Σόλωνά οἰχόμενον ἔλαβε ἐκ θεοῦ νέμεσις μεγάλη Κροῖσον, ὡς εἰκάσαι, ὅτι ἐνόμισε ἕωτόν εἶναι ἀνθρώπων ἀπάντων ὀλβιώτατον.*

Με τον θάνατο του Άτυ αποδεικνύεται όχι μόνο η αλήθεια του ονείρου αλλά και η αλήθεια των λόγων του Σόλωνα, που είχε προειδοποιήσει προφητικά τον Κροΐσο για τον φθόνο του θεού και τη μεταβολή της ανθρώπινης τύχης.⁶

Στο δεύτερο βιβλίο των *Ιστοριών* γίνεται λόγος για το όνειρο του βασιλιά των Αιθίοπων Σαβακώ, που κατέλαβε τον αιγυπτιακό θρόνο με μία νικηφόρα επιδρομή κατά της Αιγύπτου στα χρόνια της βασιλείας του Άνουση.⁷ Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Ηρόδοτος σκοπίμως παρουσιάζει ως λεγόμενα τα όσα περιγράφει, τα οποία και αποδίδει στους ιερείς της Αιγύπτου.⁸ Το συγκεκριμένο όνειρο συνδέεται από τον ιστορικό με την αιφνίδια, έπειτα από μία βασιλεία πενήντα χρόνων, αποχώρηση του Σαβακώ από την Αίγυπτο και, κατά προέκταση, με την απαλλαγή του αιγυπτιακού θρόνου από την αιθιοπική δυναστεία. Αποδέκτης του ονείρου ένας ακόμη άνδρας βασιλιάς, και φορέας του θεϊκού μηνύματος μία ανδρική μορφή που συμβούλεψε τον Σαβακών να συγκεντρώσει όλους τους ιερείς της Αιγύπτου και να τους κόψει στα δύο: *ἐδόκεε̅ οἱ ἄνδρα ἐπιστάντα συμβουλεύειν τοὺς ἱερέας τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ συλλέξαντα πάντας μέσους διαταμεῖν* (2.139.1).⁹ Ο Αιθίοπας βασιλιάς αντιλαμβάνεται την ηθική βλάβη και τον αποτρόπαιο χαρακτήρα της προτροπής του ονείρου και αρνείται να την εκτελέσει. Είναι η μοναδική περίπτωση στο έργο του Ηροδότου όπου ένας ονειρευόμενος αγνοεί την προτροπή του ονείρου και δεν υποτάσσεται στη θεϊκή βούληση, βέβαιος για τον θεϊκό φθόνο.¹⁰

⁶ Πρβ.1.32.1: *Ἵ Κροΐσε, ἐπιστάμενόν με τὸ θεῖον πᾶν ἐὼν φθονερὸν τε καὶ ταραχῶδες ἐπειρωτᾶς ἀνθρωπιῶν πρηγμάτων πέρι.*

⁷ 2.139.1-3.

⁸ Το ρήμα *λέγεται* χρησιμοποιείται κάθε φορά που ο ιστορικός εκφράζει κάποια αμφιβολία και επιφυλακτικότητα για τα όσα αφηγείται και είναι συχνότερο σε νουβέλες, μύθους και ανέκδοτα. Βλ. Harrison, 2000, 135. Εν προκειμένω, η ευθύνη των όσων λέγονται σχετικά με τον Σαβακών μετατοπίζεται στους Αιγύπτιους ιερείς. Πρβ. 7.12.1: *ὡς λέγεται ὑπὸ Περσέων.*

⁹ Ο Λυδός Πύθιος ζητάει από τον Ξέρξη να απαλλάξει από την εκστρατεία κατά των Ελλήνων τον μεγαλύτερο γιο του, ώστε να τον έχει στήριγμα στη ζωή. Φανερά ενοχλημένος από την παράκληση του δούλου του, ο Ξέρξης τιμωρεί τον Πύθιο διατάζοντας τον θάνατο του γιου του με έναν τρόπο που θυμίζει την προτροπή που έλαβε ο Σαβακώ για τον διαμελισμό των ιερέων. Οι αρμόδιοι αναλαμβάνουν, έπειτα από εντολή του Ξέρξη, να κόψουν στα δύο το σώμα του νεαρού και, αφού το σχίσουν, να στήσουν το ένα μισό του κορμιού του στη δεξιά πλευρά του δρόμου και το άλλο στην αριστερή, και στη συνέχεια να φροντίσουν να περάσει ανάμεσά τους όλος ο περσικός στρατός. Δεν αποκλείεται η απάνθρωπη πρωτοβουλία του Ξέρξη, που φανέρωσε τον αδίστακτο χαρακτήρα του, να είχε τον χαρακτήρα θυσίας για την καλή έκβαση της εκστρατείας, έπειτα μάλιστα από την απρόσμενη έκλειψη ηλίου, που θορόβησε τους Πέρσες (7.39-40). Σε μία παρόμοια αποτρόπαια πράξη παρακινείται και ο Σαβακώ. Ίσως, οποιοσδήποτε άλλος βασιλιάς της Ανατολής, των οποίων τη βαναυσότητα υπογραμμίζει με έμφαση ο Ηρόδοτος στο έργο του, να την είχε με ευκολία πραγματοποιήσει. Άλλωστε, ο Καμβύσης, υπό τον φόβο της κατάληψης του περσικού θρόνου από τον Σμέρδη, διέταξε τον θάνατο του ίδιου του αδελφού του.

¹⁰ Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι εκείνο που επιτρέπει ουσιαστικά στον Σαβακών να ξεφύγει από τον θεϊκό φθόνο είναι ο χαρακτήρας του ονειρικού λόγου, δηλαδή, πρόκειται για παρότρυνση-εντολή και

Εν προκειμένω, το όνειρο προσλαμβάνεται από τον αποδέκτη του ως μία εις βάρος του απόπειρα των θεών (2.139.2: *ὡς πρόφασιν*), που αποσκοπεί στο να τον παραπλανήσει και να τον οδηγήσει σε ενέργειες που θα προκαλέσουν την καταστροφή του. Εντοπίζουμε εδώ το στοιχείο του φθόνου και της ανατρεπτικής διάθεσης των θεών, οι οποίοι υποβάλλουν τον θνητό αποδέκτη του ονείρου σε μία ανόσια δοκιμασία. Υπ' αυτή τη σκοπιά, το απατηλό όνειρο, ως μέσο επικοινωνίας του ανθρώπου με το θείο, χρησιμοποιείται για να λάβει εφαρμογή ένα δόλιο τέχνασμα των θεών, που τείνουν να επεμβαίνουν ανατρεπτικά στα ανθρώπινα. Εκείνο που αποτρέπει τον Σαβακών από τον διαμελισμό των ιερέων δεν είναι ο ηθικός χαρακτήρας και η ευσέβειά του, αλλά κυριότατα ο φόβος για τις επιπτώσεις που θα προέκυπταν από μία τέτοια αποτρόπαιη πράξη.¹¹ Την εκούσια απόφαση να αποχωρήσει και να εγκαταλείψει τον αιγυπτιακό θρόνο ο Σαβακός τη στηρίζει σε έναν χρησμό που έλαβε στο παρελθόν αναφορικά με τα χρόνια βασιλείας του στην Αίγυπτο. Μάλιστα το όνειρο, που επηρεάζει ιδιαίτερα τον ψυχισμό του ονειρευόμενου προσώπου (2.139.3: *ἐπετάρασσε*), γίνεται η αφορμή όχι μόνο να ανακληθεί ο χρησμός αλλά και να επιβεβαιωθεί.

Ο Διόδωρος Σικελιώτης μας δίδει μία διαφορετική εκδοχή του ονείρου που στάθηκε η αφορμή για την αποχώρηση του Αιθίοπα βασιλιά από την Αίγυπτο στο πρώτο βιβλίο της Ιστορίας του.¹² Υπογραμμίζει με ιδιαίτερη έμφαση την υπερβολική ευσέβεια του Σαβακών (1.65.5: *τῆς εὐσεβείας ὑπερβολήν*), τον οποίο ο ίδιος ονομάζει Σαβάκων, με την περιγραφή ενός διαφορετικού, σε ορισμένα σημεία του περιεχομένου αλλά και ως προς την ερμηνεία, ονείρου, που έχει ως εξής: Ο Αιθίοπας είδε στον ύπνο του τον θεό των Θηβών ο οποίος του απεκάλυψε ότι δεν θα μπορούσε να βασιλεύσει ευτυχισμένος στην Αίγυπτο για μεγάλο χρονικό διάστημα, εάν δεν έκοβε στα δύο όλους τους ιερείς, και έπειτα περνούσε με τους ακολούθους του μέσα από τα κομμάτια τους. Στη συγκεκριμένη περιγραφή έχουμε

όχι για ονειρική προφητεία, η οποία στην περίπτωση κάθε ονείρου, συμπεριλαμβανομένου και εκείνου του Κροίσου για τον Άτυ, επαληθεύεται. Εξάιρεση αποτελεί, σε έναν βαθμό, η απατηλή ονειρική προφητεία την οποία μία ανδρική μορφή μεταφέρει στον Ξέρξη, με σκοπό να τον εξαπατήσει και να τον οδηγήσει στην καταστροφή (7.14.1: *ὡς καὶ μέγας καὶ πολλὸς ἐγένεο ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ, οὕτω καὶ ταπεινὸς ὀπίσω κατὰ τάχος ἔσσει*). Λέγεται στον Ξέρξη ότι θα γίνει γρήγορα ταπεινός, εάν δεν πραγματοποιήσει άμεσα την εκστρατεία στην Ελλάδα. Εκείνο από το οποίο αναμφίβολα δεν μπόρεσε να διαφύγει ο Σαβακός ήταν η πεπρωμένη αποχώρησή του από την Αίγυπτο έπειτα από βασιλεία πενήντα χρόνων.

¹¹ Στην αφήγηση δίδεται λιγότερο βάρος στην ανόσια διάσταση της πράξης του διαμελισμού των ιερέων και περισσότερο στην ερμηνεία που δίδει ο Σαβακός στα όσα ονειρεύτηκε. Για την ακρίβεια, η ασέβεια της παραπάνω πράξης επισημαίνεται μόνο με τη μετοχή *ἀσεβήσας* που βρίσκεται στην ερμηνεία που δίδει ο αποδέκτης στο όνειρο: *ιδόντα δὲ τὴν ὄψιν ταύτην λέγειν αὐτὸν ὡς πρόφασιν οἱ δοκέει ταύτην τοὺς θεοὺς προδεικνύναι, ἵνα ἀσεβήσας περὶ τὰ ἱρὰ κακὸν τι πρὸς θεῶν ἢ πρὸς ἀνθρώπων λάβοι* (2.139.2).

¹² Διόδωρος Σικελιώτης, *Βιβλιοθήκη Ιστορική*, 1.65.5-8.

συνδυασμό προτροπής και προφητείας και προσδιορισμό της θεϊκής μορφής που επισκέπτεται τον ονειρευόμενο· εντοπίζουμε επιφάνεια του ίδιου του θεού και όχι παρουσία κάποιας θεόσταλτης ονειρικής μορφής ως φορέα μηνύματος, όπως συμβαίνει στο ηροδότειο κείμενο.

Στην αφήγηση του Διοδώρου ο Σαβάκων καθίσταται επανειλημμένως αποδέκτης του ίδιου ονείρου, το οποίο διηγείται στους ιερείς, και θεωρεί ότι εκφράζεται με αυτό η δυσαρέσκεια του θεού, εξαιτίας της μακρόχρονης παραμονής του στην Αίγυπτο. Στο κείμενο του Διοδώρου δεν υπάρχει αναφορά σε κάποιον προηγούμενο χρησμό, και η απόφαση του Σαβάκωνος να αποχωρήσει από την Αίγυπτο είναι απόλυτα συνυφασμένη με την ευσέβεια που τον διαπνέει. Δεν εντοπίζεται, σε αντίθεση με το ηροδότειο κείμενο, κάποιος υπαινιγμός για μία παραπλανητική απόπειρα των θεών εις βάρος του αποδέκτη του ονείρου. Απαραίτητη προϋπόθεση για να εκτελέσει ο ονειρευόμενος Σαβάκων του Διοδώρου τη θεϊκή προτροπή, στην ουσία εντολή, υπήρξε η πίστη του στην εύνοια του θεού. Έπειτα από τα όσα ειπώθηκαν, η διαφορά με το ηροδότειο κείμενο είναι ευκόλως εντοπίσιμη.

Ένα επιπλέον όνειρο που αφηγείται ο Ηρόδοτος στα πλαίσια της εξιστόρησης της ανόδου και της καθόδου των βασιλέων της Αιγύπτου έχει ως αποδέκτη αυτή τη φορά τον ιερέα του Ηφαίστου Σεθώνα, που υπήρξε μάλιστα ο τελευταίος σε αυτή τη μακρά σειρά διαδόχων του αιγυπτιακού θρόνου. Τα περιγραφικά σχόλια του ονείρου μας ενημερώνουν για μία επιδρομή κατά της Αιγύπτου με επικεφαλής τον Σαναχάριβο, βασιλιά των Αραβίων και των Ασσυρίων, κατά την οποία η τάξη των Αιγυπτίων πολεμιστών αρνήθηκε να υπερασπιστεί το αιγυπτιακό έδαφος, φανερά ενοχλημένη από την άδικη μεταχείρισή της από τον Σεθώνα στην περίοδο ειρήνης. Αμήχανος ο Σεθών πώς να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο από την επιδρομή των εχθρών, καταφεύγει ολοφυρόμενος στο εντός του ναού άγαλμα του Ηφαίστου και παραδιδόμενος στον ύπνο ονειρεύεται ότι ο θεός στάθηκε πάνω από το κεφάλι του (2.141.3: *ἐπιστάντα τὸν θεὸν*) και τον ενθάρρυνε να πολεμήσει εναντίον του στρατού των Αραβίων, υποσχόμενος σε αυτόν συμμάχους: *οἱ δόξαι ἐν τῇ ὄψι ἐπιστάντα τὸν θεὸν θαρσύνειν ὡς οὐδὲν πείσεται ἄχαρι ἀντιάζων τὸν Ἀραβίων στρατὸν αὐτός γάρ οἱ πέμψειν τιμωρούς* (2.141.3).¹³

Μέσω του ονείρου η νίκη των Αιγυπτίων παρουσιάζεται από τον ιστορικό, με γνώμονα πάντοτε τη μαρτυρία των ιερέων της Αιγύπτου, ως θεόσταλτη. Ιδιαίτερης προσοχής στην αφήγηση λαμβάνει η ευσέβεια του ιερέα, ο οποίος επιδεικνύει τυφλή πίστη και υπακοή στα

¹³ Οι σύμμαχοι των Αιγυπτίων υπήρξαν ένα πλήθος τυφλοπόντικες που όρμησαν κατά τη διάρκεια της νύχτας στους εχθρούς και τους έτρεψαν άοπλους σε φυγή την επομένη, προς επιβεβαίωση των λόγων του Ηφαίστου και προς επαλήθευση του σωτήριου για τον λαό της Αιγύπτου ονείρου. Η πληροφορία αυτή σχετίζεται με τη λατρεία των ζώων στην Αίγυπτο.

λόγια του θεού–προστάτη, ο οποίος παρουσιάζεται ευνοϊκός και προστατευτικός απέναντι στον πιστό υπηρέτη του.¹⁴ Για άλλη μία φορά διαπιστώνεται η επέμβαση της θεϊκής δύναμης στα ανθρώπινα, που σε αυτή την περίπτωση επενεργεί θετικά για τον άνθρωπο. Ο θεός χρησιμοποιεί το όνειρο για να βοηθήσει τον θνητό αποδέκτη να αποφύγει έναν μεγάλο κίνδυνο, παρακινώντας τον ταυτόχρονα σε δράση,¹⁵ και όχι για να τον εξαπατήσει και να τον καταστρέψει, όπως φαίνεται να δείχνει η περίπτωση του Σαβακώ, και σαφώς επιβεβαιώνει η περίπτωση του Ξέρξη, για την ονειρική εμπειρία του οποίου θα γίνει λόγος παρακάτω. Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι το όνειρο συνήθως στέλνεται στον ονειρευόμενο με πρωτοβουλία κάποιου θεού· δεν ζητείται δηλαδή από τον άνθρωπο, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στην περίπτωση ενός χρησμού. Συμβαίνει όμως το ίδιο και με το όνειρο του Σεθώνος;

Στην περίπτωση του Σεθώνος, ο αποδέκτης αναμένει το προφητικό και συνάμα προτρεπτικό σε χαρακτήρα όνειρο για να προφυλαχθεί από τον ανθρώπινο κίνδυνο που τον απειλεί. Δεν πρόκειται, δηλαδή, για ένα θεήλατο όνειρο που στέλνεται απρόσμενα στον ονειρευόμενο για να εκφραστεί η θεϊκή βούληση ή, διαφορετικά, για να μεταδοθεί ένα θεϊκό μήνυμα, αλλά ζητείται από τον ίδιο τον ονειρευόμενο με την εγκοίμησή του εντός του ναού, προκειμένου να βρεθεί μία λύση στο ανθρώπινο αδιέξοδο.¹⁶ Το όνειρο του Σεθώνος είναι η απάντηση και η δέσμευση για βοήθεια του θεού στο παρακλητικό κάλεσμα του εγκοιμώμενου. Στη συγκεκριμένη περιγραφή, ο Ήφαιστος δρα σαν ένας από μηχανής θεός, εμφανιζόμενος όχι σε κάποιο θεολογείο αλλά στο όνειρο ενός πιστού ιερέα, που απευθύνεται

¹⁴ Η συμπληρωματική πληροφορία του Ηρόδοτου για το πέτρινο άγαλμα του ιερέα που βρισκόταν τοποθετημένο στο ιερό του Ηφαίστου, ακόμη και την εποχή του ιστορικού, χρησιμοποιείται ως απόδειξη αυτής της ευσέβειας για την οποία ο Σεθών έλαβε ανταμοιβή από πλευράς Ηφαίστου.

¹⁵ Τρία είναι συνολικά τα όνειρα που παρακινούν τον ονειρευόμενο να αναλάβει δράση, του Σεθώνος, του Σαβακώ και το επαναλαμβανόμενο όνειρο του έβδομου βιβλίου με αποδέκτες τον Ξέρξη και τον Αρτάβανο. Στα υπόλοιπα έχουμε απλή μετάδοση του θεϊκού μηνύματος ή της προφητείας, καθώς στον Ηρόδοτο επικρατεί ο παθητικός τύπος ονείρου.

¹⁶ Στον Πλούταρχο (*Ηθικά*, 865F) διαβάζουμε ότι ο Λεωνίδας, κατευθυνόμενος στις Θερμοπύλες, ζήτησε, κατά την παραμονή του στη Θήβα, να κοιμηθεί στο ιερό του Ηρακλή, όπου είδε ένα όνειρο αποκαλυπτικό για την μελλοντική τύχη της πόλης των Θηβών, όπως αποδείχτηκε από την έκβαση των πραγμάτων. Επίσης, γνωστές είναι οι εγκοιμήσεις που γίνονταν στα Ασκληπεία για τη θεραπεία όσων έπασχαν από κάποια σοβαρή ασθένεια. Με την άφιξή τους στο ναό κοιμόντουσαν πάνω σε δέρματα φρεσκοσφαγμένων ζώων και αφού ακολουθούσαν μία ορισμένη δίαιτα, παραδίδονταν στον ύπνο και έβλεπαν όνειρα που τους ανακούφιζαν. Προσθέτουμε ότι στο τέταρτο βιβλίο των *Ιστοριών* γίνεται λόγος για τον τρόπο με τον οποίο οι Νασαμώνες της Λιβύης συνήθιζαν να ασκούν τη μαντική (4.172.3:...καὶ μαντικῇ χρέωνται τειῆδε). Στο είδος της μαντικής που περιγράφεται, το όνειρο αποτελεί το μέσο για να λάβει ο εγκοιμώμενος τη μαντεία, κατά μία ορισμένη διαδικασία που επέβαλλε τον ύπνο όχι μέσα σε κάποιον ναό ή ονειρομαντείο, όπως συνηθιζόταν στην αρχαιότητα, αλλά επάνω σε έναν προγονικό τάφο, ύστερα από προσευχή (4.172.3:κατευξάμενοι). Η μαντεία δεν είναι άλλη από το περιεχόμενο του μαντικού ονείρου, το οποίο, σαν ένα προσωπικό μαντείο, φανερώνει τη λύση στο πρόβλημα που απασχολεί τον άνθρωπο.

ολοφυρόμενος στον θεό-προστάτη. Κατ'εξαιρέση λοιπόν, συγκριτικά με τα υπόλοιπα όνειρα της ίδιας κατηγορίας, ο ονειρευόμενος αναγνωρίζει τον φορέα του ονείρου-χρησμού, με την επιφάνεια του θεού στον ύπνο του. Επιπλέον, ο Ηρόδοτος, για μία μόνη φορά, κατονομάζει τον θεό που στέλνει το όνειρο για τον προσδιορισμό της θεϊκής προέλευσης των υπόλοιπων ονείρων χρησιμοποιούνται απλώς οι όροι *δαίμων*, *θεός*, *δαιμόνιος*, *θείος* και *δαιμονική όρμη*, που διατηρούν κρυφή την ταυτότητα του θεού που στέλνει το όνειρο.

Στο έβδομο βιβλίο της ιστορίας του ο Ηρόδοτος αφηγείται λεπτομερώς την ονειρική περιπέτεια του Ξέρξη τη χρονική στιγμή που αντιμετώπισε το δίλημμα για την εκστρατεία εναντίον της Ελλάδας.¹⁷ Καθοριστικό ρόλο στη ρητορική αυτή αφήγηση διαδραματίζει ο Αρτάβανος, ένα συγγενικό στον Ξέρξη πρόσωπο, ο οποίος προσπαθεί με μία σειρά λογικών επιχειρημάτων να νουθετήσει και να εμποδίσει τον Πέρση μονάρχη να αναλάβει την επικίνδυνη για το κράτος των Περσών πολεμική αποστολή, πριν γίνει και ο ίδιος αποδέκτης του ονείρου που τελικώς ανάγκασε τον Ξέρξη να οδηγήσει τον στρατό των Περσών στην Ελλάδα.¹⁸ Τη σημασία αυτού του ονείρου-χρησμού φανερώνει η μέγιστη συμβολή του στα ελληνοπερσικά πράγματα. Πρέπει εξ αρχής να διευκρινιστεί ότι το όνειρο, το οποίο στην αφήγηση του Ηροδότου εμφανίζεται δύο φορές στον Ξέρξη και μία φορά στον Αρτάβανο, έχει διαφορετικό σε καθεμία περίπτωση περιεχόμενο. Ωστόσο, σε όλες τις περιγραφές του ονείρου παραμένει κοινή η εντολή για την πραγματοποίηση της εκστρατείας, την οποία η ίδια πάντοτε μη ονομαζόμενη ονειρική μορφή υπαγορεύει ρητά στους δύο ονειρευομένους.¹⁹

Στην πρώτη από τις τρεις περιγραφές του ονείρου διαβάζουμε ότι στάθηκε πάνω από το κεφάλι του Ξέρξη ένας μεγαλόσωμος και όμορφος άνδρας, ο οποίος τον παρότρυνε να εμμένει στην αρχική του απόφαση να πολεμήσει τους Έλληνες, χαρακτηρίζοντας εσφαλμένη τη μεταστροφή του Ξέρξη κατά τη διάρκεια της ίδιας νύχτας.²⁰

ἔδοκε ὁ Ξέρξης ἄνδρα οἱ ἐπιστάντα μέγαν τε καὶ εὐειδέα εἰπεῖν μετὰ δὴ βουλευέσθαι, ὧ Πέρσα, στρατεύμα μὴ ἄγειν ἐπὶ τὴν Ελλάδα, προείπας ἀλήξειν Πέρσησι στρατόν; οὔτε ὧν μεταβουλευόμενος

¹⁷ 7.12-19.

¹⁸ Η επαναληπτικότητα του ονείρου, που συμβάλλει στην πειθώ των δύο ονειρευομένων, δηλώνεται με τα ρήματα *φοιτῶ* (7.17.1), *ἐπιφοιτῶ* (7.15.2) και *πλανάομαι* (7.16β.2).

¹⁹ Σε ένα εισαγωγικό σχόλιο για το όνειρο του Αρτάβανου ο Ηρόδοτος γράφει τα εξής: *...ἤλθέ οἱ κατυπνωμένῳ τῷντὸ ὄνειρον τὸ καὶ παρὰ Ξέρξην ἐφοῖτα, ὑπερστὰν δὲ τοῦ Αρταβάνου εἶπε τάδε* (7.17.1). Σε αυτή τη φράση έχουμε ταύτιση του ονείρου και της ονειρικής μορφής που εκφέρει στον Αρτάβανο τον ονειρικό λόγο, όπως και στην περίπτωση της δεύτερης εμφάνισης του προσωποποιημένου ονείρου στον Ξέρξη: *νυκτὸς δὲ γενομένης αὐτὶς τῷντὸ ὄνειρον τῷ Ξέρξῃ κατυπνωμένῳ ἔλεγε ἐπιστάν* (7.14.1). Η ονειρική μορφή και στις δύο περιπτώσεις δεν είναι άλλη από τον μεγάλο και όμορφο άνδρα που στάθηκε πάνω από το κεφάλι του Ξέρξη στην πρώτη περιγραφή του ονείρου και του ζήτησε να πραγματοποιήσει την εκστρατεία εναντίον των Ελλήνων.

²⁰ 7.12.1-2.

ποιείεις εὖ, οὔτε ὁ συγγνωσόμενός τοι πάρα ἀλλ' ὥσπερ τῆς ἡμέρης ἐβουλεύσαο ποιέειν, ταύτην ἴθι τῶν ὁδῶν.

Στα εισαγωγικά του ονείρου σχόλια ο Ηρόδοτος συνδέει την απότομη μεταστροφή του Ξέρξη με τη γνώμη την οποία εξέφρασε στο συμβούλιο των Περσών ο Αρτάβανος, απαντώντας στα ενθαρρυντικά για την εκστρατεία λόγια του Μαρδόνιου.²¹ Παρατηρούμε ότι ο ανθρώπινος λόγος, εννοούμενης της επιχειρηματολογίας του Αρτάβανου ενώπιον του Ξέρξη, επιτρέπει στον τελευταίο έναν γόνιμο συλλογισμό κατά τη διάρκεια της νύχτας και ουσιαστικά γίνεται αιτία να ακουστεί μέσω του ονείρου ο θεϊκός λόγος (η θεϊκή εντολή) που, εν αντιθέσει με τον ανθρώπινο, απαιτεί τυφλή ευπείθεια απαγορεύοντας στον ονειρευόμενο την ελεύθερη επιλογή. Ο Ηρόδοτος αναθέτει την ευθύνη των ὄσων διηγείται στους Πέρσες με τη φράση *λέγεται ὑπὸ Περσέων* (7.12.1), η οποία σε συνδυασμό με το *κου* που καθιστά αμφίβολο τον ακριβή χρόνο του ονείρου (7.12.1: *καὶ δὴ κου ἐν τῇ νυκτὶ εἶδε ὄψιν τοιήνδε*), μαρτυρά ενδεχομένως την επιφυλακτικότητα του ιστορικού και την αποστασιοποίησή του από τα ὅσα αφηγείται.²²

Η πρώτη περιγραφή ολοκληρώνεται με μία εικόνα της ονειρικής μορφής που απουσιάζει από τις άλλες δύο περιγραφές του ονείρου–χρησμού. Η συγκεκριμένη εικόνα, εκτός από την ολοκλήρωση του ονείρου, σηματοδοτεί αφηγηματικά το πέρασμα από τη νύχτα στο φως της ημέρας: *τὸν μὲν ταῦτα εἰπόντα ἐδόκεε ὁ Ξέρξης ἀποπτάσθαι* (7.12.2) κατά το ομηρικό πρότυπο η ονειρική μορφή πετάει μακριά από τον ονειρευόμενο με το πέρασ της εκφώνησης του ονειρικού λόγου.²³ Το φανταστικό στοιχείο που υπάρχει στη συγκεκριμένη εικόνα και τα περιγραφικά επίθετα *μέγας* και *εὐειδής* προσδίδουν ενδεχομένως στην ονειρική μορφή κάτι το υπερφυσικό και υπεράνθρωπο, και συγχρόνως μαρτυρούν τη θεϊκή προέλευση ενός ονείρου, που όμως αφήνει ειρωνικά, όπως θα φανεί αργότερα, αδιάφορο τον ονειρευόμενο. Είναι η δεύτερη περίπτωση στο σύνολο των ηροδότειων ονείρων που ένας ξένος μονάρχης αντιμετωπίζει, ἔστω και παροδικά, το ὄνειρο ως κάτι ασήμαντο, δίχως να το ομολογεί

²¹ 7.12.1: *Ταῦτα μὲν ἐπὶ τόσσοιτο ἐλέγετο, μετὰ δὲ εὐφρόνη τε ἐγίνετο καὶ Ξέρξην ἔκνιζε ἡ Ἀρταβάνου γνώμη νυκτὶ δὲ βουλὴν διδοῦς πάγχυ εὕρισκέ οἱ οὐ πρήγμα εἶναι στρατεύεσθαι ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα.*

²² Βλ. W.How and J. Wells, 1928,131.

²³ Πρβ.7.15.3: *ἐπιπτήσεται καὶ σοὶ τὰντὸ τοῦτο ὄνειρον.* Σύμφωνα με τον Immerwahr (1962,524) ελληνικό είναι και το μοτίβο μορφής του ονειρικού άνδρα, το οποίο συναντάμε στο συγκεκριμένο ὄνειρο (*μέγαν τε καὶ εὐειδέα*).

φραστικά, και δεν το λαμβάνει υπόψη του στις ενέργειες της επόμενης ημέρας (7.13.1: *ἡμέρης δὲ ἐπιλαμψάσης ὀνείρου μὲν τούτου λόγον οὐδένα ἐποιέετο*).²⁴

Συγκεκριμένα, ο Ξέρξης, σαν να μην υπήρξε ποτέ αποδέκτης του παραπάνω ονείρου και έπειτα από ώριμη σκέψη, ομολογεί τη νεανική του παραφορά, η οποία στάθηκε η αιτία της άπρεπης συμπεριφοράς του προς τον Αρτάβανο, και ανακοινώνει με την έλευση της ημέρας στους Πέρσες την απόφασή του να μην εκστρατεύσει εναντίον της Ελλάδας.²⁵ Εν προκειμένω, η νύχτα λειτουργεί ως η ώρα της ορθής σκέψης, όπως υπαινικτικά δηλώνει ο όρος *εὐφρόνη* (7.12.1) του κειμένου, και βοηθάει τον ονειρευόμενο να συνειδητοποιήσει την ορθότητα της γνώμης του Αρτάβανου και τον κίνδυνο της φιλόδοξης αποστολής.²⁶ Μέχρι αυτό το σημείο της αφήγησης ο Πέρσης μονάρχης διατηρεί την πρωτοβουλία των λόγων και των πράξεών του και υπακούει στα όσα επιτάσσει η λογική, παραμένοντας ανεπηρέαστος από τα όσα ονειρεύτηκε. Θα λέγαμε ότι επιχειρεί, αν και ασυνείδητα, να αποφύγει το μοιραίο που εν αγνοία του παραμονεύει, με αποτέλεσμα η ίδια ονειρική μορφή, φανερά ενοχλημένη, να τον επισκεφτεί στον ύπνο του την αμέσως επόμενη νύχτα.²⁷

Ὡ παῖ Δαρείου, καὶ δὴ φαίνεται ἐν Πέρσησί τε ἀπειπάμενος τὴν στρατηλασίην καὶ τὰ ἐμὰ ἔπεα ἐν οὐδενὶ ποιούμενος λόγῳ ὡς παρ' οὐδενὸς ἀκούσας; εὖ νυν τόδ' ἴσθι, ἦν περ μὴ αὐτίκα στρατηλατέης, τάδε τοι ἐξ αὐτῶν ἀνασχῆσαι ὡς καὶ μέγας καὶ πολλὸς ἐγένεο ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ, οὕτω καὶ ταπεινὸς ὀπίσω κατὰ τάχος ἔσσει.

Στην παραπάνω περιγραφή η ανδρική μορφή εκφράζει στον Ξέρξη τη δυσαρέσκειά της για την επίσημη αποκήρυξη της εκστρατείας και την υποτιμητική αντιμετώπιση των λόγων της, δηλώνοντας παράλληλα την ανωτερότητά της απέναντί του. Τη δεδομένη στιγμή δεν μεταφέρει απλώς προτρεπτικά τη θεϊκή βούληση στον ονειρευόμενο, αλλά τον προστάζει να προβεί άμεσα σε μία αβέβαιη για τον ίδιο και το περσικό κράτος στρατιωτική επιχείρηση, χρησιμοποιώντας ως μέσο εφαρμογής του ονειρικού λόγου την απειλή για την αλλαγή της

²⁴ Για μία διαφορετική αντιμετώπιση ονείρου βλ.1.34.3: *ὁ δὲ ἐπεῖτε ἐξηγέρθη καὶ ἑωυτῷ λόγον ἔδωκε*. Σε αντίθεση με τον Ξέρξη, ο Κροίσος αντιλαμβάνεται τη σημασία του ονείρου-χρησμού και το επεξεργάζεται λογικά. Όμοια είναι και η αντίδραση ενός άλλου Ανατολίτη μονάρχη, του Κύρου, ο οποίος μάλιστα δίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στα όσα ονειρεύτηκε. Πρβ.1.209.3: *ἐπεὶ ὧν δὴ ἐξεγέρθη ὁ Κύρος, ἐδίδου λόγον ἑωυτῷ περὶ τῆς ὄψιος*.

²⁵ 7.13.1-3. Ας ληφθεῖ υπόψη ότι η ονειρική μορφή είναι σε θέση να γνωρίζει τη μεταστροφή του Ξέρξη πριν εκείνος την ανακοινώσει επίσημα στους Πέρσες στη διάρκεια της ημέρας. Η ανθρώπινη σκέψη είναι δέσμια στη θεϊκή γνώση.

²⁶ 7.12.1: *Ταῦτα μὲν ἐπὶ τόσούτο ἐλέγετο, μετὰ δὲ εὐφρόνη τε ἐγίνετο καὶ Ξέρξην ἔκνιζε ἡ Ἀρταβάνου γνώμη νυκτὶ δὲ βουλήν διδοὺς πάγχυ εὕρισκε οἱ οὐ πρῆγμα εἶναι στρατεύεσθαι ἐπὶ τὴν Ελλάδα*. Πρβ.Πλούταρχος, *Θεμιστοκλής*, 26.1: *νυκτὶ φωνῆν, νυκτὶ βουλήν, νυκτὶ τὴν νίκην δίδου*.

²⁷ 7.14.1.

κατάστασής του· ο Ξέρξης λαμβάνει στον ύπνο του την προφητική και σε μορφή απειλής προειδοποίηση ότι θα γίνει γρήγορα ταπεινός και θα στερηθεί τη μεγαλοσύνη την οποία κέρδισε σε σύντομο χρονικό διάστημα, εάν αρνηθεί να πραγματοποιήσει την εκστρατεία.²⁸ Στην προφητεία αυτή, την αλήθεια της οποίας θα συζητήσουμε στη συνέχεια, κρύβεται παράλληλα με την ικανότητα κάποιου θεού να ανατρέψει τα ανθρώπινα, η ιδέα για την αστάθεια της ανθρώπινης τύχης. Ανακαλούνται τα όσα ο Αρτάβανος στο πρώτο συμβούλιο των Περσών είχε αναφέρει σχετικά με τον φθόνο και τη βούληση του θεού να γκρεμίζει καθετί που ορθώνεται πάνω από το μέτρο, διεκδικώντας από τον άνθρωπο το απόλυτο δικαίωμα της υπερηφάνειας και της αλαζονικής συμπεριφοράς.²⁹

Πρέπει να γίνει σαφές ότι σε καμία από τις τρεις περιγραφές του ονείρου δεν προλέγεται η έκβαση της εκστρατείας, θετική ή αρνητική, παρά μόνο η τύχη του ίδιου του Ξέρξη σε περίπτωση ματαιώσής της, η οποία όμως κατευθύνει και την τύχη του κράτους των Περσών.³⁰ Βεβαίως, το στοιχείο της απάτης δεν απουσιάζει από την ονειρική προφητεία, εφόσον λέγεται παραπλανητικά στον Ξέρξη ότι η άρνησή του να εκστρατεύσει αμέσως στην Ελλάδα θα προκαλέσει την προσωπική του αποτυχία, κάτι το οποίο για δυστυχία του συμβαίνει με την πραγματοποίηση αυτής της εκστρατείας.³¹ Η ονειρική μορφή απευθύνεται στον Ξέρξη ως άνθρωπο και όχι ως βασιλιά των Περσών και επιζητεί την προσωπική του τιμωρία. Κατά έναν ειρωνικό τρόπο ο Ξέρξης, μέσω του ονείρου, οδηγείται να διαπράξει *ύβρη*, όταν για πρώτη φορά ο ίδιος αποπειράται να νικήσει την αλαζονεία του με την απόφαση να ματαιώσει την εκστρατεία. Εν τούτοις, μέσα στο ψέμα κρύβεται μία αλήθεια και αυτή δεν είναι άλλη από την επερχόμενη και πεπρωμένη καταστροφή του Πέρση μονάρχη, ο οποίος απειλούμενος από το όνειρο εξαναγκάζεται να επιτεθεί εναντίον των

²⁸ Ο Ξέρξης κατέλαβε αιφνιδιαστικά και αναπάντεχα τον βασιλικό θρόνο με τη βοήθεια του Δημάρατου και της Άτοσσας, χωρίς να είναι ο νόμιμος τότε διάδοχος του Δαρείου.

²⁹ 7.10ε.1.

³⁰ Στη δεύτερη ραψωδία της *Ιλιάδας* (B.66) συναντάμε το *οὔλον όνειρον* που στέλνει ο Δίας στον Αγαμέμνονα για να επιχειρήσει την άλωση της Τροίας. Και σε αυτή την περίπτωση το όνειρο σπρώχνει τον ονειρευόμενο στην καταστροφή αλλά δεν είναι απατηλό ως προς το αποτέλεσμα της πολιορκίας της Τροίας, που είναι θετικό για τους Έλληνες. Στην περίπτωση του ονείρου του Αγαμέμνονα γνωρίζουμε ότι ο Δίας είναι ο εμπνευστής της απάτης, ενώ δεν συμβαίνει το ίδιο και με το όνειρο του Ξέρξη, του οποίου δεν γνωρίζουμε την ακριβή θεϊκή προέλευση.

³¹ Ο απατηλός χαρακτήρας του ονείρου είναι ορατός και στην πρώτη περιγραφή, όπου λέγεται παραπλανητικά στον Ξέρξη ότι κανείς δεν θα συμφωνήσει με την αλλαγή της απόφασής του (7.12.2: *οὔτε ό συγνωσόμενός τοι πάρα*). Την επόμενη ημέρα, προς διάψευση του ονειρικού λόγου, όλοι οι Πέρσες χαρούμενοι για τη ματαιώση της εκστρατείας προσκύνησαν τον Ξέρξη. Για την ιδέα της απατηλής διάθεσης των θεών βλ. Όμηρο, *Ιλιάδα*, Β.6, Αισχύλο, *Αγαμέμνονας*, 477-478.

Ελλήνων και με αυτό τον τρόπο να υποκλιθεί, μολονότι μελλοντικά και όχι άμεσα, στην τραγική του μοίρα.³²

Η έννοια του εξαναγκασμού και, κατά προέκταση, η μετατόπιση της ευθύνης των πράξεων από τον άνθρωπο στον τιμωρό θεό, υποδηλώνεται αφηγηματικά με την κοινοποίηση του ονείρου του Ξέρξη στον Αρτάβανο.³³ Ο ονειρευόμενος, αυτή τη φορά έντρομος, ομολογεί την αδυναμία του να ακολουθήσει τη φρόνιμη συμβουλή για την αποφυγή της εκστρατείας, έπειτα από την επανάληψη του ονείρου και την απειλή που ονειρικός εισέπραξε.³⁴ Είναι γεγονός ότι στην αφήγηση δεν αναγνωρίζεται στον Ξέρξη κάποιο άλλο προσωπικό ή στρατιωτικό κίνητρο για τον πόλεμο στην Ελλάδα. Είναι το όνειρο εκείνο που επιθυμεί την *άτη* του Ξέρξη, για λόγους όμως που παραμένουν στην αφήγηση του ονείρου αδιευκρίνιστοι από τον ιστορικό, ο οποίος δίδει μία θεολογική διάσταση στη σύγκρουση Ελλήνων και Περσών. Σχολιάζοντας ο Ηρόδοτος τις ενέργειες προετοιμασίας του Ξέρξη και του Αρτάβανου αμέσως μετά την τελική απόφαση για την πραγματοποίηση της εκστρατείας, γράφει: *τούτων λεχθέντων, ἐνθαῦτα ἐπαρθέντες τῆ ὄψι, ὡς ἡμέρη ἐγένετο τάχιστα, Ξέρξης τε ὑπερετίθετο ταῦτα Πέρσησι καὶ Ἀρτάβανος, ὅς πρότερον ἀποσπεύδων μῦνος ἐφαίνετο, τότε ἐπισπεύδων φανερός ἦν* (7.18.4).³⁵

Εάν καταφύγουμε σε ένα προηγούμενο σημείο της ιστορικής αφήγησης, όπου ο Ξέρξης παρουσιάζει ως πατρογονικό χρέος του τον πόλεμο εναντίον των Ελλήνων και την τιμωρία των Αθηναίων, ονομάζοντας τον εαυτό του γιο του Δαρείου και απόγονο μία γενιάς ανδρών που αγωνίστηκαν για την επέκταση της περσικής αυτοκρατορίας,³⁶ προκύπτει ότι δεν είναι

³² Ο Η. R. Immerwahr (1954, 35) εντοπίζει την αλήθεια αυτής της προφητείας στο γεγονός ότι ο Ξέρξης συνέχισε μετά τη μάχη στη Σαλαμίνα να διατηρεί την εξουσία του. Συνεπώς, για τον συγκεκριμένο μελετητή η προφητική προειδοποίηση ότι με την ανάληψη της εκστρατείας ο Ξέρξης θα απέφευγε να γίνει σε σύντομο χρονικό διάστημα ταπεινός αποδείχτηκε αληθινή. Η παρακμή του ήρθε πράγματι αργότερα.

³³ Πρβ. Αισχύλος, *Πέρσες*, 472-473: *Ἦ στυνὲ δαίμων, ὡς ἄρ' ἔψευσας φρενῶν Πέρσας, 353-354: Ἦρξεν μὲν, ᾧ δέσποινα, τοῦ παντὸς κακοῦ φανείς ἀλάστωρ ἢ κακὸς δαίμων πόθεν. Στον Αισχύλο ο Ξέρξης έχει τον χαρακτήρα ενός παράτολμου νέου που ὀρμησε με πείσμα σε μία επικίνδυνη αποστολή δίχως να σκεφτεί λογικά, όπως φανερώνουν τα παρακάτω λόγια της Ἄτοσσης: *παῖς δ' ἔμὸς τὰδ' οὐ κατειδώς ἤνυσεν νέω θράσει ὅστις Ἑλλήσποντον ἱρὸν δοῦλον ὡς δεσμώμασιν ἤλπισε σχήσειν ῥέοντα.* (Αισχύλος, *Πέρσες*, 744-746).*

³⁴ 7.15.2: *τετραμμένω γὰρ δὴ καὶ μετεγνωκῶτι ἐπιφοιτῶν ὄνειρον φαντάζεται μοι... νῦν δὲ καὶ διαπειλήσαν οἴχεται.*

³⁵ Φαίνεται ότι η απόφαση για την εκστρατεία των Περσών στην Ελλάδα δεν είναι απόρροια ενός λογικού ανθρώπινου υπολογισμού, τον οποίο δίδασκε ο Αρτάβανος στον Ξέρξη προτού βρεθεί στη θέση του ονειρευομένου, αλλά πηγάζει από το επαναλαμβανόμενο όνειρο, το οποίο φανερώνει την αναγκαιότητα της πτώσης του Πέρση μονάρχη. Για την τυραννική και υβριστική εικόνα του Ξέρξη στο έργο του Ηρόδοτου, που δικαιολογεί τον φθόνο των θεών δεξ Immerwahr, 1966, 176-183.

³⁶ 7.11.2.

τυχαία η προσφώνηση *Ω παῖ Δαρείου* (7.14.1), αλλά επιδιώκεται με αυτή η συμμετοχή του Ξέρξη στην εκστρατεία. Κατά κάποιο τρόπο η ονειρική μορφή, με την αναφορά του ονόματος του Δαρείου, υπενθυμίζει στον Ξέρξη τα πολεμικά έργα των προγόνων του και πρωτίστως τον ωθεί να μιμηθεί την *ύβρη* του πατέρα του, αφού πρώτος ο Δαρείος επιθύμησε να εκδικηθεί τους Αθηναίους ενώνοντας τις ακτές του Ελλησπόντου.

Μία διαφορετική ερμηνεία του ονείρου που συνδέει τον Ξέρξη με την ιστορία και τους νόμους των Περσών προτείνει ο J. Evans.³⁷ Συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι το όνειρο αποκαλύπτει στον Ξέρξη την αλήθεια, που δεν είναι άλλη από την καταστροφή του ίδιου και της περσικής αυτοκρατορίας, στην περίπτωση ματαίωσης της εκστρατείας, πράγμα που ταυτόχρονα θα σήμαινε και την παραβίαση των νόμων των Περσών. Ο Evans πιστεύει ότι, για μία ηγεμονία με επεκτατική πολιτική, η ακύρωση της εκστρατείας θα μπορούσε να αποβεί περισσότερο επικίνδυνη ακόμη και από την ίδια την ήττα, εφόσον θα είχε ως αποτέλεσμα την παραβίαση μίας χρόνιας πολιτικής ιμπεριαλισμού, πάνω στην οποία είχε συσταθεί και ενδυναμωθεί το περσικό κράτος. Υπ'αυτή την ερμηνεία, εκείνο που σπρώχνει τον Ξέρξη στην *ύβρη* δεν είναι η τραγική μοίρα του και ο φθόνος των θεών, αλλά οι νόμοι των Περσών, στους οποίους η ανδρική μορφή του ονείρου τον καλεί να μείνει πιστός για να διατηρηθεί το μεγαλείο των Περσών.³⁸

Ιδιαίτερο βάρος στην αφήγηση δίδεται στην προέλευση του ονείρου. Ο Ξέρξης αναρωτιέται εάν πίσω από την ονειρική εντολή για την εκστρατεία στην Ελλάδα βρίσκεται κάποιος θεός, και αναζητά την απάντηση με μία δοκιμασία του ονείρου που είναι άξια σχολιασμού.³⁹ Το ερώτημα καλείται ουσιαστικά να απαντήσει ο Αρτάβανος, αφού για τον Πέρση βασιλιά η επανεμφάνιση του ίδιου ονείρου στον ύπνο του πρώτου θα λειτουργήσει αποδειχτικά για τη θεϊκή προέλευση της ονειρικής προσταγής. Αρχικά ο Αρτάβανος αντιδρά στην πρόκληση της ιδιωτικής εγκοίμησης με την εκτέλεση μίας ιδιαίτερης τελετουργικής διαδικασίας, η οποία απαιτεί να φορέσει ο εγκοιμώμενος τη στολή του βασιλιά και έπειτα να

³⁷ Evans, 1961, 110-111.

³⁸ Η συγκεκριμένη ερμηνεία, την οποία απορρίπτουν αρκετοί μελετητές μεταξύ των οποίων και ο Van Lieshout (1970, 238-239) αρνείται τον απατηλό χαρακτήρα του ονείρου, και εμπλέκει αβάσιμα τους θεούς στην εποπτεία για την εφαρμογή των νόμων των Περσών.

³⁹ Η ονειρική μορφή στο συγκεκριμένο όνειρο δεν μεταφέρει απλώς ένα θεϊκό μήνυμα αλλά προστάζει τον ονειρευόμενο. Η έννοια της προσταγής αποδίδεται με τη μετοχή *έντελλόμενον* (7.15.3). Στο απατηλό όνειρο του Σαβακά η εντολή είναι δοσμένη με τη μορφή συμβουλής, για την ευκολότερη εξαπάτηση του ονειρευομένου. Είναι η μοναδική περίπτωση που ένας αποδέκτης ονείρου, και μάλιστα ανατολικής προέλευσης, αποφασίζει να δοκιμάσει το όνειρο, προκειμένου να δώσει εγκυρότητα στα όσα ονειρεύτηκε. Για την δοκιμασία των δελφικών χρησμών από τον Κροίσο πρβ. 1.46.1-3. Ο Κροίσος εκεί, όπως και ο Αρτάβανος εδώ, κάνουν την λανθασμένη εκτίμηση ότι οι Έλληνες θα είναι οι μεγάλοι χαμένοι του πολέμου και όχι οι Πέρσες.

καθίσει στον θρόνο, προτού κοιμηθεί στο βασιλικό κρεβάτι· στην πραγματικότητα αποφεύγει με τη γεροντική του σύνεση την *ύβρη* αλλά και τον φθόνο του Ξέρξη, αρνούμενος να πάρει τη θέση του στον βασιλικό θρόνο με τη δικαιολογία της αναξιοσύνης.⁴⁰ Στα παραπάνω απηχείται η ήδη γνωστή από την εποχή του Ομήρου πεποίθηση ότι ο θεός αποκαλύπτει τη βούλησή του μόνο στους βασιλείς και σε εξίσου σημαίνοντα με αυτούς πρόσωπα (ιερείς, ήρωες) η οποία όμως καθίσταται αμφίβολη, έπειτα από την εμφάνιση του ίδιου ονείρου και στον Αρτάβανο, όπως θα δούμε στη συνέχεια.⁴¹

Ο σκεπτικιστής Αρτάβανος εκφράζει μία ορθολογική άποψη για τα όνειρα αρνούμενος τη θεϊκή τους προέλευση: *ἀλλ' οὐδὲ ταῦτα ἐστὶ, ᾧ παῖ, θεῖα* (7.16β.2).⁴² Εξηγεί σε τόνο διδακτικό στον Ξέρξη ότι στον ύπνο τους οι άνθρωποι βλέπουν σαν περιπλανώμενα όνειρα τα όσα τους απασχολούν κατά τη διάρκεια της ημέρας: *πεπλανῆσθαι αὐτὰ μάλιστα ἐώθασι αἱ ὄψεις τῶν ὄνειράτων, τὰ τις ἡμέρης φροντίζει* (7.16β.2).⁴³ Αφορμή για το όνειρο του Ξέρξη στάθηκε, σύμφωνα με τον Αρτάβανο, ο ημερήσιος προβληματισμός τους για την εκστρατεία στην Ελλάδα. Υπ' αυτή την άποψη, η ευθύνη του ονείρου μετατοπίζεται από τον θεό στον άνθρωπο και προτείνεται η σύνδεση δύο διαφορετικών από εμπειρικής πλευράς κόσμων. Για πρώτη φορά στην ιστορία της αρχαίας λογοτεχνίας συνδέονται στο ηροδότειο έργο ο κόσμος του ονείρου με εκείνον της εγρήγορσης, δηλαδή της πραγματικότητας των προσώπων, με τον δεύτερο να επηρεάζει το περιεχόμενο ενός ονείρου με αποδέκτη κάποιο θνητό.⁴⁴ Είναι

⁴⁰ 7.16α.1: *οἶα οὐκ ἀξιούμενος ἐς τὸν βασιλῆιον θρόνον ἵζεσθαι*. Μία έστω συμβολική ενθρόνιση του Αρτάβανου είναι ικανή να δημιουργήσει στον Ξέρξη αισθήματα ανασφάλειας. Μην ξεχνάμε ότι ένας άλλος μονάρχης της Ανατολής, ο Καμβύσης, διέταξε τον θάνατο του αδελφού του Σμέρδη, επειδή απλώς τον ονειρεύτηκε να κάθεται στον θρόνο του. Οι W.How και J.Wells (1936,132) εξετάζουν το ενδεχόμενο ο Αρτάβανος να υποπετεύθηκε κάποια παγίδα του βασιλιά εις βάρος του, και γ' αυτό να αρνήθηκε να καθίσει στον βασιλικό θρόνο. Μία τέτοια πράξη εξάλλου θεωρούνταν στους κύκλους της βασιλικής αυλής *ύβρη*.

⁴¹ Για την πίστη ότι ο θεός επιλέγει τον αποδέκτη ενός ονείρου πρβ. Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β.80-83. Ας σημειωθεί ότι στα περισσότερα όνειρα που αφηγείται ο Ηρόδοτος οι αποδέκτες είναι βασιλείς. Ωστόσο, αυτό το στοιχείο δεν πιστοποιεί ότι ο ιστορικός συμμερίζεται μία τέτοια πεποίθηση, που περιορίζει αυστηρά τους αποδέκτες ενός θεήλατου ονείρου.

⁴² Για την απόρριψη της θεϊκής προέλευσης των ονείρων βλ. Αριστ. *Περί της καθ' ύπνον μαντικής*, 2. Ο αρχαίος φιλόσοφος αρνείται το θεόσταλτο όνειρο λέγοντας πως, εάν οι θεοί επιθυμούσαν να μεταβιβάσουν τη γνώση τους στους ανθρώπους, θα το έκαναν στη διάρκεια της ημέρας και θα διάλεγαν πιο προσεχτικά τους αποδέκτες τους.

⁴³ Για μία παρόμοια χρήση του ρήματος πρβ. Ηλιόδωρος, *Αιθιοπικά*, 1.18.2: *ὑπο τινῶν ὄνειράτων πεπλανημένων τεταραγμένους*. Με το απαρέμφατο *πεπλανῆσθαι* (7.16β.2) δεν υποδηλώνεται απλώς η ονειρική μορφή που επισκέφτηκε τον Ξέρξη και απομακρύνθηκε πετώντας από τον ύπνο του, αλλά και ο απατηλός χαρακτήρας του ονείρου, όπως και με τη μετοχή *πεπλανημένα* (7.16β.2) που προηγείται του απαρεμφάτου.

⁴⁴ Ορισμένοι μελετητές, μεταξύ των οποίων και ο Van Lieshout (1980,6) δεν αποκλείουν πίσω από την ορθολογική τοποθέτηση του Αρτάβανου να βρίσκεται ο ίδιος ο Ηρόδοτος. Μία τέτοια πρόταση, αν και είναι ενδιαφέρουσα, δεν μπορεί να αποδειχτεί με βεβαιότητα.

πράγματι αξιοπρόσεκτη στο ηροδότειο έργο μία τέτοια ορθολογική θεωρία η οποία συνδέει τα όνειρα με την ανθρώπινη σκέψη, όταν όλα τα όνειρα τα οποία αφηγείται ο Ηρόδοτος είναι θεόσταλτα.⁴⁵

Αξίζει στο σημείο αυτό να παρατηρήσουμε ένα σφάλμα στον αποδειχτικό συλλογισμό του Αρτάβανου. Αναφέρθηκε προηγουμένως ότι ο Ξέρξης θέλησε να εξακριβώσει την προέλευση του ονείρου μέσα από τη διαδικασία της εγκοίμησης.⁴⁶ Σε κανένα σημείο της αφήγησής του δεν αναφέρει ο Ηρόδοτος ότι ο Ξέρξης πίστεψε με βεβαιότητα πριν από την εγκοίμηση του Αρτάβανου ότι το όνειρο τού το έστειλε κάποιος θεός, όπως ισχυρίζεται απευθυνόμενος σε αυτόν ο τελευταίος τη στιγμή που υποδεικνύει ως εσφαλμένη την άρνηση του πρώτου να παραιτηθεί από την εκστρατεία: *φής τοι μειέντι τὸν ἐπ'Ἑλληνας στόλον ἐπιφοιτᾶν ὄνειρον θεοῦ τινος πομπῆ* (7.16β.1). Για την ακρίβεια, μόνο από τον Αρτάβανο μαθαίνουμε ότι πρόκειται για ένα θεόπεμπτο όνειρο, όταν και ο ίδιος με τη σειρά του, υπακούοντας στην εντολή του Ξέρξη να κοιμηθεί στο βασιλικό κρεβάτι υποδουόμενος τον βασιλιά των Περσών, γίνεται αποδέκτης του ίδιου ονείρου-χρησμού:⁴⁷

*Σὺ δὴ κείνος εἷς ὁ ἀποσπεύδων Ξέρξην στρατεύεσθαι ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ὡς δὴ κηδόμενος αὐτοῦ;
ἀλλ' οὔτε ἐς τὸ μετέπειτα οὔτε ἐς τὸ παραυτίκα νῦν καταπροῖξαι ἀποτρέπων τὸ χρεὸν γενέσθαι,
Ξέρξην δὲ τὰ δεῖ ἀνηκουστέοντα παθεῖν, αὐτῶ ἐκείνῳ δεδήλωται. ταῦτά τε δὴ ἐδόκεε Ἀρτάβανος τὸ
ὄνειρον ἀπειλέειν καὶ θερμοῖσι σιδηρίοισι ἐκκαίειν αὐτοῦ μέλλειν τοὺς ὀφθαλμούς.*

Η βασιλική στολή δεν ξεγελάει την ονειρική μορφή η οποία αναγνωρίζει στο πρόσωπο του Αρτάβανου εκείνον που θέλησε να αποτρέψει τον Ξέρξη από την εκστρατεία στην Ελλάδα.⁴⁸ Η απειλή που δέχεται εδώ ο ονειρευόμενος δεν αγγίζει μόνο το μέλλον αλλά και

⁴⁵ Για την πεποίθηση ότι στα όνειρα αντανακλώνται οι σκέψεις της ημέρας, βλ. Εμπεδοκλή, απ. 108. Σημειώνεται ότι μέχρι τα τέλη του 5^{ου} αιώνα ο παραδοσιακός τύπος του θεόσταλτου ονείρου είχε παρακμάσει και επιχειρούνταν άλλοι τρόποι αντιμετώπισης των ονείρων. Υπήρχε μία τάση ακολούθως, που έγινε εντονότερη τον 4^ο κυρίως αιώνα, να τεθεί η ονειροκριτική σε ένα πλαίσιο ορθολογιστικό. Βλ. Dodds, 1978, 110.

⁴⁶ Την εγκοίμηση, όχι ιδιωτική αλλά δημόσια, τη συναντήσαμε και στην περίπτωση του Σεθώνος, με τη διαφορά ότι ο Σεθών δεν τη χρησιμοποίησε για να δοκιμάσει το όνειρο, αλλά για έναν άλλο, όπως είδαμε, σκοπό.

⁴⁷ 7.17.2. Το μόνο κίνητρο για την εγκοίμηση που αναγνωρίζει ο ιστορικός στον Αρτάβανο είναι η ελπίδα του να αποδείξει λανθασμένη τη γνώμη του Ξέρξη για την πιθανή θεϊκή προέλευση του ονείρου: *ἐλπίζων Ξέρξην ἀποδέξειν λέγοντα οὐδέν, ἐποίηε τὸ κελευόμενον* (7.17.1).

⁴⁸ Η εγκοίμηση που προτείνει ο Ξέρξης μπορεί να θεωρηθεί επιτυχημένη μόνο υπό την έννοια ότι το όνειρο εμφανίζεται ξανά. Αποδεικνύεται με την αναγνώριση της ταυτότητας του Αρτάβανου ότι το όνειρο θα εμφανιζόταν σε αυτόν, ακόμη και αν δεν είχε φορέσει τη βασιλική στολή. Με λίγα λόγια αποδεικνύεται σωστή η παρακάτω λογική θέση του Αρτάβανου: *οὐ γὰρ δὴ ἐς τόσούτῳ γε εὐηθίης ἀνήκει τοῦτο, ὃ τι δὴ κοτέ ἐστι τὸ ἐπιφαινόμενόν τοι ἐν τῷ ὕπνῳ, ὥστε δόξει ἐμὲ ὀρῶν σε εἶναι, τῆ σῆ ἐσθῆτι τεκμαιρόμενον* (7.16γ.2). Η απόπειρα του Ξέρξη να εξαπατήσει την ονειρική μορφή αποτυγχάνει και συνάμα επαληθεύονται τα κριτήρια του Αρτάβανου για την αξιοπιστία του ονείρου.

το παρόν του. Διαπιστώνουμε ότι υπάρχει μία κλιμάκωση των απειλών από τη δεύτερη στην τρίτη περιγραφή του ονείρου, όπου γίνεται σκόπιμα και μία νύξη στην απειλητική προφητεία που έλαβε ο Ξέρξης κατά τη διάρκεια της ίδιας νύχτας.⁴⁹ Προς επαλήθευση των όσων εξαγγέλλει για την επιβολή μίας άμεσης τιμωρίας στον Αρτάβανο, η ονειρική μορφή ετοιμάζεται να κάψει με πυρωμένα σίδηρα τα μάτια του τελευταίου, αμέσως μετά την ολοκλήρωση των λόγων της, σύμφωνα πάντοτε με τα όσα αφηγείται ο ιστορικός στο τέλος της περιγραφής του ονείρου.⁵⁰ Θα λέγαμε ότι επιχειρείται ένα πέρασμα από τον λόγο στην πράξη. Παρατηρούμε, όπως και στην πρώτη περιγραφή, τη λειτουργία της εικόνας στο πλαίσιο ενός ονείρου-χρησμού, και έτσι μας δίδεται η λαβή να διαπιστώσουμε ότι ακόμη και σε αυτή την κατηγορία ονείρων, όπου κυρίαρχο στοιχείο είναι ο λόγος, σημαντικό ρόλο για την απήχηση και επιρροή του ονείρου διαδραματίζει αυτό που βλέπει στο σύνολό του ο ονειρευόμενος και όχι μόνο αυτό που ακούει.⁵¹

Στη συγκεκριμένη περιγραφή του ονείρου γίνεται λόγος για την αναγκαιότητα επιβολής του μοιραίου, που καθιστά αναπόφευκτη τη σύγκρουση Ελλήνων και Περσών και ακολούθως, και την πτώση του ίδιου του Ξέρξη. Θυμίζουμε ότι λίγο νωρίτερα ο Ηρόδοτος παρουσιάζει τον Ξέρξη να θεωρεί αναπόφευκτη την εκστρατεία στην Ελλάδα, όταν αναφέρεται στην παραδοσιακή και επιτυχημένη έως τότε επεκτατική πολιτική των Περσών, όπως και στο άσβεστο μίσος των τελευταίων για τους Αθηναίους.⁵² Εκεί ο Ξέρξης, δίχως να το συνειδητοποιεί, προβλέπει την αναγκαιότητα της σύγκρουσης, αδύναμος να συλλάβει όμως, σαν ένας τραγικός ήρωας, το παιχνίδι της μοίρας που έχει στηθεί από κάποιον θεό εις βάρος του. Όταν αργότερα η ανθρώπινη λογική διδάσκει τη ματαίωση της εκστρατείας και οι προσωπικές φιλοδοξίες του Πέρση μονάρχη υποχωρούν, ο θεϊκός παράγοντας επεμβαίνει

⁴⁹ Η ανδρική μορφή εμφανιζόμενη στον ύπνο του Αρτάβανου αμφισβήτησε το ενδιαφέρον του για τον Ξέρξη: *Σὺ δὴ...ὡς δὴ κηδόμενος αὐτοῦ;* (7.17.2). Η επανάληψη της προφητείας, που είναι άλλωστε σύμφωνη με τον επαναληπτικό χαρακτήρα αυτού του ονείρου, λειτουργεί ως ένα μέσο ψυχολογικού εξαναγκασμού για τον Αρτάβανο, ο οποίος έχει να σκεφτεί εκτός από τη δική του τύχη και εκείνη του Ξέρξη.

⁵⁰ Σύμφωνα με τους W.How και J.Wells (1936,132), η βάνανυση αφαίρεση των ματιών υπήρξε μία συχνή τιμωρία στον χώρο της Ανατολής.

⁵¹ Στο πρώτο βιβλίο των Ιστοριών ο Ηρόδοτος (1.8.2) γράφει: *ᾧτα γὰρ τυγχάνει ἀνθρώποισι ἐόντα ἀπιστότερα ὀφθαλμῶν*. Δίπλα στα όσα λέγονται, ας ληφθούν υπόψη και οι ρηματικοί τύποι φανήτω (7.16γ.3), ἐπιφανῆναι (7.16γ.2). Δεν είναι τυχαίο ότι ο ιστορικός χρησιμοποιεί ως εισαγωγική του ονείρου του Ξέρξη τη φράση *εἶδε ὄψιν* (7.12.1). Πρβ.2.139.1: *ιδόντα τὴν ὄψιν* κ.α. (Διευκρινίζουμε, προς αποφυγή παρεξηγήσεων, ότι αλληγορική εικόνα, δηλαδή εικόνα που χρειάζεται ερμηνεία, έχουμε μόνο στο όνειρο-χρησμό του Καμβύση, το οποίο θα εξετάσουμε παρακάτω).

⁵² Πρβ.7.11.3: *οὐκ ᾧν ἐξαναχωρέειν οὐδετέροισι δυνατῶς ἔχει...τὸ γὰρ μέσον οὐδὲν τῆς ἔχθρης ἐστίν*.

δυναμικά στα ανθρώπινα μέσω του ονείρου για να επιβάλει τη βούλησή του, εν αγνοία πάντοτε του ονειρευομένου, και το κατορθώνει.

Ο Αρτάβανος στον ύπνο του απειλείται ότι θα τιμωρηθεί, γιατί τίθεται εμπόδιο στο πεπρωμένο (7.17.2: *ἀποτρέπων τὸ χρεὸν γενέσθαι*). Αν από τη μία πλευρά η ονειρική μορφή δικαιολογεί στον Αρτάβανο για ποιο λόγο επιθυμεί την τιμωρία του, από την άλλη πλευρά δεν συμβαίνει το ίδιο και με τον Ξέρξη, όπως ειπώθηκε νωρίτερα. Εκείνο που τελικώς η ονειρική μορφή δεν διευκρινίζει στον Ξέρξη είναι το εάν θα πληρώσει την ανυπακοή του απέναντί της, όπως την ακούμε να λέει στο όνειρο του Αρτάβανου (7.17.2: *Ξέρξην δὲ τὰ δεῖ ἀνηκουστέοντα παθεῖν, αὐτῶ ἐκείνῳ δεδήλωται*) ή εάν θα οδηγηθεί στην καταστροφή από την τροπή των ίδιων των πραγμάτων, σε περίπτωση ματαιώσης της εκστρατείας, όπως άλλωστε αφήνεται να εννοηθεί στη δεύτερη εμφάνιση του ονείρου στον Ξέρξη. Εν προκειμένω, το αναγκαίο ταυτίζεται με το μοιραίο. Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε τι πραγματικά θα είχε συμβεί, εάν ο Ξέρξης απέφυγε την εκστρατεία. Πιθανώς να είχε τιμωρηθεί για την ανυπακοή του, ίσως όμως και να είχε αποφύγει τα φθονερά σχέδια των θεών, όπως ο Αιθίοπας Σαβακός. Ένα πράγμα είναι σίγουρο, ότι ο Ξέρξης, κατά το παράδειγμα των περισσότερων ξένων μοναρχών της Ανατολής, δεν ήταν σε θέση, με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο, να αγνοήσει τελικώς το θεήλατο όνειρο.⁵³

Το όνειρο δεν αγνοεί με τη σειρά του ούτε και ο Αρτάβανος. Επηρεασμένος από την ονειρική οπτασία, απαρνιέται την προηγούμενη λογικής φύσεως τοποθέτησή του για την προέλευση των ονείρων και, ομολογώντας τη μεταστροφή του (7.18.3: *ἐγὼ μὲν καὶ αὐτὸς τράπομαι καὶ τὴν γνώμην μετατίθεμαι*), ανακοινώνει στον Ξέρξη ότι τους παρακινεί να αναλάβουν την εκστρατεία μία θεϊκή δύναμη, η οποία έχει προαποφασίσει την καταστροφή των Ελλήνων (7.18.3: *ἐπεὶ δὲ δαιμονίη τις γίνεται ὁρμή, καὶ Ἕλληνας, ὡς οἶκε, φθορὴ τις καταλαμβάνει θεήλατος*).⁵⁴ Στη συνέχεια, έχοντας απαντήσει πλέον στο βασικό ερώτημα του Ξέρξη εάν βρίσκεται κάποιος θεός πίσω από την ονειρική εντολή με την ολοκλήρωση της

⁵³ Είδαμε ότι στο απατηλό όνειρο με αποδέκτη τον Αιθίοπα Σαβακόν ο φθόνος των θεών δεν ικανοποιήθηκε (βλ.σελ.5-6). Ο ονειρευομένος, αντιλαμβανόμενος την απάτη, απέφυγε το μοιραίο, παραμένοντας μάλιστα ατιμώρητος. Η ονειρική μορφή που επισκέφτηκε τον Σαβακόν στον ύπνο του δεν ήταν βίαιη ούτε απειλητική, ήταν όμως βίαιη η προσταγή για τον διαμελισμό των ιερέων της Αιγύπτου, η οποία δεν πραγματοποιήθηκε με την πρωτοβουλία του ονειρευομένου να παραιτηθεί από τον θρόνο της Αιγύπτου. Είναι απαραίτητη στο σημείο αυτό μία διευκρίνιση. Ο Σαβακός αγνοεί την εντολή του ονείρου, όχι επειδή τη θεώρησε ασήμαντη όπως ο Ξέρξης, αλλά επειδή διέκρινε τον απατηλό χαρακτήρα της. Ο Ξέρξης δεν κάνει λόγο για φθόνο των θεών, όταν αρχικά επιδεικνύει μία υποτιμητική απέναντι στο όνειρο συμπεριφορά.

⁵⁴ Το *ὡς οἶκε* (7.18.3) μετριάζει τη βεβαιότητα του Αρτάβανου και αφήνει μία υπόνοια σφάλματος για το αποτέλεσμα της εκστρατείας.

εγκοίμησης, η οποία προετοιμάζει τον αναγνώστη για τη μεταστροφή του εγκοιμώμενου, προτρέπει τον τελευταίο να μοιραστεί με τους Πέρσες *τὰ ἐκ τοῦ θεοῦ πεμπόμενα* (7.18.3), να κοινοποιηθεί δηλαδή το μέχρι τότε γνωστό μόνο στους αποδέκτες του όνειρο. Παρατηρούμε ότι η μέλλουσα καταστροφή των Ελλήνων είναι μία προσωπική και ταυτόχρονα εσφαλμένη εκτίμηση του Αρτάβανου, διότι, όπως ήδη έχει υπογραμμιστεί, το όνειρο δεν προλέγει την έκβαση της εκστρατείας των Περσών στη Ελλάδα.⁵⁵ Ποιά είναι όμως η αληθινή αιτία της μεταστροφής του Αρτάβανου; Τί μπόρεσε να νικήσει την ανθρώπινη εμπειρία που δίδασκε την αποφυγή της εκστρατείας, ώστε να μην έχει ο Ξέρξης μία τύχη όμοια με εκείνη του Κύρου, του Καμβύση ή του Δαρείου;

Η απάντηση δίδεται σε ένα επόμενο κεφάλαιο του ίδιου βιβλίου.⁵⁶ Μία πρόχειρη, αλλά διαφωτιστική για τους χαρακτήρες επανεξέταση του ονείρου μαρτυρά την επιφυλακτικότητα του Ξέρξη για το επικείμενο πολεμικό εγχείρημα. Από την αφήγηση της συγκεκριμένης σκηνής διαλόγου μεταξύ του Πέρση βασιλιά και του Αρτάβανου προκύπτει ότι η ενάργεια του ονείρου ήταν εκείνη που επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την κρίση των δύο Περσών.⁵⁷ Θυμίζουμε ότι διηγούμενος την ονειρική του εμπειρία στον Ξέρξη, ο Αρτάβανος είχε αποδώσει τη μεταστροφή του στη θεϊκή προέλευση του ονείρου (7.18.3), κάτι το οποίο αργότερα αναιρείται από τον ίδιο. Στην πραγματικότητα, ήταν η επιβλητικότητα της όψης και του λόγου της ονειρικής μορφής (η ενάργεια δηλαδή του ονείρου) που οδήγησε τον Αρτάβανο σε μία όχι ουσιαστική αλλά επιφανειακή μεταστροφή ή, διαφορετικά, θρησκευτικότητα. Όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από την εξομολόγησή του στον Ξέρξη, ο Αρτάβανος δεν απαλλάχτηκε ποτέ από τον φόβο της ήττας: *ἐγὼ δ' ἔτι καὶ ἐς τόδε δείματος εἰμι ὑπόπλεος οὐδ' ἐντὸς ἐμεωυτοῦ, ἄλλα τε πολλὰ ἐπιλεγόμενος καὶ δὴ καὶ ὄρων τοὶ δύο τὰ μέγιστα πάντων ἔόντα πολεμιώτατα* (7.47.2).

Ενώ αμέσως μετά την εμφάνιση του ονείρου ο Αρτάβανος είχε προβλέψει ένα θετικό για τους Πέρσες αποτέλεσμα, αργότερα εύχεται να αποδειχτεί ευνοϊκό για αυτούς το όνειρο (7.47.2: *ὡς βουλόμεθα ἀμφοτέρωι τελευτήσειε*). Για άλλη μία φορά στο προσκήνιο έρχεται ο σκεπτικιστής Αρτάβανος, ο οποίος στο πρώτο συμβούλιο των Περσών εξέθετε τους

⁵⁵Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Αρτάβανος πλανάται ως προς το αποτέλεσμα της σύγκρουσης Ελλήνων και Περσών, δίχως η ονειρική μορφή να έχει απευθύνει σε αυτόν κάτι το απατηλό ή ψευδές. Η πλάνη του, κατά κύριο λόγο, οφείλεται στο ότι πείθεται στη θεϊκή εντολή.

⁵⁶ 7.47.1-2.

⁵⁷ Πρβ. 7.47.1: *εἴ τοι ἡ ὄψις τοῦ ἐνυπνίου μὴ ἐναργῆς οὕτω ἐφάνη, εἶχες ἄν τὴν ἀρχαίην γνώμην, οὐκ ἐὼν με στρατεύεσθαι ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, ἢ μετέστης ἄν;* Για τη σημασία της ενάργειας βλ. Lieshout, 1980, 19. Στο θέμα της ενάργειας θα επανέλθουμε αναλυτικότερα στο όνειρο του Ιπάρχου.

κινδύνους μίας τέτοιας αποστολής σε στεριά και θάλασσα.⁵⁸ Τα δύο τα μέγιστα πάντων έοντα πολεμιώτατα (7.47.2), γύρω από τα οποία συγκεντρώνεται όλη σχεδόν η ανησυχία του Αρτάβανου, είναι οι δύο παραπάνω φυσικοί χώροι με τις παγίδες που κρύβουν για τους Πέρσες. Για τον Αρτάβανο, τα σημεία υπεροχής του Ξέρξη, ο δυνατός στρατός και ο στόλος του, είναι εκείνα ακριβώς που θα τον οδηγήσουν στην καταστροφή.⁵⁹ Κάθε προηγούμενη αισιόδοξη ερμηνεία του ονείρου φαίνεται να έχει πια ξεχαστεί.

Ο Ηρόδοτος, εκθέτοντας τον προβληματισμό του Αρτάβανου, αφηγείται ότι απασχολούν τη σκέψη του πολλά (7.47.2: *άλλα τε πολλά επιλεγόμενος*) και ένα από αυτά είναι ίσως ο φόβος για τον απατηλό χαρακτήρα του ονείρου, τη στιγμή που επιχειρεί ξανά μία λογική εξέταση των πραγμάτων, την οποία αποδοκιμάζει ως άγονη και απρόσφορη ο Πέρσης βασιλιάς.⁶⁰ Η επανεξέταση του ονείρου δίδει την αφορμή να αναπτυχθεί ένας διάλογος ανάμεσα στους δύο Πέρσες, που αποκαλύπτει όχι μόνο τον πηγαίο ορθολογισμό του Αρτάβανου, αλλά και την υπέρμετρη αλαζονεία του Ξέρξη,⁶¹ για την οποία θα τιμωρηθεί, σαν ένας άλλος Κροίσος. Το οικοδόμημα της ανθρώπινης λογικής καταρρέει σταδιακά, καθώς πλήττεται από τη θεία νέμεση, της οποίας αρωγός είναι το επαναλαμβανόμενο όνειρο.

Στο πέμπτο βιβλίο των *Ιστοριών* συναντάμε ένα διαφορετικό όνειρο, με αποδέκτη τον Πεισιστρατίδη Ίππαρχο.⁶² Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι είναι το μοναδικό όνειρο στο σώμα της ιστορίας του Ηρόδοτου που παραδίδεται σε έμμετρη μορφή και ο λόγος του είναι αινιγματικός, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα όνειρα-χρησμούς. Πώς λοιπόν δικαιολογείται η ενάργεια της ονειρικής όψης για την οποία κάνει λόγο ο ιστορικός στα εισαγωγικά του ονείρου σχόλια; Εάν κρίνουμε από την προσφυγή του Ιπάρχου στους ονειροπόλους τα ξημερώματα της ίδιας νύχτας, κάθε άλλο παρά ευκρινή και σαφή υπήρξαν τα λόγια του παρακάτω ονείρου για τον γιο του Πεισίστρατου και αδελφό του Ιππία, όπως τον προσδιορίζει ο Ηρόδοτος, την τελευταία νύχτα της ζωής του, λίγες ώρες προτού εορταστούν τα Παναθήναια:⁶³

*τλήθι λέων άτλητα παθών τετληότι θυμῶ
οὐδείς άνθρωπων άδικῶν τίσιν οὐκ άποτίσει.*

⁵⁸ Πρβ. 7.10α.3.

⁵⁹ 7.49.1-5.

⁶⁰ 7.50.1-4.

⁶¹ Πρβ. 7.50.1-4. Καταλογίζοντας στον Αρτάβανο φόβο και δειλία, ο Ξέρξης εκφράζει τη βεβαιότητα ότι ολόκληρη η Ευρώπη θα καταστραφεί και θα υποταχθεί στους Πέρσες.

⁶² 5.55-56.

⁶³ 5.56.1.

Ο Ηρόδοτος αντιμετωπίζει τον Ίππαρχο ως τον αποδέκτη ενός ακόμη ονείρου που προσημαίνει την πτώση εκείνου που το ονειρεύεται. Το *έναργεστάτην* (5.55.1) δεν αφορά στα *ἔπεα* του ονείρου,⁶⁴ και συνεπώς δεν αναιρείται ο αιγιματικός χαρακτήρας του, αλλά στην εικόνα της ονειρικής μορφής. Συγκεκριμένα, ο Lieshout υποστηρίζει ότι η ενάργεια δηλώνει την επιβλητικότητα της ονειρικής μορφής, που συμβάλλει στο να βιώσει ο ονειρευόμενος την ονειρική οπτασία σαν κάτι που ανήκει στον χώρο του πραγματικού και να δώσει βαρύτητα στα όσα ακούει στον ύπνο του.⁶⁵ Δεν είναι τυχαίο ότι είναι η μία εκ των δύο περιπτώσεων όπου συναντάμε περιγραφή της ονειρικής μορφής και μάλιστα με την πρόθεση να αναφανεί σε αυτή κάτι το υπερφυσικό με τα επίθετα *μέγας* και *εὐειδής* (5.56.1).⁶⁶ Ο αιγιματικός χαρακτήρας του συγκεκριμένου ονείρου-χρησμού, που στερείται τη σαφήνεια του λόγου, στρέφει τον ονειρευόμενο στους ονειροπόλους για μία ονειροκριτικής φύσεως ερμηνεία, την οποία ωστόσο ο ιστορικός αποσιωπά, πιθανότατα από άγνοια.

Ποιό είναι όμως το νόημα των δύο στίχων; Στον πρώτο στίχο ο Ίππαρχος καλείται να υπομείνει ένα αβάσταχτο κακό, έχοντας προηγουμένως αντέξει ο ίδιος να συμβαίνουν γύρω του ανυπόφερτα πράγματα. Με τον όρο *ἄτλητα* (5.56.1) υπονοούνται ίσως στο κείμενο οι αυθαιρεσίες των Πεισιστρατιδών, για τις οποίες πληρώνει τώρα με τον θάνατό του ένας από αυτούς. Ο συγκεκριμένος στίχος θυμίζει τον ομηρικό *τέτλαθι δῆ, κραδίη καὶ κύντερον ἄλλο ποτ' ἔτλης*.⁶⁷ Με τα χέρια να χτυπούν το στήθος, ο Οδυσσεύς καλεί την καρδιά του να συγκρατηθεί και να υπομείνει έναν ακόμη πόνο, στην προσπάθεια να κρύψει την οργή που κυριαρχεί μέσα του για τις αυθαιρεσίες των μνηστήρων. Ωστόσο, εάν ο ομηρικός ήρωας είναι το θύμα μίας αδικίας που εξυφαινεται εις βάρος του, ο Ίππαρχος, ως ένας από τους Πεισιστρατίδες, είναι ο εκφραστής και υπερασπιστής του αδίκου, και αν στον ομηρικό στίχο κρύβεται η βουβή διαμαρτυρία ενός ανθρώπου που υπομένει το άδικο, στο ηροδότειο κείμενο η φωνή που ακούγεται είναι εκείνη της ονειρικής μορφής και δεν είναι μία φωνή συμπαράστασης και παρηγοριάς για τον Ίππαρχο, αλλά μία φωνή που επιζητεί και συγχρόνως προαναγγέλλει, με κάποια δόση ειρωνείας αλλά και ικανοποίησης, την τιμωρία ενός άδικου άνδρα, στον πρώτο στίχο του έμμετρου ονείρου-χρησμού.⁶⁸

⁶⁴ Πρβ.5.55.1: *...ιδόντα ὄψιν ἐνυπνίου [τῷ ἔωυτοῦ πάθει] έναργεστάτην.*

⁶⁵ Van Lieshout, 1980,18-19.

⁶⁶ Πρβ. 7.12.2, σελ. 9 παραπάνω.

⁶⁷ *Οδύσσεια*, v.18.

⁶⁸ Πρόκειται ίσως για τη φωνή του ίδιου του ιστορικού που απευθύνεται στην αθηναϊκή κοινωνία του πέμπτου αιώνα, η οποία, όπως είναι γνωστό, τίμησε τους τυραννοκτόνους Αρμόδιο και Αριστογείτονα μετά τον θάνατο του Ιπάρχου. Θα λέγαμε ότι έχουμε να κάνουμε με ένα όνειρο με

Στον δεύτερο στίχο υπογραμμίζεται, με ύφος αυστηρό και αποφθεγματικό, το αναπόφευκτο ή, διαφορετικά, η αναγκαιότητα της τιμωρίας κάθε άδικου ανθρώπου, ενός δημόσιου στην περίπτωση αυτή άνδρα, όπως υπήρξε ο Ίππαρχος, και στο πρόσωπο του οποίου αποκτούν μορφή όχι μόνο οι τύραννοι της γενιάς του, αλλά το σύνολο των τυράννων που συζητά ο Ηρόδοτος στην ιστορία του, συμπεριλαμβανομένων όλων όσων υφίστανται την τιμωρία για τις αδικίες που διέπραξαν και οδηγούνται στη μοιραία πτώση. Στο όνειρο του Ιπάρχου η ονειρική μορφή δεν είναι απλώς ο αγγελιοφόρος μίας προφητικής προειδοποίησης, αλλά κυρίως ο φορέας ενός αιτήματος για την αποκατάσταση του δικαίου. Στήνεται, τρόπον τινά, στον ύπνο του Ιπάρχου ένα δικαστήριο, με δικαστή έναν μεγαλόσωμο και όμορφο άνδρα που απευθύνει την ετυμηγορία στον κατηγορούμενο, ζητώντας δικαιοσύνη.⁶⁹

Η *τίση* εκδηλώνεται με τη δολοφονία του Ιπάρχου στο Λεωκόρειο από τους Αρμόδιο και Αριστογείτονα, τα κίνητρα των οποίων επιλέγει να μην αναφέρει ο Ηρόδοτος, και με αυτόν τον τρόπο η *τίση* γίνεται βοηθός της Δίκης σε μία μάχη ενάντια στο άδικο.⁷⁰ Την αδυναμία του ανθρώπου να αποφύγει το μοιραίο, που πραγματώνεται εδώ σε έναν χρόνο κοντινό του ονείρου, υπογραμμίζει ο ιστορικός με τη μετοχή *ἀπειπάμενος* (5.56.2), που

πολιτικό χαρακτήρα, όπως εκείνο του Ιππία. Για τη στάση του Ηροδότου απέναντι στην τυραννία και για την προάσπιση της δημοκρατίας βλ. Waters, 1971.

⁶⁹ Για μία παρόμοια αναζήτηση του δικαίου πρβ. Σοφοκλής, *Ηλέκτρα*, 417 κ.ε., Αισχύλος, *Αγαμέμνων*, 1500 κ.ε.

⁷⁰ Παραμένει αναπάντητο για τον αναγνώστη του Ηροδότου το ερώτημα για τα κίνητρα που οδήγησαν τους δύο Γεφυραίους, Αρμόδιο και Αριστογείτονα, στη δολοφονία του Ιπάρχου το 515 π.Χ. Το γεγονός ότι ο Ηρόδοτος δεν ονομάζει άμεσα τον Ίππαρχο τύραννο όπως και η λεπτομέρεια για την τετραετή επικράτηση του τυραννικού καθεστώτος στην πόλη της Αθήνας με επικεφαλής τον Ιππία, μετά τη δολοφονία του Ιπάρχου, ίσως είναι ένας τρόπος για να δώσει ο ιστορικός, έστω και υπαινικτικά, προσωπικό χαρακτήρα στην πράξη των δύο Γεφυραίων. Μία πράξη, που στο πλαίσιο μίας ερμηνείας προσωπικού κινήτρου, συνέβη για λόγους ερωτικής αντιζηλίας (ο Ίππαρχος ποθούσε τον Αρμόδιο και κατέβαλε την προσπάθεια να τον πάρει από τον Αριστογείτονα, προκαλώντας την αντίδραση του τελευταίου), αλλά και για την προσβολή που δέχτηκε η αδελφή του Αρμόδιου, με πρωτοβουλία του Ιπάρχου, διότι ο Αρμόδιος απέρριψε τις ερωτικές προτάσεις του τελευταίου. Συγκεκριμένα, ενώ κάλεσαν την αδελφή του Αρμόδιου να κρατήσει ένα καλάθι σε κάποια πομπή, την έδιωξαν αρνούμενοι το κάλεσμα και με τη δικαιολογία ότι δεν ήταν άξια για μία τέτοια τιμή. Πρβ. Θουκυδίδη, 6.56.1 και 6.57.3: *... και ώς αν μάλιστα δι' ὀργῆς ὁ μὲν ἐρωτικῆς, ὁ δὲ ὑβρισμένος, ἔτυπτον καὶ ἀποκτείνουσιν αὐτὸν*. Όμως, ως αναγνώστες, πέρα από το ενδεχόμενο μίας προσωπικής εκδίκησης, θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας και την πιθανότητα μίας κίνησης για πολιτική ανατροπή, έστω και εάν δεν υπήρξε άμεσα εφικτή για την πόλη της Αθήνας. Αυτό πιθανότατα υπαινίσσεται και ο ίδιος ο Θουκυδίδης, όταν, αναφερόμενος στον Αριστογείτονα, γράφει: *ὁ δὲ... ἐπιβουλεύει εὐθύς ὡς ἀπὸ τῆς ὑπαρχούσης ἀξιώσεως κατάλλουσιν τῇ τυραννίδι* (6.54.3). Ίσως στο σχόλιο του Ηροδότου ότι με τον θάνατο του Ιπάρχου απελευθερώθηκε η Αθήνα μπορούμε να δώσουμε την ερμηνεία ότι ο θάνατος αυτός άνοιξε το δρόμο για την πτώση του τυραννικού καθεστώτος και την επάνοδο της δημοκρατίας τέσσερα χρόνια μετά. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικές με τον θάνατο του Ιπάρχου βλ. Mabel Lang, 1954, 395-407.

πιθανότατα υποδηλώνει τη μάταιη προσπάθεια του Ιπάρχου να αποτρέψει τη μελλοντική για αυτόν συμφορά, με μία απροσδιόριστη για τον αναγνώστη τελετουργία που προηγήθηκε της πομπής για τη μεταφορά του πέπλου της θεάς Αθηνάς στην Ακρόπολη.⁷¹ Με το επίρρημα *τάχιστα* (5.56.2) υπογραμμίζεται η άμεση και ταχύτατη αντίδραση του Ιπάρχου, που δεν είναι άλλη από την κοινοποίηση του ονείρου στους ονειροπόλους, για την εξασφάλιση μίας ερμηνείας του αινιγματικού εξάμετρου διστίχου, προς αποτροπή της συμφοράς την οποία, ενδεχομένως, ο ονειρευόμενος διαισθάνθηκε. Εξίσου όμως γρήγορος και συγχρόνως αναπόφευκτος υπήρξε για τον ίδιο και ο θάνατός του και άρα, άκαρπη για άλλη μία φορά κάθε ανθρώπινη προσπάθεια ανατροπής του μοιραίου.⁷²

Στην αρχή του πρώτου στίχου ο *λέων* (5.56.1) είναι η ενσάρκωση της αδικίας και της αυθαιρεσίας των τυράννων· επαναλαμβάνεται έτσι υπαινικτικά η σημασία της μετοχής *ἀδικῶν* του δεύτερου στίχου (5.56.1), που χαρακτηρίζει την πολιτική του Ιπάρχου και των ομοίων του.⁷³ Ωστόσο, πρόκειται για ένα λιοντάρι διαφορετικό από εκείνο για τη γέννηση του οποίου λαμβάνει την ονειρική προφητεία η Αγαρίστη (6.131.2), και που δεν είναι άλλο

⁷¹ Για την άκαρπη προσπάθεια του Ιπάρχου να εξαγνίσει το κακό, ώστε να απαλλαγεί από την επερχόμενη συμφορά βλ. Lieshout, 1980, 201. Ο συγκεκριμένος μελετητής προτείνει ότι με τη μετοχή *ἀπειπάμενος* (5.56.2) ο Ηρόδοτος υπαινίσσεται ότι ο Ίππαρχος, έπειτα από την παρακίνηση των μάγων ονειροπόλων, διηγήθηκε το όνειρο στον Αιθέρα ή στον Ήλιο για να αποτρέψει τον θάνατό του, και αυτό συνέβη την επόμενη του ονείρου ημέρα, πιθανότατα με την παρουσία και των ιδίων των μάγων. Το κείμενο του Ηροδότου στηρίζει μία τέτοια ερμηνεία, καθώς η κοινοποίηση του ονείρου από τον Ίππαρχο πραγματοποιείται όντως στη διάρκεια της ημέρας και η μετοχή *ἀπειπάμενος* ακολουθεί αφηγηματικά αμέσως μετά την διήγηση του ονείρου στους μάγους, οι οποίοι ερμήνευσαν το αινιγματικό δίστιχο: *ταῦτα δέ, ὡς ἡμέρη ἐγένετο τάχιστα, φανερός ἦν ὑπεριθέμενος ὄνειροπόλοισι μετὰ δὲ ἀπειπάμενος τὴν ὄψιν ἔπεμπε τὴν πομπήν, ἐν τῇ δὴ τελευτᾷ* (5.56.2). Σύμφωνα με την παραπάνω ερμηνεία της μετοχής, που είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, ο Ίππαρχος δεν αδιαφόρησε για το όνειρο. Αντιθέτως, διηγήθηκε το όνειρο στους μάγους όχι μόνο εξαιτίας του αινιγματικού χαρακτήρα του, αλλά, επίσης, επειδή θορυβήθηκε, αν και δεν ήταν σε θέση να αντιληφτεί από μόνος του το ακριβές περιεχόμενο του θεϊκού μηνύματος που τον προειδοποίησε για την αποκατάσταση του δικαίου (5.56.1: *οὐδεὶς ἀνθρώπων ἀδικῶν τίσιν οὐκ ἀποτίσει*). Ας λάβουμε υπόψη και το επίρρημα *τάχιστα* (5.56.2) η αντίδραση του Ιπάρχου υπήρξε ταχύτατη ακριβώς επειδή φοβήθηκε ότι θα πληρώσει για τις άδικες πράξεις του. Πρβ. Σοφοκλής, *Ηλέκτρα*, 424-426: *Ἥλιω δείκνυσι τοῦναρ*. Για μία παρόμοια σημασία της μετοχής *ἀπειπάμενος* βλ. LSG s.v. *ἀπειπον* in 1 «avegrun care».

⁷² Βλ. προηγούμενη σημ.

⁷³ Για τις αδικίες των Πεισιστρατιδών, συμπεριλαμβανομένου και του Ιπάρχου, πρβ. Θουκυδίδη, 6.55.1: *...ὡς ὁ τε βωμὸς σημαίνει καὶ ἡ στήλη περὶ τῆς τῶν τυράννων ἀδικίας ἢ ἐν τῇ Αθηναίων ἀκροπόλει σταθεῖσα*. Μάλιστα, στη στήλη που στήθηκε στην Ακρόπολη της Αθήνας για να θυμίζει τις αδικίες της συγκεκριμένης γενιάς τυράννων είναι γραμμένος πρώτος, αμέσως μετά τον πατέρα του, ο Ιππίας. Όπως διαβάζουμε στον Θουκυδίδη (6.55.3), οι πολίτες ήταν συνηθισμένοι να φοβούνται τον Ιππία πολύ νωρίτερα από τον θάνατο του Ιπάρχου. Εξάλλου, όσο «καλή» και αν είναι μία τυραννία, δεν μπορεί να εννοηθεί ποτέ ως δίκαιη και φιλελεύθερη. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Ηρόδοτος (5.78.1) αποδίδει τη δύναμη της Αθήνας στην απελευθέρωσή της από κάθε μορφή τυραννίας, συμπεριλαμβανομένης και εκείνης των Πεισιστρατιδών. Για τη συμμετοχή του Ιπάρχου στην εξουσία βλ. επόμενη σημ. 76.

από τον Περικλή, του οποίου συμβολίζει τη μεγαλοθυμία.⁷⁴ Με το λιοντάρι να αποτελεί άλλοτε ένα θετικό και άλλοτε ένα αρνητικό σύμβολο εξουσίας,⁷⁵ μπορούμε να κάνουμε λόγο για ένα διαφορούμενο στην περίπτωση της Αγαρίστης όνειρο, το οποίο τοποθετεί ο ιστορικός στο τέλος μίας παρεκβατικής διήγησης, που αποδεικνύει μεταξύ άλλων τη σημασία της γενιάς των Αλκμεωνιδών για την ιστορία της Αθήνας.⁷⁶ Θα ήταν λάθος να προτείνουμε την ίδια ανάγνωση και για το όνειρο του Ιππάρχου, καθώς ο δεύτερος στίχος διασαφηνίζει τον συμβολισμό που κρύβει ο όρος *λέων* του πρώτου στίχου (5.56.1).

Ειδικότερα, από την αφήγηση του Ηρόδοτου προκύπτει ότι η Αγαρίστη, όταν ήταν έγκυος, είδε στον ύπνο της ότι γέννησε ένα λιοντάρι και λίγες ημέρες αργότερα γεννήθηκε ο Περικλής, οποίος, με βάση την αλληγορία του ονείρου, θα μπορούσε να εξελιχθεί όχι μόνο σε έναν ικανότατο και μεγαλόθυμο δημοκρατικό πολιτικό, όπως αποδείχτηκε ιστορικά, αλλά σε έναν επίσης άδικο δημόσιο άνδρα και εκπρόσωπο της τυραννικής εξουσίας, όπως υπήρξε ο Ίππαρχος,⁷⁷ του οποίου το όνειρο αναφέρεται στον θάνατο και όχι στη γέννησή του. Ως

⁷⁴ Βλ. Κάραλης, 1998, 199-200.

⁷⁵ Ας προστεθεί εδώ και το όνειρο του Φιλίππου για τη γέννηση του Αλεξάνδρου από την Ολυμπιάδα που μας παραδίδει ο Πλούταρχος (*Αλέξανδρος*, 2.4): *Ὁ δὲ Φίλιππος ὑστέρῳ χρόνῳ μετὰ τὸν γάμον εἶδεν ὄναρ αὐτὸν ἐπιβάλλοντα σφραγίδα τῆ γαστρί τῆς γυναικός· ἡ δὲ γλυφὴ τῆς σφραγίδος, ὡς ᾤετο, λέοντος εἶχεν εἰκόνα.* Γενικότερα, για το λιοντάρι ως ένα σύμβολο εξουσίας πρβ. Ηρόδοτος, 7.220.4, 5.92β.3: *αἰετὸς ἐν πέτρῃσι κύει, τέξει δὲ λέοντα καρτερόν ὤμησθῆν...*

Παρατηρούμε με αφορμή τον παραπάνω χρησμό, που συνδέεται με την έλευση του τυράννου της Κορίνθου Κύνελου, ότι η διαφορούμενη σημασία του στηρίζεται κυρίως στον όρο *λέοντα*, όπως συμβαίνει και με το διαφορούμενο σε χαρακτήρα όνειρο της Αγαρίστης. Συνεπώς, προκύπτει ένα κοινό στοιχείο ανάμεσα στον λόγο του χρησμού και στην αλληγορική εικόνα ενός ονείρου, με το λιοντάρι όμως στην πρώτη περίπτωση να λειτουργεί ως το αρνητικό σύμβολο μίας τυραννικής εξουσίας. Τέλος, στον Αριστοφάνη οφείλουμε δύο στίχους για τον επιδιδόμενο σε πολιτικούς λεονταρισμούς Αλκιβιάδη (πρβ. Πλούταρχος, *Αλκιβιάδης*, 34.7):

μάλιστα μὲν λέοντα μὴ ἔν πόλει τρέφειν

ἦν δ' ἐκτρέφῃ τις, τοῖς τρόποις ὑπηρετεῖν.

⁷⁶ Ο Ηρόδοτος στο έκτο βιβλίο της ιστορίας του (6.121-122) υποστηρίζει ότι Αλκμεωνίδες υπήρξαν πάντοτε εχθροί και πολέμιοι των Πεισιστρατιδών, και αρνείται κατηγορηματικά ότι εργάστηκαν συνωμοτικά για την υποταγή των Αθηναίων στην εξουσία των Περσών και του Ιππία. Αντίθετα, αποδίδει σε αυτούς και στον Καλλία την απελευθέρωση της Αθήνας από τους συγκεκριμένους τυράννους. Για τη συνεργασία του Ιππία με τους Πέρσες βλ. 6.107.1, όπου περιγράφεται το όνειρο του Ιππία την προηγούμενη νύχτα της απόβασης των Περσών στον Μαραθώνα υπό την καθοδήγηση του τελευταίου.

⁷⁷ Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη (6.54.1), μετά τον θάνατο του Πεισίστρατου η εξουσία πέρασε στα χέρια του Ιππία, καθώς ήταν ο μεγαλύτερος γιος του τυράννου. Στην εξουσία αυτή όμως μετείχε ανέκαθεν και ο Ίππαρχος, όπως προκύπτει τουλάχιστον υπαινικτικά από το παρακάτω χωρίο: *ἐπιστάμενος γὰρ ὁ δῆμος ἀκοῆ τὴν Πεισιστράτου καὶ τῶν παιδῶν τυραννίδα χαλεπὴν τελευτῶσαν γενομένη* (Θουκυδίδης, 6.53.3). Η τυραννίδα των Πεισιστρατιδών, κατά την άποψη των περισσότερων μελετητών, ήταν οικογενειακή υπόθεση, πράγμα που στηρίζει την άποψη ότι ο Ίππαρχος δεν βρισκόταν απλώς τυπικά στο πλευρό του Ιππία. Στο χωρίο που ακολουθεί ο Θουκυδίδης, για άλλη μία φορά, αφήνει να εννοηθεί ότι μαζί με τον Ιππία κυβερνούσε και ο Ίππαρχος: *τελευτήσαντος δὲ Πεισιστράτου κατεῖχον οἱ υἱεῖς τὴν ἀρχήν, προαγαγόντες τὰ πράγματα τὸν αὐτὸν τρόπον.* ἦσαν δὲ δύο

όνειρα γεννήσεως-κυοφορίας λειτουργούν και αυτά που βλέπει ο Αστυάγης, δηλαδή, τα σχετιζόμενα με τη γέννηση του Κύρου από την κόρη του Μανδάνη, με τη διαφορά ότι σε εκείνα, σε αντίθεση με αυτό της Αγαρίστης για τον Περικλή, προσημαίνεται, εκτός από τη γέννηση του Κύρου, η βίαιη απομάκρυνση του Αστυάγη από τον θρόνο. Περισσότερα όμως για τα όνειρα του Αστυάγη θα ειπωθούν στη συνέχεια.

Εξίσου σύντομος αλλά περισσότερο παραστατικός είναι στην περιγραφή του ονείρου της Αγαρίστης και ο Πλούταρχος.⁷⁸ Παρατηρούμε ότι τόσο στον Πλούταρχο όσο και στον Ηρόδοτο το ονειρευόμενο πρόσωπο, η Αγαρίστη, είναι παρόν στην αλληγορική ονειρική όψη και μάλιστα με έναν ενεργητικό και όχι παθητικό ρόλο, δηλαδή συμμετέχει στην ονειρική πράξη, όπως όμοια συμβαίνει και στην περίπτωση μόνο του ονείρου του Ιππία, που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια. Αντιθέτως, παθητικός είναι ο ρόλος του αποδέκτη κάθε άλλου αλληγορικού ονείρου, όπως για παράδειγμα του Καμβύση, ο οποίος εμφανίζεται από τον ιστορικό να ακούει απλώς στον ύπνο του τον Πέρση αγγελιοφόρο να του μεταφέρει μία συμβολική εικόνα με πρωταγωνιστή όχι τον ίδιο αλλά τον αδελφό του Σμέρδη.⁷⁹ Σχετικά με το όνειρο της Αγαρίστης, διαπιστώνουμε ότι τον ιστορικό δεν τον ενδιαφέρει ο αποδέκτης του ονείρου αλλά το πρόσωπο στο οποίο το όνειρο αναφέρεται, και γι' αυτό ίσως δεν τον απασχολεί να περιγράψει την αντίδραση της Αγαρίστης, πράγμα το οποίο συνηθίζει να κάνει σε όλες τις άλλες αφηγήσεις ονείρων που συναντάμε στο έργο του.⁸⁰ Προς επαλήθευση της ονειρικής προφητείας, ο ιστορικός αφηγείται ότι η Αγαρίστη γεννά τον Περικλή λίγες ημέρες μετά το όνειρο. Η προαναγγελία της γέννησης ενός προσώπου, όπως ήδη σύντομα αναφέρθηκε, συνδέει αυτό το όνειρο με τα δύο επόμενα, επίσης αλληγορικά.

μὲν ἐκ τῆς γαμετῆς Ἰππίας καὶ Ἰππαρχος... (Ἀθηναίων Πολιτεία, 17.3.). Μπορεί ο Ἰππαρχος να μην ήταν ο ένας και μοναδικός τύραννος τον καιρό του θανάτου του, αφού υπήρχε ο Ιππίας, αλλά, ως ένας από τους Πεισιστρατίδες, στήριξε την τυραννική διακυβέρνηση του Ιππία και μάλιστα ενεργά. Αυτό πιθανότατα υποδηλώνεται σε ένα ακόμη χωρίο του Θουκυδίδη: ...καὶ ἐπετήδευσαν ἐπὶ πλείστον δὴ τύραννοι οὗτοι (6.54.5). Ωστόσο, ο Θουκυδίδης διευκρινίζει ότι τα ηνία της τυραννικής εξουσίας ανήκαν στον Ιππία και όχι στον Ἰππαρχο, διότι αυτό τον εξυπηρετεί, όπως και τον Ηρόδοτο, στο να παρουσιάσει ως προσωπικά τα κίνητρα των δύο Γεφυραίων (οι Γεφυραίοι ενοχλήθηκαν όχι από την πολιτική του Ἰπάρχου αλλά από τη συμπεριφορά που είχε απέναντί τους σε προσωπικό επίπεδο).

⁷⁸ Πρβ. Περικλής, 3.3: *Αὕτη κατὰ τοὺς ὕπνους ἔδοξε τεκεῖν λέοντα, καὶ μεθ' ἡμέρας ὀλίγας ἔτεκε Περικλέα, τὰ μὲν ἄλλα τὴν ἰδέαν τοῦ σώματος ἄμειπτον, προμήκη δὲ τῆ κεφαλῇ καὶ ἀσύμμετρον.*

⁷⁹ 3.30.2. Το όνειρο του Καμβύση, όπως θα δούμε στη συνέχεια, είναι το μοναδικό που συνδυάζει τον λόγο με την αλληγορική εικόνα. Ο ονειρευόμενος δεν βλέπει απλώς αλλά, ταυτόχρονα, ακούει τον Πέρση αγγελιοφόρο να του μεταφέρει έναν συμβολισμό: *ἔδόκεε οἱ ἄγγελον ἔλθόντα ἐκ Περσέων ἀγγέλειν...* (3.30.2). Είναι η μοναδική περίπτωση αλληγορικού ονείρου όπου υπάρχει αγγελιοφόρος του θεϊκού μηνύματος, και αυτό οφείλεται στο στοιχείο του λόγου.

⁸⁰ Ο Ηρόδοτος σε όλα τα υπόλοιπα όνειρα (αλληγορικά ή μη) περιγράφει την αντίδραση του ονειρευομένου, είτε είναι θετική είτε αρνητική απέναντι στο όνειρο. Στην περίπτωση της Αγαρίστης (6.131.2) δεν συμβαίνει κάτι παρόμοιο.

Δύο όνειρα, με τις ονειρικές εικόνες να λειτουργούν ως σύμβολα της μελλοντικής πραγματικότητας των προσώπων που εμπλέκονται άμεσα ή έμμεσα σε αυτά, είναι τα όνειρα του βασιλιά των Μήδων Αστυάγη.⁸¹ Προφητικά στο χαρακτήρα και διαφορετικά σε περιεχόμενο γίνονται το μέσο για να σκιαγραφήσει, μεταξύ άλλων, ο ιστορικός τον σκληρό και αδίστακτο χαρακτήρα ενός ακόμη ξένου μονάρχη που τον κυριεύει η ανασφάλεια για τον θρόνο του. Αυτό γίνεται σε μία εκτενή νουβέλα, αποκαλυπτική των αλλεπάλληλων αλλά άκαρπων προσπαθειών του ανθρώπου να αποφύγει το μοιραίο, όπως αυτό ονειρικός αποκαλύπτεται. Σύμφωνα με την περιγραφή του πρώτου ονείρου, ο Αστυάγης ονειρεύτηκε ότι η κόρη του Μανδάνη ούρησε τόσο, ώστε να πλημμυρίσουν όχι μόνο τα Εκβάτανα αλλά και ολόκληρη η Ασία: *τὴν ἐδόκεε Αστυάγης ἐν τῷ ὕπνῳ οὐρήσαι τόσοῦτον ὥστε πληῖσαι μὲν τὴν ἑωυτοῦ πόλιν, ἐπικατακλύσαι δὲ καὶ τὴν Ἀσίην πᾶσαν* (1.107.1). Στο άκουσμα της απάντησης των μάγων ονειροπόλων στους οποίους προσφεύγει για μία ερμηνεία του παραπάνω ονείρου ο Αστυάγης, την οποία, ωστόσο, δεν παραθέτει στο αντίστοιχο χωρίο ο Ηρόδοτος, γεννιέται στον ονειρευόμενο έντονο το αίσθημα του φόβου για την απώλεια του θρόνου.

Ο γάμος της Μανδάνης με έναν κοινωνικά κατώτερο και φιλήσυχο Μήδο είναι το μέτρο που λαμβάνει, σε έναν μελλοντικό του ονείρου χρόνο ο Αστυάγης, για να αποφύγει τα αδιευκρίνιστα στον αναγνώστη *αὐτὰ ἕκαστα* για τα οποία τον προειδοποίησαν οι μάγοι ερμηνευτές του ονείρου⁸² δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε εάν ο γάμος αυτός υπήρξε ένα μέτρο αντίδρασης που πρότειναν οι μάγοι ονειροπόλοι ή μία πρωτοβουλία του ίδιου του Αστυάγη, που τελικώς αποδεικνύεται ατελέσφορη. Τί μπορεί όμως να σημαίνει ένα τέτοιο όνειρο, στο οποίο κυρίαρχο στοιχείο είναι η εικόνα και όχι ο λόγος; Με τις απαιτούμενες επιφυλάξεις, εξαιτίας της πολυσημίας της ούρησης ως ονειρικού συμβόλου, ανιχνεύουμε σε ένα όνειρο, με κυρίαρχο στοιχείο την ούρηση, την απειλητική προφητεία για την βίαιη αρπαγή του θρόνου του Αστυάγη και την καταπάτηση της εξουσίας του από έναν ισχυρό διάδοχο αυτού, γεννημένο από τη Μανδάνη. Για τα παραπάνω λαμβάνεται επίσης υπόψη το δεύτερο όνειρο του Αστυάγη, η περιγραφή του οποίου ολοκληρώνεται από τον ιστορικό με μία αναφορά στην ονειροκριτική ερμηνεία των μάγων, η οποία διευκολύνει την κατανόηση του πρώτου ονείρου. Ειδικότερα, η ούρηση συμβολίζει τη γέννηση του Κύρου, ενώ με την

⁸¹Πρβ.1.107-108.

⁸² Πρβ.1.107.2: *ὑπερθέμενος δὲ τῶν μάγων τοῖσι ὀνειροπόλοισι τὸ ἐνύπνιον, ἐφοβήθη παρ' αὐτῶν αὐτὰ ἕκαστα μαθῶν.*

εικόνα της πλημμυρισμένης από τα ούρα της Μανδάνης Ασίας προοιωνίζεται η μελλοντική κυριαρχία του διαδόχου του Αστυάγη σε ολόκληρη την Ασία.⁸³

Είναι εμφανές ότι στην περίπτωση του Αστυάγη, όπως και του Κροίσου για το όνειρο του οποίου έγινε λόγος αρχικά, βλέπουμε μία ενεργητική και όχι παθητική στάση του ανθρώπου απέναντι στο όνειρο, όπως, για παράδειγμα, συμβαίνει στην περίπτωση του Σεθώνος (2.141.4). Στην πραγματικότητα, ο ανθρώπινος παράγοντας μάχεται τον θεϊκό, δεδομένης της θεϊκής προέλευσης των ονείρων, σε μία αγωνιώδη απόπειρα του ανθρώπου να αποφύγει μία επικείμενη πτώση, από την οποία όμως αποδεικνύεται ότι δεν υπάρχει διαφυγή. Σημειώνεται ότι στο γράμμα που στέλνεται στον Κύρο από τον Άρπαγο, ο δεύτερος επισημαίνει την εύνοια-προστασία των θεών απέναντι στον πρώτο, προτρέποντας τον Κύρο να εκδικηθεί τον φονιά του, αναφερόμενος σε αυτόν που σχεδίασε αλλά που απέτυχε να τον σκοτώσει, έπειτα από τη συμβολή του ιδίου και των θεών.⁸⁴ Ο φόνος του Κύρου, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, είναι το μέτρο που λαμβάνει ο Αστυάγης, βλέποντας το δεύτερο κατά σειρά όνειρο, σε μία προσπάθεια να αντιμετωπίσει την εναντίον του απειλή για την απώλεια του θρόνου.

Το δεύτερο αυτό όνειρο εισάγεται, όπως και το πρώτο, με το ρήμα *ἐδόκεε* (1.108.1) και ως χρόνος του ονείρου ορίζεται από τον ιστορικό ο πρώτος χρόνος του γάμου της Μανδάνης

⁸³ Ο C.Pelling (1996, 71-73) σημειώνει ότι η ούρηση, εκτός από τη γέννηση ενός ισχυρού διαδόχου, μπορεί να αποτελέσει σύμβολο για τη γέννηση ενός επίσης μολυσμένου διαδόχου, δηλαδή απειλητικού και επικίνδυνου για την τύχη του ονειρευομένου και ανάξιου για τον βασιλικό θρόνο. Συμπληρώνει ότι η εικόνα με τα πλημμυρισμένα από τα ούρα της Μανδάνης Εκβάτανα μπορεί να συμβολίζει την εχθρική αντιμετώπιση του υπάρχοντος βασιλιά. Η δεύτερη ερμηνεία συνιστά μία επιθετική και βίαιη άνοδο στον θρόνο του Κύρου και όχι μία ειρηνική και φυσιολογική διαδοχή, πράγμα το οποίο επιβεβαιώνεται με την ερμηνεία που δίδουν οι μάγοι ονειροπόλοι στον Αστυάγη, έπειτα από την εμφάνιση του δεύτερου ονείρου. Θα λέγαμε ότι η απομάκρυνση της Μανδάνης από τα Εκβάτανα είναι σαν μία απόπειρα προστασίας της συγκεκριμένης γης. Ο H.R. Immerwahr (1966, 163, 165), αναφερόμενος στα όνειρα του Αστυάγη, υποστηρίζει ότι η ούρηση, εν προκειμένω, έχει έναν αρνητικό συμβολισμό. Συμβολίζει τη μόλυνση του εδάφους σε ένα όνειρο που χρησιμοποιείται από τον ιστορικό η ιδέα του σεβασμού των Περσών για το αγνό νερό, που φαίνεται ότι συνυπάρχει με το μοτίβο του ποταμού. Πράγματι, στο πρώτο βιβλίο των *Ιστοριών* (1.138.2) ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι οι Πέρσες δείχνουν τον μεγαλύτερο σεβασμό στα ποτάμια τους και δεν επιτρέπεται σε κανέναν Πέρση να ουρήσει μέσα σε αυτά ούτε καν να πλένει τα χέρια του. Στην περίπτωση του Κύρου, η διάβαση του ποταμού Άραξη και η μόλυνση των αγνών υδάτων στην εκστρατεία του κατά των Μασσαγετών, κατά τον Immerwahr, θεωρείται *ύβρη*. Για τον συγκεκριμένο μελετητή, τόσο το πρώτο όσο και το δεύτερο όνειρο βρίσκουν εφαρμογή στην εκστρατεία του Κύρου εναντίον των Μασσαγετών, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

⁸⁴ Πρβ.1.124.1. Ο ιστορικός έχει υιοθετήσει την εκδοχή εκείνη του μύθου που αποδίδει τη σωτηρία του Κύρου στην επέμβαση των θεών. Όπως θα διαπιστώσουμε παρακάτω, την πεποίθηση του Κύρου για την προστασία των θεών στο πρόσωπό του συναντάμε και στο όνειρο που αποδίδει ο Ηρόδοτος στον ίδιο τον Κύρο (1.209.4: *ἐμεῦ θεοὶ κήδονται καὶ μοι πάντα προδεικνύουσι τὰ ἐπιφερόμενα*). Μάλιστα η εντύπωση αυτή επηρεάζει σημαντικά τον Κύρο στην ερμηνεία-κατανόηση του ονείρου.

με τον Καμβύση. Για άλλη μία φορά, παρούσα στο όνειρο του πατέρα της είναι η Μανδάνη, από το αιδίο της οποίας φάνηκε στον Αστυάγη ότι βλάστησε κλήμα το οποίο σκέπασε ολόκληρη την Ασία: *ἔδόκεε οἱ ἐκ τῶν αἰδοίων τῆς θυγατρὸς ταύτης φῦναι ἄμπελον, τὴν δὲ ἄμπελον ἐπισχεῖν τὴν Ἀσίην πᾶσαν* (1.108.1). Η βλάστηση του κλήματος, που αποτελεί μία πρώτη εικόνα σε αυτή την αλληγορική ονειρική αποκάλυψη, συμβολίζει την επερχόμενη κυριαρχία του Κύρου.⁸⁵ Δύο διαφορετικές εικόνες στα δύο διαφορετικά σε περιεχόμενο αλλά με τον ίδιο αποδέκτη όνειρα, που σηματοδοτούν στο σύνολό τους, το ένα μετά το άλλο, την ίδια πραγματικότητα, που δεν είναι άλλη από την εκτόπιση του Αστυάγη από τον Κύρο, γιο της Μανδάνης, λειτουργούν συμβολικά για την επικυριαρχία του δεύτερου στην Ασία: παρατηρούμε ότι και εδώ η δεύτερη αλληγορική εικόνα προσδιορίζει το έδαφος στο οποίο αναδεικνύεται μελλοντικά η δύναμη του Κύρου.⁸⁶

Η άλογη εικόνα είναι κυρίαρχο στοιχείο και στα δύο όνειρα του Αστυάγη, και για αυτό είναι απαραίτητη η παρέμβαση των μάγων ονειροπόλων, οι οποίοι *ἐσήμαινον* (1.108.2) στον βασιλιά των Μήδων ότι ο γόνος της Μανδάνης επρόκειτο να βασιλεύσει αντί εκείνου.⁸⁷ Για άλλη μία φορά, το όνειρο φανερώνει το μέλλον, ένα μέλλον που αδυνατεί να προβλέψει ο κοινός νους και που αποκαλύπτεται με θεία βούληση, προκαλώντας αναστάτωση στον ονειρευόμενο. Στην περίπτωση του ονείρου του Κροίσου, που διαφέρει σε χαρακτήρα από εκείνα του Αστυάγη, είδαμε ότι δίδεται βάρος στον λόγο και όχι στην εικόνα, με το ίδιο μάλιστα το όνειρο να *σημαίνει* (1.34.2), καθώς ενυφαίνονται με νόημα λογικό τα όσα λέγονται στο ονειρευόμενο πρόσωπο και, κατά συνέπεια, δεν αναζητείται κάποια περαιτέρω

⁸⁵ Πρβ. Αισχύλος, *Χοηφόροι*, 548, Σοφοκλής, *Ηλέκτρα*, 419-423. Και στις δύο τραγωδίες η βλάστηση του δέντρου λειτουργεί ως σύμβολο εξουσίας και διαδοχής.

⁸⁶ Αξίζει να σημειωθεί η διαφορετική και ενδιαφέρουσα ερμηνεία την οποία δίδει ο H.R.Immerwahr (1966, 163-165) στο δεύτερο όνειρο του Αστυάγη. Συνδέοντας την βλάστηση του κλήματος με το μοτίβο του κρασιού, που επανέρχεται συχνά στην διήγηση της εκστρατείας του Κύρου κατά των Μασσαγетών, προτείνει ότι το κλήμα συνδέεται με τον θάνατο του Κύρου στη συγκεκριμένη γη. Για να γίνει αυτό περισσότερο κατανοητό, αρκεί να θυμηθούμε ότι η Τόμυρις γέμισε ένα ασκί με ανθρώπινο αίμα αντί για κρασί, και βούτηξε μέσα σε αυτό το κεφάλι του σκοτωμένου ήδη Κύρου (1.204.4). Προηγουμένως, ακούμε την ίδια να λέει στον Κύρο ότι με τον καρπό του αμπελιού, ο οποίος τρελαίνει τους Πέρσες, κατόρθωσε ο τελευταίος να ξεγελάσει και να νικήσει τον γιο της, οδηγώντας τον στην αυτοκτονία (1.212.2). Ορμώμενοι από τα προηγούμενα, διαπιστώνουμε ότι το κρασί, το οποίο εξυπηρετεί τα σχέδια του Κύρου, είναι και εκείνο στο οποίο τελικώς, έστω και συμβολικά, παραδίδεται με τον θάνατό του.

⁸⁷ Οι W.How και J.Wells (1936, 107) σημειώνουν ότι λανθασμένα ο Κύρος παρουσιάζεται από τον Ηρόδοτο ως εγγονός του Αστυάγη, αφού κάτι τέτοιο δεν ισχύει ιστορικά, και ότι η ταυτότητα του Καμβύση, πατέρα του Κύρου στον Ηρόδοτο (ότι τάχα υπήρξε ένας ταπεινός Πέρσης), έρχεται σε αντίθεση με την βασιλική καταγωγή του, την οποία ο ιστορικός δεν γνώριζε. Ο Ηρόδοτος, εν τούτοις, αποδίδει την αλήθεια των πραγμάτων όταν δεν αναγνωρίζει στον Αστυάγη κάποιο γιο, πράγμα το οποίο πιστοποιούν οι επιγραφικές μαρτυρίες. Για μία αντίθετη άποψη Πρβ. Ξενοφώντας, *Κύρου Ανάβαση*, 1.4.20.

ερμηνεία. Ο Αρτεμίδωρος στα *Ονειροκριτικά*, μεταξύ άλλων σημειώνει ότι το μυαλό προλέγει τι θα συμβεί στο μέλλον μέσω εικόνων. Στο σχόλιο του Αρτεμιδώρου κρύβεται η ιδέα της λογικής επεξεργασίας των αλληγορικών εικόνων, που δεν ανταποκρίνονται μόνες τους σε αυτό που καλείται πραγματικό ή λογικό. Το φανταστικό σημαίνει το πραγματικό μέσω εικόνων που χρήζουν πάντοτε ονειροκριτικής ερμηνείας: θα λέγαμε ότι το παιχνίδι των συμβόλων είναι παρόν σε μία άτυχη συνάντηση του ανθρώπου με το μοιραίο.⁸⁸

Καθώς ξεδιπλώνεται η αφήγηση, διαβάζουμε ότι ο Αστυάγης καλεί από την Περσία τη Μανδάνη και τη θέτει υπό περιορισμό, με απώτερο στόχο τη θανάτωση του παιδιού που επρόκειτο να γεννηθεί από αυτή. Η συγκεκριμένη πράξη αντίδρασης του Αστυάγη απέναντι στην απειλή του ονείρου απορρέει ως συνέπεια της ερμηνείας των μάγων ονειροπόλων και συμπληρώνεται με την ανάθεση του φόνου του Κύρου στον Άρπαγο, αμέσως μετά την γέννηση του πρώτου.⁸⁹ Ένα σχέδιο φόνου καταστρώνεται, για να ακυρωθεί με έναν τρόπο που θυμίζει στα διάφορα σημεία του την περιπέτεια του Οιδίποδα.⁹⁰ Ενδιαφέρον είναι ο τρόπος με τον οποίο πραγματώνεται η ονειρική προφητεία. Όταν ο Αστυάγης αντιλαμβάνεται ότι ο Κύρος είναι ζωντανός, απευθύνεται για δεύτερη φορά στους μάγους ονειροπόλους και τους ζητάει να επαναλάβουν την ερμηνεία του ονείρου.⁹¹ Οι μάγοι μένουν πιστοί στα όσα κατά το παρελθόν ορθώς απεκάλυψαν σχετικά με την άνοδο στον βασιλικό θρόνο του Κύρου, αλλά πληροφορούμενοι από τον Αστυάγη ότι ο νεαρός Κύρος είναι ακόμη ζωντανός και ότι χρημάτισε βασιλιάς μεταξύ των υπολοίπων παιδιών της ηλικίας του,

⁸⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι σε κανένα από τα όνειρα που αναφέρει ο Ξενοφώντας δεν υπάρχει η ερμηνεία κάποιου ονειροπόλου–επαγγελματία ερμηνευτή ονείρου. Πρβ. Ξενοφώντας, *Ανάβαση*, 3.1.11-14, 4.3.8-20, *Κύρου Παιδεία*, 8.7.1-4. Σύμφωνα με τον Lieshout (1980,173), τη θέση του συμβούλου ενός ονειρευομένου αναλαμβάνει ίσως κάποιος μάντης. Η συγκεκριμένη πρόταση του Lieshout για τον συμβουλευτικό ρόλο των μάντεων μας βρίσκει επιφυλακτικούς, αφού κάτι τέτοιο δεν επιβεβαιώνεται από τα παραπάνω χωρία του Ξενοφώντα. Το ότι οι μάντιες προέτρεψαν τον Κύρο να κάνει τις θυσίες στους θεούς αμέσως μετά το όνειρο (*Κύρου Παιδεία*, 8.7.3) δεν είναι μία πληροφορία που αντλούμε μέσα από το κείμενο αλλά μία απλή εικασία.

⁸⁹ Σημειώνεται ότι η ερμηνεία εισάγεται με τον αιτιολογικό σύνδεσμο *γάρ* σε μία πρόταση που συνδέονται από τον ιστορικό οι μηχανισμοί άμυνας του Αστυάγη με την ερμηνεία του ονείρου (1.108.2).

⁹⁰ Το μοτίβο της διάσωσης ενός βρέφους, έπειτα από την προσπάθεια δολοφονίας του, επανέρχεται συχνά εκτός από την Ελληνική και στη ρωμαϊκή μυθολογία, όπως για παράδειγμα στην ιστορία του Ρωμύλου και του Ρώμου. Με την ανάθεση της δολοφονίας του Κύρου στον Άρπαγο, ο Αστυάγης, κατά έναν ειρωνικό τρόπο, συμβάλλει ο ίδιος ώστε να επαληθευτεί η ονειρική προφητεία. Προσπαθώντας να απομακρυνθεί από τη μοίρα του, την πλησιάζει ολοένα και περισσότερο, όπως άλλωστε και ο Κροίσος, όταν αναθέτει την προστασία του Άτυ στον Άδραστο. Η διαφορά έγκειται στο ότι ο δεύτερος επιχειρεί να αποτρέψει έναν θάνατο, ενώ ο πρώτος τον επιτάσσει, όσο πιστεύει στην απειλή του ονείρου.

⁹¹ Εδώ έχουμε έλεγχο και επανεξέταση της ονειροκριτικής ερμηνείας, ενώ στην περίπτωση του Ξέρξη έλεγχο του ονείρου.

τρέπονται τώρα στην υιοθέτηση μίας ιδέας για συμβολική επαλήθευση του ονείρου, η οποία δεν ισχύει στην πραγματικότητα: η απειλή για την εκθρόνιση του Αστυάγη καιροφυλακτεί.

Ιδιαίτερο σχολιασμό απαιτούν τα λόγια των μάγων που υποβαθμίζουν τη σημασία των ονείρων και συγχρόνως τα καθιστούν κατώτερα από τους χρησμούς.⁹² Η υποτίμηση της σημασίας των ονείρων στο ηροδότειο κείμενο έρχεται να συμπληρώσει την αμφισβήτηση της θεϊκής τους προέλευσης από τον Αρτάβανο. Προτείνοντας μία συμβολική επαλήθευση του ονείρου, υπό την πλάνη μίας εικονικής ενθρόνισης του Κύρου, οι μάγοι ονειροπόλοι κάνουν λόγο για όνειρα ασήμαντα που ενίοτε σημαίνουν μικροπράγματα.⁹³ Η υποτίμηση της σημασίας του συγκεκριμένου ονείρου, μέσα σε συμφραζόμενα μίας γενικότερης απαξίωσης των ονειρικών φαινομένων, γίνεται ακόμη πιο έντονη με την φράση *νῦν δὲ ἀποσκήμαντος τοῦ ἐνυπνίου ἐς φλαῦρον* (1.120.6), που τη διαπνέει η ίδια διάθεση με τα παραπάνω.⁹⁴ Διαπιστώνουμε κάποια επιφυλακτικότητα εκ μέρους του Αστυάγη, ο οποίος, μολονότι φαίνεται να έχει πεισθεί σε κάποιο βαθμό από τα λόγια των μάγων για τη συμβολική επαλήθευση του ονείρου, ζητάει να του προταθούν μέτρα, ώστε να διασφαλισθεί απόλυτα η εξουσία του, και ως ένα τέτοιο μέτρο προστασίας ορίζεται η απομάκρυνση του παιδιού στην Περσία, πράγμα όμως που δεν αλλάζει τη ροή των μελλοντικών γεγονότων.

Αφήνονται μήπως σκόπιμα από τον ιστορικό περιθώρια μίας λανθασμένης εκτίμησης των ονειροπόλων, δεδομένης της εξέλιξης των πραγμάτων; Μία τέτοια υπόθεση ηχεί ιδιαίτερα ελκυστική. Αναμφίβολα, η υποτιμητική αντιμετώπιση του ονείρου καθιστά αντιστρόφως δυναμική την επαλήθευσή του. Μία διάχυτη ειρωνεία είναι εντοπίσιμη από τον αναγνώστη στα λόγια που απευθύνει ο Αστυάγης στον Κύρο, ως αιτιολόγηση της άδικης μεταχείρισης του τελευταίου: πράγματι, το όνειρο κατηύθυνε τη συμπεριφορά του Αστυάγη απέναντι στον Κύρο, και αληθινά η μοίρα ευθύνεται για τη διάσωση εκείνου, με τη διαφορά

⁹² Πρβ.1.120.3: *παρὰ σμικρὰ γὰρ και τῶν λογίων ἡμῖν ἔνια κεχώρηκε, και τα γε τῶν ὄνειράτων ἐχόμενα τελέως ἐς ἀσθενὲς ἔρχεται*. Μία τέτοια διάκριση είναι λογική σε μία εποχή ακμής της χρησμολογίας. Εκείνο όμως που είναι άξιο απορίας είναι η μερική αμφισβήτηση της αλήθειας των χρησμών από έναν ιστορικό ο οποίος αναμφίβολα πιστεύει στην προφητική δύναμη των χρησμών και την αξιοπιστίά τους, όπως αποδεικνύεται σε πολλά κεφάλαια των *Ιστοριών*.

⁹³ Βλ. προηγούμενη σημ. Υπενθυμίζουμε ότι ο Άτυς δεν υποτίμησε τη σημασία του ονείρου. Απλώς θέλησε να δώσει μία λογική εξήγηση στο όνειρο, δικαιολογώντας παράλληλα και τη φροντίδα του Κροίσου να λάβει προστατευτικά μέτρα από τη στιγμή που υπήρξε αποδέκτης του ονείρου. Πρβ.1.39.1: *Συγγνώμη μὲν ᾧ πάτερ τοι, ἰδόντι γε ὄψιν ταύτην, περὶ ἐμὲ φυλακὴν ἔχειν*.

⁹⁴ Για μία υποτιμητική αντιμετώπιση του ονείρου βλ. Πλάτωνα, *Συμπόσιο*, 175E, όπου το όνειρο χαρακτηρίζεται αμφισβητήσιμο, και Όμηρο, *Οδύσσεια*, 19.560-569, όπου η Πηνελόπη εκφράζει την άποψη για την αναξιπιστία πολλών ονείρων. Παρατηρούμε ότι έχει στηθεί με αξιοπρόσεκτο τρόπο από τον Ηρόδοτο το σκηνικό του διαλόγου μεταξύ των μάγων ερμηνευτών και του Αστυάγη, και έχουν τεθεί οι άξονες πάνω στους οποίους στηρίζεται η προσπάθεια να πειστεί ο ονειρευόμενος.

ότι το μοιραίο τη στιγμή που κατονομάζεται δεν έχει παρά μερικώς εφαρμοστεί η μοίρα του Κύρου είναι εκείνη που τελικώς καθορίζει και την τύχη στον θρόνο του Αστυάγη. Μία αλήθεια, λοιπόν, ξεστομίζεται, δίχως το άτομο που την εκφέρει να γνωρίζει ότι και το ίδιο εμπλέκεται στα σχέδια της μοίρας που καθορίζουν το μέλλον του διαδόχου του.

Το όνειρο συνιστά την αποκάλυψη μίας μελλοντικής πραγματικότητας που αναμένεται να λάβει χώρα, με άλλα λόγια είναι ο πρόλογος του μοιραίου που ο άνθρωπος αδυνατεί να αποφύγει: Ο Κύρος διασώθηκε, διότι έχει οριστεί από τη μοίρα να βασιλεύσει στη θέση του μέχρι τότε μονάρχη Αστυάγη. Χαρακτηριστική είναι η αντίδραση του Αστυάγη, όταν αντιλαμβάνεται τη λανθασμένη ερμηνευτική προσέγγιση των μάγων. Η τιμωρία τους αποδίδεται από τον ιστορικό με το ρήμα *ἀνεσκολόπισε* (1.128.2) που σημαίνει καρφώνω επί πασσάλου. Κάθε ανθρώπινος μηχανισμός για ανατροπή του μοιραίου αποδεικνύεται και σε αυτή την περίπτωση μάταιος: το μοιραίο βασιλεύει κατά τρόπο αναπάντεχο για τον ονειρευόμενο, που, εν προκειμένω, γίνεται το θύμα μίας λανθασμένης ερμηνείας των μάγων ονειροπόλων, που πίστεψαν στη συμβολική πραγμάτωση του ονείρου. Με την επαλήθευση του ονείρου και με την παραδειγματική τιμωρία των μάγων ονειροπόλων αποκαθίσταται η αξιοπιστία και η σημασία ενός ακόμη ηροδότειου ονείρου. Ταυτόχρονα όμως, με τον θάνατό τους έχουμε ίσως και ένα υπαινικτικό εκ μέρους του ιστορικού σχόλιο για την πιθανή πλάνη της ονειρομαντείας και το χρέος των ανθρώπων της εποχής για μία κριτική αντιμετώπιση των ονειροκριτικών ερμηνειών.⁹⁵

Εάν στην περίπτωση του Αστυάγη οι μάγοι ονειροπόλοι πιστεύουν λανθασμένα σε μία συμβολική επαλήθευση των ονειρικών φαινομένων, και οδηγούν τον ονειρευόμενο στην μοιραία εντύπωση ότι απέφυγε την απειλή του ονείρου, στο παρακάτω αλληγορικό όνειρο με αποδέκτη τον Ξέρξη πλανώνται ολοφάνερα ως προς την ακριβή σημασία των αλληγοριών: *ἐδόκεε ὁ Ξέρξης ἐστεφανῶσθαι ἐλαίης θαλλῶ, ἀπό δὲ τῆς ἐλαίης τοὺς κλάδους γῆν πᾶσαν ἐπισχεῖν, μετὰ δὲ ἀφανισθῆναι περὶ τῆ κεφαλῆ κείμενον τὸν στέφανον* (7.19.1). Η εικόνα του ανθισμένου κλωναριού ελιάς στο κεφάλι του στεφανωμένου βασιλιά και εκείνη της σκεπασμένης από τα κλαδιά της ελιάς γης φέρουν τον ίδιο συμβολισμό με την βλάστηση του κλήματος στο δεύτερο όνειρο του Αστυάγη. Πρόκειται σαφώς για το ίδιο ελληνικό μοτίβο ανάπτυξης και κυριαρχίας, που απαντά στο όνειρο ενός Πέρση. Σύμφωνα με τα όσα διαβάζουμε, για τους μάγους ερμηνευτές το όνειρο έχει οικουμενικό χαρακτήρα και συμβολίζει την υποδούλωση ολόκληρης της γης στον Ξέρξη.

⁹⁵ Η παρατήρηση αυτή πρέπει να γίνει κατανοητή στο πλαίσιο της αμφισβήτησης της ονειρομαντείας και γενικότερα της μαντικής κατά την κλασική εποχή. Η πρόοδος του ορθολογισμού αποτέλεσε σοβαρή απειλή για τους μάντεις και τους ονειρομάντεις της εποχής. Βλ. Dodds, 1978, 163.

Πράγματι, τέτοιες ονειρικές εικόνες φανερόνουν επιτυχίες για τον Πέρση βασιλιά και ως ένα βαθμό δικαιολογούν την ερμηνεία των μάγων. Ωστόσο, οι ως άνω εικόνες πρέπει να κατανοηθούν και να συνεξετασθούν παράλληλα με την τρίτη αλληγορική εικόνα του ονείρου, στην οποία χάνεται από το κεφάλι του Ξέρξη το στεφάνι ελιάς, και η οποία συμβολίζει την επερχόμενη καταστροφή του Πέρση βασιλιά. Την τρίτη αυτή αλληγορία φαίνεται ότι αγνόησαν οι μάγοι ονειροπόλοι, και γι' αυτό οδηγήθηκαν σε μία λανθασμένη ερμηνεία του ονείρου. Εάν οι δύο πρώτες εικόνες συμβολίζουν τις νίκες του Ξέρξη, η τελευταία αναφέρεται στην ήττα του στη Σαλαμίνα και στην τελική του καταστροφή. Στο όνειρο αυτό, σε αντίθεση με εκείνο για το οποίο έγινε λόγος προηγουμένως και του οποίου αποδέκτης εκτός από τον Ξέρξη υπήρξε και ο Αρτάβανος, προλέγεται, υπαινικτικά πάντοτε, η έκβαση της εκστρατείας στην Ελλάδα. Η ελιά του ονείρου παραπέμπει στην ιερή ελιά της Αθηνάς στην Ακρόπολη, το κάψιμο της οποίας διέταξε ο Ξέρξης, υπογράφοντας με αυτόν τον τρόπο τον δικό του αναπόφευκτο και ταχύ αφανισμό.⁹⁶

Αλληγορικού χαρακτήρα είναι επίσης το όνειρο που αποδίδεται στον Κύρο και απαντά προς το τέλος του πρώτου βιβλίου των Ιστοριών.⁹⁷ Στα υπάρχοντα εισαγωγικά σχόλια ορίζεται ως τύπος του συγκεκριμένου ονείρου η χώρα των Μασσαγετών. Σύμφωνα με την περιγραφή του ονείρου, που εισάγει για μία ακόμη φορά το ρήμα *ἔδόκεε* (1.209.1) ο Κύρος ονειρεύτηκε ότι ο γιος του Υστάσπη, που δεν είναι άλλος από τον Δαρείο, είχε πάνω στους ώμους του δύο φτερούγες, από τις οποίες η μία σκέπαζε με τη σκιά της την Ασία και η άλλη την Ευρώπη: *ἔδόκεε ὁ Κύρος ἐν τῷ ὕπνῳ ὁρᾶν τῶν Υστάσπεος παίδων τὸν πρεσβύτατον ἔχοντα ἐπὶ τῶν ὤμων πτέρυγας καὶ τουτέων τῇ μὲν τὴν Ἀσίην, τῇ δὲ τὴν Εὐρώπην ἐπισκιάζειν* (1.209.1). Ο κάτοχος του περσικού θρόνου υποβάλλει σε μία λογική συλλογιστική επεξεργασία (*ἔδιδου λόγον ἔωυτῶ*) τα όσα ονειρεύτηκε κατά τη διάρκεια της νύχτας και αντιμετωπίζει το όνειρο ως κάτι σημαντικό (1.209.3: *...ἔδόκεε μεγάλη εἶναι ἡ ὄψις*), ως την απόδειξη για μία εναντίον

⁹⁶ Ο Ηρόδοτος αφηγείται ότι την επομένη της βεβήλωσης του ναού της Ακροπόλεως ο Ξέρξης διέταξε τους Αθηναίους εξόριστους να ανέβουν στην Ακρόπολη και να κάνουν θυσίες και ότι οι τελευταίοι, ερχόμενοι στον ναό του Ερεχθέα, αντίκρισαν ένα βλαστάρι πάνω στο καμένο κούτσουρο, σημάδι για την επικείμενη νίκη των Ελλήνων (8.55.1). Ο ιστορικός εκφράζει την πιθανότητα η εντολή του Ξέρξη να ήταν συνέπεια κάποιου ονείρου, προτρέποντας ίσως τον αναγνώστη να θυμηθεί το αλληγορικό όνειρο του Ξέρξη με το στεφάνι ελιάς (7.19.1). Η προσπάθεια του Ξέρξη να διορθώσει μία βέβηλη πράξη μας φέρνει στον νου την απόπειρα του Δάτη να επιστρέψει στο Δήλιο το επίχρυσο άγαλμα του Απόλλωνα, έπειτα από την παρεμβολή ενός ονείρου, του οποίου δεν έχουμε την περιγραφή (6.118.1-2). Ο Δάτης θέλησε να αποκαταστήσει την ιεροσυλία που πιθανότατα θεώρησε υπεύθυνη για την ήττα του στη μάχη του Μαραθώνα. (Το όνειρο ίσως έστειλε ο Δήλιος Απόλλωνας, αλλά αυτό είναι μία απλή εικασία, καθώς ο Ηρόδοτος επιμένει στη μυστικότητα της θεϊκής προέλευσης του ονείρου).

⁹⁷ Πρβ. 1.209-210.

του επιβουλή. Είναι άξιο προσοχής ότι ο Κύρος παρουσιάζει ως βέβαιο γεγονός μία εναντίον του επιβουλή από πλευράς Δαρείου (1.209.5: *οὐκ ᾧν ἔστι μηχανή...ἐπιβουλεύειν ἐμοί*), επικαλούμενος ενώπιον του Υστάσπη το παραπάνω προφητικό όνειρο ως ενοχοποιητικό στοιχείο και τεκμήριο των όσων ισχυρίζεται.⁹⁸

Ο Πέρσης βασιλιάς μοιράζεται την ονειρική του εμπειρία με τον Υστάσπη, σε μία δεύτερη διήγηση του ονείρου που δεν διαφέρει σε περιεχόμενο από εκείνη του ιστορικού-αφηγητή, που προηγείται. Το συγκεκριμένο όνειρο φανερώνει κάτι που πρόκειται στο μέλλον να συμβεί και που αποδίδεται συμβολικώς υπό το πρίσμα της αλληγορίας των εικόνων. Όμως, σύμφωνα πάντοτε με την προσωπική εκτίμηση του ονειρευομένου, σημαίνει και κάτι που ήδη λαμβάνει χώρα τη στιγμή του ονείρου, και δεν είναι άλλο από την εκ μέρους του Δαρείου επιβουλή του θρόνου του Κύρου, την οποία μας μεταφέρει ο Ηρόδοτος με τη φράση *Κῦρος μὲν δοκέων οἱ Δαρεῖον ἐπιβουλεύειν* (1.210.1). Σημαντική ως προς αυτό είναι η χρήση του ρήματος *ἔάλωκε* (1.209.3) σύμφωνα με τον Κύρο, ο Δαρείος έχει συλληφθεί στο όνειρό του να επιβουλεύεται την εξουσία του. Με άλλα λόγια το όνειρο αυτό λειτουργεί για τον ονειρευόμενο ως ο καθρέπτης της δικής του πραγματικότητας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αποτίμηση του ονείρου από τον Κύρο. Αυτοπαρουσιάζεται ως προστατευόμενος των θεών και αντιλαμβάνεται το όνειρο ως ένα μέσο προειδοποίησής του για τα *ἐπιφερόμενα* (1.209.4: *ἐμεῦ θεοὶ κήδονται καὶ μοι πάντα προδεικνύουσι τὰ ἐπιφερόμενα*).⁹⁹ Άρα, κατά την άποψη του Κύρου, το θεόσταλτο όνειρο προειδοποιεί τον αποδέκτη, που σημειώνουμε ότι τυγχάνει να είναι ένας ελέω θεού μονάρχης, για έναν επικείμενο κίνδυνο. Ποιά είναι όμως στην πραγματικότητα αυτά τα *ἐπιφερόμενα*, για τα οποία ο λόγος; Είναι σε θέση ο αποδέκτης του ονείρου να τα αντιληφθεί;

Η απάντηση δίδεται με το σχόλιο που πραγματοποιεί ο Ηρόδοτος ερμηνεύοντας, ως αφηγητής, το κατηγορητήριο του Κύρου εις βάρος του Δαρείου, ένα κατηγορητήριο προερχόμενο από τη βέβαιη πίστη του πρώτου για την επιβουλή του θρόνου του. Με τη

⁹⁸ Υπενθυμίζουμε ότι ο Κροίσος αποκαλύπτει το όνειρο στον Άτυ, έπειτα από το αίτημα του τελευταίου για ένα λογικής φύσεως επιχείρημα που θα δικαιολογούσε την αποχή του Άτυ από το κυνήγι του κάπρου. Προκύπτει από τα δύο αυτά παραδείγματα ότι τα ονειρικά δεδομένα αντιμετωπίζονται από τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα ως στοιχεία της πραγματικότητας στην οποία ζουν.

⁹⁹ Μία τελείως διαφορετική αντιμετώπιση του ονείρου είδαμε από την πλευρά του Αιθίοπα Σαβακώ. Στην περίπτωση του Σαβακώ, την πεποίθηση του Κύρου για την εύνοια των θεών αντικατέστησε η βεβαιότητα για την απατηλή διάθεση κάποιου θεού εις βάρος του ονειρευομένου. Ο Σαβακώ φαίνεται να έχει πλήρη επίγνωση της θεϊκής φύσης, πράγμα που τον βοηθάει να διαγνώσει εγκαίρως τον φθόνο των θεών. Αντιθέτως, στο όνειρο του Κύρου, η πίστη του ονειρευομένου στην ευμένεια του θεού καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την στάση του απέναντι στο όνειρο και την ερμηνεία που δίδει σε αυτό.

χρήση του αντιθετικού σχήματος μεν-δε, ο Ηρόδοτος αντιπαραθέτει στην προηγούμενη εκτίμηση του Κύρου την ερμηνευτική θέση ότι το όνειρο υπήρξε προάγγελος του θανάτου του Κύρου στη χώρα των Μασσαγετών και προφητικό της μελλοντικής ανόδου του Δαρείου στον περσικό θρόνο.¹⁰⁰ Ο θεολογικός χαρακτήρας του ονείρου αποδίδεται με το ουσιαστικό *δαίμων* (1.210.1) ο θεός ήταν εκείνος που *προέφαινε* (1.210.1) τα όσα επρόκειτο να συμβούν. Αν θέλαμε να αξιολογήσουμε τον Κύρο ως ερμηνευτή του ονείρου, είναι εμφανές ότι δεν μπόρεσε να συλλάβει τη θεία γνώση που έφτασε σε αυτόν μέσω του ονείρου, και έτσι οδηγήθηκε, υπό τις επιταγές της μοίρας, στο τραγικό τέλος του.¹⁰¹ Η εσφαλμένη πεποίθηση του Πέρση βασιλιά ότι διαθέτει με το μέρος του την εύνοια των θεών λειτουργεί ειρωνικά, και είναι αυτή που τον οδηγεί τελικώς στον θάνατο.¹⁰²

Ας δούμε όμως ποιο είναι το όνειρο εκείνο που συνδέεται με την πτώση του Καμβύση, τον οποίο διαδέχτηκε στον θρόνο της Περσίας ο Δαρειός του προηγούμενου ονείρου. Στο τρίτο βιβλίο των *Ιστοριών* ένα όνειρο με αποδέκτη τον Καμβύση γίνεται η αιτία μίας φονικής πράξης, που εντάσσεται από τον ιστορικό στο πλαίσιο της συνολικά αθέμιτης

¹⁰⁰ Πρβ.1.210.1.Με το σχόλιο του ιστορικού προοικονομείται ο τραγικός χαμός του Κύρου στη χώρα των Μασσαγετών, με τον οποίο επαληθεύεται το πρώτο κομμάτι της ονειροκριτικής ερμηνείας του ιστορικού. Ωστόσο, πρέπει να σημειώσουμε ένα ερώτημα που γεννιέται στο σημείο αυτό. Γιατί ο Ηρόδοτος υποστηρίζει ότι το όνειρο υπήρξε προάγγελος του θανάτου του Κύρου, όταν οι αλληγορικές εικόνες το μόνο που σημαίνουν είναι η επικείμενη κατοχή του περσικού θρόνου από τον Δαρειό, η οποία, ωστόσο, έλαβε χώρα πολύ αργότερα, και μάλιστα δεν υπήρξε ποτέ το αποτέλεσμα μίας επιβουλής του τελευταίου εις βάρος του Κύρου; (Όπως γνωρίζουμε, τον Κύρο διαδέχτηκε στον θρόνο ο Καμβύσης και όχι ο Δαρειός). Από πού πηγάζει η ερμηνεία θανάτου του Κύρου; Η μόνη λογική εξήγηση είναι ότι ο ιστορικός ερμηνεύει το όνειρο στηριζόμενος όχι στις ονειρικές αλληγορίες αλλά στα όσα ιστορικά επακολούθησαν ή και προηγήθηκαν, αφού παρόμοια ήταν και η περίπτωση του Αστυάγη, όπως είδαμε νωρίτερα. Ο Κύρος, ως κάτοχος του περσικού θρόνου, βλέπει ένα όνειρο παρόμοιο με εκείνα του προκατόχου του Αστυάγη. Είναι και εδώ παρόν το μοτίβο της ανάπτυξης και της κυριαρχίας στην εικόνα του παρουσιαζόμενου με φτερά στους ώμους Δαρείου. Κατά τον Ηρόδοτο, με το προφητικό όνειρο κάποιος θεός (1.210.1:*δαίμων*) προετοιμάζει τον Κύρο ότι θα «παραχωρήσει», με τον θάνατό του, τον θρόνο στον Δαρειό, δίχως όμως να προσδιορίζει τη χρονική στιγμή ανόδου του τελευταίου στον περσικό θρόνο. Στο παρελθόν ο ίδιος ο Κύρος διαδέχτηκε τον Αστυάγη, όπως ορθώς είχαν προσημάνει δύο άλλα αλληγορικά όνειρα, με αποδέκτη τον δεύτερο.

¹⁰¹ Ο Ηρόδοτος διευκρινίζει στον αναγνώστη ότι ανάμεσα στις πολλές εκδοχές θανάτου του Κύρου επέλεξε να αφηγηθεί την πλέον αξιόπιστη, καταθέτοντας με αυτό τον τρόπο το ιστορικό του κριτήριο.

¹⁰² Φαίνεται ότι ο Κύρος δεν έλαβε σοβαρά υπόψη του τα όσα είχε πει σε αυτόν ο Κροίσος για την αστάθεια των ανθρωπίνων πραγμάτων, λίγο πριν γίνει αποδέκτης του συγκεκριμένου ονείρου. Βλ.1.207.2: *...ὡς κύκλος τῶν ἀνθρωπίνων ἐστὶ πρηγμάτων, περιφερόμενος δὲ οὐκ ἔᾶ αἰεὶ τοὺς αὐτοὺς εὐτυχεῖν*. Ο Κροίσος δεν παρέλειψε τότε να τονίσει στον Κύρο ότι δεν είναι ούτε ο ίδιος ούτε ο στρατός του αθάνατος (1.207.2), καθώς ήταν η εποχή που ο δεύτερος θεωρούσε ότι ήταν κάτι παραπάνω από ένας απλός θνητός: *πολλὰ τε γὰρ μιν καὶ μεγάλα τὰ ἐπαίροντα καὶ ἐποτρύνοντα ἦν, πρῶτον μὲν ἢ γένεσις, τὸ δοκέειν πλέον τι εἶναι ἀνθρώπου* (1.204.2).

δραστηριότητας που ανέπτυξε ο υπό μανία διατελών Πέρσης μονάρχης.¹⁰³ Ως αίτιο της ψυχολογικής μανίας του κατεχόμενου από ανασφάλεια για τον βασιλικό θρόνο Καμβύση προσδιορίζεται ο επερχόμενος, έπειτα από τραυματισμό, θάνατος του ιερού Άπη και η ανόσια πράξη του μαστιγώματος των Αιγύπτων ιερέων, που αδιάφορα διέταξε ο κάτοχος του περσικού θρόνου.¹⁰⁴ Τόπος του ονείρου για άλλη μία φορά η Αίγυπτος, πηγή του Ηρόδοτου, που εμφανίζεται επιφυλακτικός για τα όσα αφηγείται, οι Αιγύπτιοι ιερείς (3.30.1: *ὡς λέγουσι Αἰγύπτιοι*),¹⁰⁵ και εμπλεκόμενα πρόσωπα ο Καμβύσης αλλά και ο αδελφός του Σμέρδης, ο οποίος δολοφονήθηκε με διαταγή του πρώτου, ύστερα από το παρακάτω όνειρο: *ἐδόκέε οἱ ἄγγελον ἐλθόντα ἐκ Περσέων ἀγγέλλειν ὡς ἐν τῷ θρόνῳ τῷ βασιλιῶ ἰζόμενος Σμέρδης τῇ κεφαλῇ τοῦ οὐρανοῦ ψάσειε* (3.30.2). Φάνηκε στον Καμβύση πως τον επισκέφτηκε στον ύπνο του αγγελιοφόρος από την Περσία και του ανήγγειλε ότι ο Σμέρδης άγγιζε με το κεφάλι του τον ουρανό, καθισμένος στον βασιλικό θρόνο.

Σε αυτή την περίπτωση, ο Ηρόδοτος μας δίδει την ερμηνεία του ονείρου από πλευράς αποδέκτη με τη χρήση της μετοχής *δείσας* (3.30.3). Τί σημαίνει αυτό; Σημαίνει ότι ο ονειρευόμενος, πιστός στην ψυχολογία κάθε Ανατολίτη μονάρχη, ερμηνεύει την ονειροφαντασία με κριτήριο τον εσωτερικό φόβο που γενικότερα τον διακατείχε για τυχόν απώλεια του θρόνου.¹⁰⁶ Επαναλαμβάνεται ότι τα κριτήρια ερμηνείας ενός ονείρου είναι πάντοτε υποκειμενικά. Με λίγα λόγια δεν παρέχεται στο ηροδότειο κείμενο κάποια συγκεκριμένη ή έστω αφηρημένη ερμηνευτική μεθοδολογία των ονείρων, που πιθανότατα υπήρχε την εποχή του ιστορικού. Σε αυτό το αλληγορικό όνειρο έχουμε συνδυασμό λόγου και συμβολικής εικόνας, και μάλιστα με έναν ιδιαίτερο τρόπο. Μία προσδιοριζόμενη ονειρική μορφή μεταφέρει στον Καμβύση έναν ονειρικό συμβολισμό, που χρήζει, ένεκα αλληγορίας, ονειροκριτικής ερμηνείας. Εάν εξαιρέσουμε το αινιγματικό όνειρο του Ιπάρχου (βλ.σελ.20), στην περίπτωση κάθε άλλου ονείρου-χρησμού, δηλαδή ονείρου, όπου κυρίαρχο στοιχείο είναι ο λόγος, το μήνυμα υπήρξε σαφές, ελλείψει αλληγορικής εικόνας. Για να το καταλάβουμε, αρκεί απλώς να θυμηθούμε το όνειρο του Κροίσου (1.34.2) ή ακόμη του Σαβακώ (2.139.1), του Σεθώνος (2.141.3) ή του Ξέρξη (7.12.2,14.1).

¹⁰³ Ηρόδοτος, 3.30.1-3, 3. 61-67.

¹⁰⁴ Ο Άπης είναι γνωστός και ως Έπαφος. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (3.27-28), οι Αιγύπτιοι αξιωματούχοι ενημέρωσαν τον Καμβύση πως είχε εμφανιστεί ανάμεσά τους ένας θεός που κατέβαινε σε αραιά χρονικά διαστήματα στη γη και πως σε κάθε του επίσκεψη ο λαός της Αιγύπτου συνήθιζε να εορτάζει. Ο θεός αυτός δεν ήταν άλλος από το μοσχαράκι μίας αγελάδας που δεν ξαναγεννούσε ποτέ και που οι Αιγύπτιοι ονόμασαν Άπη. Ενοχλημένος από τα όσα άκουσε ο Καμβύσης διέταξε τον θάνατο των αξιωματούχων αλλά και το μαστίγωμα των ιερέων που επιβεβαίωσαν τα λεγόμενά τους.

¹⁰⁵ ο.π.σημ.6.

¹⁰⁶ Πρβ.3.65.3.

Σε αυτό το όνειρο μία ονειρική μορφή που έχει, όχι τυχαία, την ιδιότητα του Πέρση αγγελιοφόρου, αναγγέλλει μία μη πραγματική εικόνα, πράγμα, το οποίο δικαιολογεί τη χρήση του ρήματος *ἔδόκεε* (3.30.2) που χρησιμοποιεί ο ιστορικός ως εισαγωγικό της περιγραφής ενός ονείρου που το χαρακτηρίζει ένα επιπλέον στοιχείο, εκείνο του λόγου, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα αλληγορικά. Για να γίνει περισσότερο σαφές το σχόλιο για τον όχι τυχαίο προσδιορισμό της ονειρικής μορφής, αναφέρουμε ότι ο Καμβύσης, βρισκόμενος στα Εκβάτανα της Συρίας, ακούει από αγγελιοφόρο, σταλμένο από τους μάγους, για τον σφετερισμό του περσικού θρόνου, όπως και την εντολή να υπακούσει στον Σμέρδη, γιο του Κύρου, πίσω όμως από το όνομα του οποίου κρύβεται το αληθινό πρόσωπο του συνονόματου και ομοίου στην όψη με τον αδελφό του Καμβύση μάγου Σμέρδη. Σε αυτή την ιστορία οι μάγοι έχουν έναν διαφορετικό ρόλο από εκείνον του ερμηνευτή ενός ονείρου. Συμμετέχουν ενεργά στην εξέλιξη άλλης μίας τραγικής νουβέλας του Ηροδότου, με κίνητρο την εξουσία και όπλο τους τον δόλο για τον οποίο τελικώς τιμωρούνται.¹⁰⁷

Στην περίπτωση αυτού του ονείρου, η επιβεβαίωση της ονειρικής προφητείας κινείται γύρω από την πλάνη του ονόματος (ομωνυμία του Σμέρδη, αδελφού του Καμβύση, με τον μάγο Σμέρδη).¹⁰⁸ Βάζοντας ο ιστορικός τον Καμβύση να αντιλαμβάνεται το λάθος του και να θρηνεί για τον άδικο θάνατο του αδελφού του στο άκουσμα του ονόματος του μάγου Σμέρδη, κάνει λόγο για την απόδειξη της αλήθειας του ονείρου, και αυτή δεν είναι άλλη αφηγηματικά από τον σφετερισμό του βασιλικού θρόνου της Περσίας από τον Σμέρδη, ο οποίος, για δυστυχία του Καμβύση, ανήκει στην ομάδα των μάγων.¹⁰⁹ Μάλιστα, η προσπάθεια του Καμβύση να προλάβει το γενόμενο, με τη διαταγή για τη δολοφονία του Σμέρδη, έχει ως αποτέλεσμα να συμβάλει ο ίδιος, εν αγνοία του, στην επιβολή του μοιραίου που σημάνθηκε ονειρικός.¹¹⁰ Ο Καμβύσης σε έναν μελλοντικό του ονείρου χρόνο, έπειτα

¹⁰⁷ Τόσο ο μάγος Σμέρδης όσο και οι υπόλοιποι μάγοι σφετεριστές τιμωρούνται. Ο Ηρόδοτος μας πληροφορεί ότι στην επέτειο θανάτου των μάγων οι Πέρσες τελούσαν μεγάλη γιορτή, τα λεγόμενα Μαγοφόνια, από τα οποία αποκλείονταν όλοι οι μάγοι. Θυμίζουμε ότι και ο Αστυάγης διέταξε τον θάνατο των μάγων ονειροπόλων που τον έκαναν να πιστέψει σε μία συμβολική επαλήθευση του ονείρου του, με τη διαφορά ότι στην περίπτωση του Αστυάγη δεν εντοπίζουμε δολιότητα εκ μέρους των μάγων. Επικεφαλής στον αφανισμό του Σμέρδη και των μάγων σφετεριστών του θρόνου του Καμβύση είναι ο Δαρείος, ο οποίος με αυτόν τον τρόπο καταλαμβάνει τον θρόνο της Περσίας, προς επιβεβαίωση του αλληγορικού ονείρου του Κύρου που προεσήμανε τότε την επικείμενη άνοδό του.

¹⁰⁸ Πρβ.3.64.4-5. Ας ληφθεί υπόψη ότι ο ιστορικός σημειώνει και την πλάνη του Καμβύση αναφορικά με τον τόπο θανάτου του. Η πλάνη πηγάζει από τη συνωνυμία δύο τόπων, εκ των οποίων ο ένας είναι τα Εκβάτανα της Μηδίας και ο άλλος τα Εκβάτανα της Συρίας.

¹⁰⁹ 3.64.1:...ἐνθαῦτα ἀκούσαντα Καμβύσεα τὸ Σμέρδιος οὖνομα ἔτυψε ἢ ἀληθείη τῶν τε λόγων καὶ τοῦ ἐνυπνίου.

¹¹⁰ Μετά τον θάνατο του Σμέρδη, γιου του Κύρου, οι μάγοι, με επικεφαλής τον μάγο Πατιζείθη, επανέστησαν εναντίον του Καμβύση για να σφετεριστούν τον θρόνο του, εκμεταλλευόμενοι το

από τον θανάσιμο τραυματισμό του, ομολογεί στους Πέρσες ότι ο θεός τον προειδοποίησε στο παρελθόν ότι ο μάγος Σμέρδης θα έκανε επανάσταση εναντίον του. Προηγουμένως, και εδώ έγκειται η τραγικότητά του, είχε παραδεχτεί την αδυναμία του να προβλέψει το μέλλον (3.65.4: *παντός δὲ τοῦ μέλλοντος ἔσσεσθαι ἀμαρτῶν*), δηλαδή να ερμηνεύσει σωστά το προφητικό όνειρο.

Ο ίδιος ο Καμβύσης διηγείται το όνειρό του σε έναν χώρο εκτός της Αιγύπτου και η σκοπιμότητα της διήγησης αυτής έγκειται στο να δικαιολογηθεί δημόσια από την πλευρά του Πέρση μονάρχη η δολοφονία του Σμέρδη. Ο Καμβύσης, μετανοιωμένος, ομολογεί ενώπιον των Περσών την περιττή βιασύνη με την οποία έδρασε, ενώ δεν παραλείπει να κάνει λόγο και για την έλλειψη γνώσης (3.65.3: *ἐποίησα ταχύτερα ἢ σοφώτερα*) που συνόδεψε την ερμηνεία του ονείρου και, κατά προέκταση, τη διαταγή την οποία έδωσε στον Πηξάσπη, παρακινούμενος από το όνειρο. Σε αυτό το σημείο της αφήγησης τονίζεται από τον Ηρόδοτο ο κίνδυνος της βιαστικής ερμηνείας ενός ονείρου, στην οποία κυρίως στηρίζει την απολογία του ο αποδέκτης. Ωστόσο, όπως βλέπουμε αργότερα, ο Οτάνης,¹¹¹ πίσω από τα λόγια του οποίου κρύβεται ο ίδιος ο Αλικαρνασσεάς ιστορικός, εάν κρίνουμε από τη συνολική παρουσίαση των τυράννων στο έργο του,¹¹² ερμηνεύει διαφορετικά τη συμπεριφορά του Καμβύση. Ο Ηρόδοτος γνωρίζοντας καλά την ψυχολογία των τυράννων, και με αφορμή την ιστορία του Καμβύση, στήνει ένα κατηγορητήριο εναντίον τους. Με τη φωνή του Οτάνη ο ιστορικός καταλογίζει στους τυράννους *ύβρη*, *αλαζονεία* και *φθόνο*, που γεννούν, όπως χαρακτηριστικώς σημειώνεται, *πολλά και ἀτάσθαλα* (3.80.2-5).¹¹³

Εκείνο στο οποίο πρέπει να σταθούμε είναι η διαπίστωση της αδυναμίας της ανθρώπινης φύσης να αναχαιτίσει το μελλούμενο, όπως αυτό ονειρικώς αποκαλύπτεται. Έχοντας πλέον

γεγονός ότι ήταν λίγοι οι Πέρσες εκείνοι που γνώριζαν ότι ο Σμέρδης δεν ήταν ζωντανός (3.61.1-2). Ο θάνατος του αδελφού του δεν *απάλλαξε* από τον κίνδυνο τον Καμβύση, αλλά ουσιαστικά άνοιξε τον δρόμο για να επαληθευτεί η ονειρική προφητεία, εφόσον ο Σμέρδης του ονείρου δεν ήταν άλλος από τον μάγο Σμέρδη, αδελφό του Πατιζείθη.

¹¹¹ Με το όνομα του Οτάνη συνδέεται και το όνειρο, που τελευταίο αναφέρει ο Ηρόδοτος στο τρίτο βιβλίο της ιστορίας του. Το συγκεκριμένο όνειρο, του οποίου δεν γνωρίζουμε το περιεχόμενο, φαίνεται ότι προτρέπει τον αποδέκτη του να αποικίσει τη Σάμο. Πρβ.3.149.1. Αναφέρουμε σύντομα ότι ο Οτάνης, σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (3.68.1-2), ήταν ένα από τα πλουσιότερα μέλη της τάξης των ευγενών και ο πρώτος Πέρσης που υποψιάστηκε ότι ο Σμέρδης που κατείχε τον θρόνο δεν ήταν ο πραγματικός γιος του Κύρου, αλλά ο μάγος Σμέρδης. Μάλιστα, ήταν εκείνος που έλαβε την πρωτοβουλία για την αποκάλυψη του μάγου.

¹¹² Για την καταδίκη της τυραννίας στο ηροδότειο έργο πρβ.5.78.1, 5.92α.1. Τα συγκεκριμένα χωρία είναι τα πιο αντιπροσωπευτικά ανάμεσα σε πολλά άλλα.

¹¹³ Θυμίζουμε ότι ο φθόνος του Καμβύση υπογραμμίζεται από τον ιστορικό στα προλεγόμενα του ονείρου σχόλια, όπου λέγεται ότι ο Σμέρδης, αδελφός του Καμβύση, απομακρύνθηκε από την Αίγυπτο, εξαιτίας του φθόνου που έτρεφε για αυτόν ο Πέρσης μονάρχης. (3.30.1). Τα λόγια του Οτάνη έρχονται να επιβεβαιώσουν ένα κύριο χαρακτηριστικό των τυράννων, που δεν είναι άλλο από τον φθόνο, που συνεπάγεται την *ύβρη*, η οποία, με τη σειρά της, επιφέρει την αναπόφευκτη πτώση.

αντιληφθεί τη ματαιότητα των πράξεών του, ακούμε από τον Καμβύση να λέει ότι *ἐν τῇ γὰρ ἀνθρωπῆ φύσει οὐκ ἐνῆν ἄρα τὸ μέλλον γίνεσθαι ἀποτρέπειν* (3.65.3).¹¹⁴ Βέβαια, εκείνο που ο άνθρωπος νους αδυνατεί να συλλάβει και να αποφύγει, ο θεός με ευκολία το προνοεί ή καλύτερα το προκαλεί. Στην αφήγηση ενός ακόμη ονείρου αποδεικνύεται μάταιη κάθε προσπάθεια ανατροπής του μοιραίου. Ο θάνατος του ονειρευομένου εκπληρώνει το πεπρωμένο του, και αυτό φαίνεται να το έχει αντιληφθεί ο Καμβύσης όταν τραυματισμένος, ξεστομίζει *ἐνθαῦτα Καμβύσεια τὸν Κύρου ἔστι πεπρωμένον τελευτᾶν* (3.64.5). Εκείνο όμως που διαφεύγει στον Καμβύση είναι ότι τραυματίστηκε στο ίδιο σημείο που παλαιότερα είχε χτυπήσει τον ιερό Άπη, ύβρη για την οποία φροντίζει τώρα να τιμωρηθεί ο θεός των Αιγυπτίων.¹¹⁵

Η θεϊκή προέλευση του ονείρου αποδίδεται αφηγηματικά με τον Καμβύση να κάνει λόγο για μία προειδοποίηση του θεού (3.65.4: *ὁ δαίμων προέφαινε*) σχετική με την εναντίον του επανάσταση του Σμέρδη. Σαφώς, ο κάτοχος του περσικού θρόνου πλανάται θεωρώντας ως μοναδική αιτία της αδελφοκτονίας που διέπραξε και της αποτυχίας του να παραμείνει στον θρόνο την λανθασμένη ερμηνεία του ονείρου ήδη, από τα εισαγωγικά του ονείρου σχόλια (3.30.1) έχει συνδεθεί ο θάνατος του Σμέρδη με την θεόσταλητμανία του Καμβύση, στην οποία τον οδήγησαν οι άδικες και ανόσιες πράξεις του.¹¹⁶ Επιπλέον, παρατηρούμε ότι η ανάθεση σε θεϊκή πρωτοβουλία της ονειρικής προφητείας και ταυτόχρονα η γνώση της αλήθειας του ονείρου εκ μέρους του ονειρευομένου δίδονται από τον ιστορικό σταδιακά. Έτσι, ενώ αρχικά δεν απασχολεί τον Καμβύση η ταυτότητα της ονειρικής μορφής (3.64.1: *ἀπάγγειλαι τινα*), σε μία επόμενη διήγηση του ίδιου ονείρου βλέπει στην όψη αυτής της μορφής κάποιον αγγελιοφόρο των ανακτόρων (3.65.2), μέχρι να καταλήξει, έχοντας πλέον απαλλαγεί από μία προηγούμενη άγνοια, να αντιληφθεί ότι πίσω από την ονειρική μορφή κρύβεται κάποιος θεός (3.65.4), του οποίου την ανωνυμία φυλάσσει πιστά ο ιστορικός.

Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα ηροδότεια όνειρα εξαιτίας της απρόσμενης και διαφορετικής συγκριτικά επαλήθευσής του έχει ως αποδέκτη τον Ιππία.¹¹⁷ Με το όνειρο του Ιππία αποδεικνύονται βάσιμα τα επικριτικά λόγια του Οτάνη για την αλαζονεία και την

¹¹⁴ Πρβ.9.16.4: *ὁ τι δεῖ γενέσθαι ἐκ τοῦ θεοῦ, ἀμήχανον ἀποτρέψαι ἀνθρώπῳ.*

¹¹⁵ Για τη δύναμη επιβολής του πεπρωμένου πρβ.1.91.1: *Τὴν πεπρωμένην μοῖραν ἀδύνατά ἐστι ἀποφυγεῖν καὶ θεῶ.*

¹¹⁶ Πρβ.3.33.1: *ταῦτα μὲν ἐς τοὺς οἰκησιότατους ὁ Καμβύσης ἐξεμάνη, εἴτε δὴ διὰ τὸν Ἄπιν εἴτε καὶ ἄλλως, οἷα πολλὰ ἔωθε ἀνθρώπους κακὰ καταλαμβάνειν.*

¹¹⁷ 6.107-108.

υπέρμετρη φιλοδοξία των τυράννων, ένας από τους οποίους υπήρξε στο παρελθόν του και ο ονειρευόμενος. Ο Ηρόδοτος αφηγείται ότι την προηγούμενη νύχτα της άφιξης των Περσών στον Μαραθώνα ο Ιππίας ονειρεύτηκε ότι ενώθηκε ερωτικά με τη μητέρα του: *ἔδόκεε ὁ Ἰπίης τῇ μητρὶ τῇ ἑωυτοῦ συνευνηθῆναι* (6.107.1). Η ονειρική πράξη είναι ανόσια και απαγορευμένη, καθώς πρόκειται για την αιμομικτική ένωση μητέρας και γιου, και απαντά σε μία ιδιαίτερα σύντομη περιγραφή του ονείρου από τον ιστορικό, απαλλαγμένη από οποιαδήποτε ανήθικη λεπτομέρεια. Εκείνο που διαφοροποιεί τη συγκεκριμένη ονειρική εικόνα από το σύνολο των εξεταζόμενων αλληγοριών είναι η απουσία του φανταστικού στοιχείου, όπως για παράδειγμα το αντιλαμβανόμαστε στην εικόνα του περιγραφόμενου με φτερά στους ὄμους Δαρείου στο όνειρο του Κύρου.

Ο Ιππίας, όπως ο τυραννικός άνδρας της *Πολιτείας* του Πλάτωνα, δεν διστάζει στο όνειρο να παραδοθεί στις κρυφές και παράφρονες τυραννικές επιθυμίες του, να ενωθεί ερωτικά με τη μητέρα του, στη θέση της οποίας θα μπορούσε κατά τον ισχυρισμό του Πλάτωνα να βρεθεί οποιοσδήποτε άνθρωπος, θεός ή ακόμη θηρίο: *μητρὶ τε γὰρ ἐπιχειρεῖν μίγνυσθαι, ὡς οἶεται, οὐδὲν ὀκνεῖ, ἄλλω τε ὄψωσιν ἀνθρώπων καὶ θεῶν καὶ θηρίων*.¹¹⁸ Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ένα από τα κύρια γνωρίσματα της ονειρικής συμπεριφοράς των τυράννων είναι η ελευθεριότητα με την οποία πραγματώνουν κάθε παράνομη και ανήθικη ερωτική βούληση, εις βάρος της φυσικής και ηθικής νομοτέλειας των ανθρωπίνων πραγμάτων. Μεταξύ άλλων, το χωρίο της *Πολιτείας* είναι ενδεικτικό για τη συχνή παρουσία τέτοιων σεξουαλικά ανόσιων ονείρων στον ύπνο των τυράννων, οι οποίοι στον καθημερινό βίο τους επιδίδονται σε ασέλγειες και ακολασίες κάθε μορφής, σύμφωνες με τον δικό τους κώδικα ηθικής.¹¹⁹ Άραγε ένα αιμομικτικό όνειρο, όπως αυτό του Ιππία, χρήσιμο από κάθε ονειροκριτική άποψη, μπορεί να αποτελέσει μία επίσης αναφορά στη δημόσια και ιδιωτική ζωή ενός τυράννου;

Πράγματι, η εικόνα της αθέμιτης, ακόλαστης και σεξουαλικά υβριστικής ζωής των τυράννων της αρχαιότητας, όπως προκύπτει τουλάχιστον μέσα από τη λογοτεχνία, μας επιτρέπει να ανιχνεύσουμε σε ένα αιμομικτικό όνειρο με πρωταγωνιστή τον Ιππία μία υπαινικτική αναφορά στον τυραννικό βίο. Ο Phillip Holt, έχοντας αντλήσει από τις αρχαίες

¹¹⁸ Πρβ. *Πολιτεία*, 9.571 c-d.

¹¹⁹ Πρβ. Σοφοκλής, *Οιδίποδας Τύραννος*, 981-982: *πολλοὶ γὰρ ἤδη κὰν ὀνειράσιν βροτῶν μητρὶ ζυνηνάσθησαν*. Με ύφος παρηγορητικό η Ιοκάστη λέει στον Οιδίποδα ότι πολλοί θνητοί στο όνειρό τους έσμιζαν με τη μητέρα τους, επισημαίνοντας τη συχνότητα παρόμοιων ονείρων στον ύπνο των ανθρώπων. Ο εξόριστος Ιππίας, σαν ένας άλλος στον ύπνο του Οιδίποδας, θα αποτύχει να επιστρέψει νικητής στην Αθήνα και να μιμηθεί το παράδειγμα του πατέρα του Πεισίστρατου, πληρώνοντας για μία σειρά από εκούσιες και αθέμιτες στο παρελθόν πράξεις.

λογοτεχνικές πηγές ένα πλούσιο υλικό για τη σεξουαλική ζωή των Ελλήνων τυράννων, εύστοχα υποστηρίζει ότι στο όνειρό του ο Ιππίας συμπεριφέρεται όπως αρμόζει σε έναν αληθινό τύραννο, υπερβαίνοντας με αυτή την αξιοσημείωτη παρατήρηση τα στενά όρια μίας συμβολικής ερμηνείας του ονείρου.¹²⁰ Μία επισκόπηση του ηροδότειου έργου αποδεικνύει ότι με το συγκεκριμένο όνειρο ο Ιππίας συνδέεται στον ύπνο του όχι μόνο με τον πατέρα του, τον οποίο κατηγορεί ο ιστορικός για μία *οὐ κατὰ νόμον* (1.61.1) ερωτική συνεύρεση με την κόρη του Μεγακλή, αλλά και με ορισμένους μονάρχες της Ανατολής που διέπραξαν κατά τον Ηρόδοτο αιμομιξία.¹²¹

Ο Ιππίας εκλαμβάνει το όνειρο ως έναν καλό οινόν για τα φιλόδοξα σχέδιά του, στα οποία συμπεριλαμβάνονται η επιστροφή του στην Αθήνα, έπειτα από εικοσαετή παραμονή στην εξορία,¹²² η επάνοδός του στην εξουσία αλλά και ο θάνατός του στο αθηναϊκό έδαφος σε βαθιά γεράματα, όπως φαίνεται από την πρώτη ερμηνεία που ο ίδιος ως αποδέκτης δίδει στο αλληγορικό όνειρο. Εάν καταφύγουμε στα *Ονειροκριτικά*,¹²³ μολονότι είναι ένα κείμενο του 2^{ου} μ.Χ. αιώνα, μπορούμε να κατανοήσουμε ως έναν βαθμό την παραπάνω ερμηνεία. Μάλιστα, η πρώτη ερμηνεία του Ιππία, σε συνδυασμό με τα όσα διαβάζουμε στο μεταγενέστερο κείμενο του Αρτεμίδωρου, μας επιτρέπει να κάνουμε τη σκέψη για μία μακρά παράδοση ερμηνευτικής μεθοδολογίας των ονειρικών φαινομένων, που ξεκινά την εποχή του Ηροδότου, ίσως και νωρίτερα. Σε αντίθεση με τον Ξέρξη, εκείνο που οδηγεί τον Ιππία στο αττικό έδαφος δεν είναι η επιταγή της μοίρας, αλλά οι δικές του προσωπικές φιλοδοξίες. Μάλιστα, η μοίρα έχει διαφορετικά για αυτόν σχέδια.

Για τον Αρτεμίδωρο, το οιδιπόδειο όνειρο είναι ευνοϊκό για κάθε δημόσιο άνδρα, για χάρη του οποίου συμβολίζει τον έλεγχο των δημοσίων υποθέσεων στην πατρίδα του. Εάν ο ονειρευόμενος είναι εξόριστος, τότε η ερωτική επαφή με τη μητέρα συμβολίζει το σμίξιμο με τη μητέρα γη, δηλαδή την επιστροφή του ονειρευομένου στην πατρίδα του, όπως φιλοδοξεί να επιτύχει και ο ερχόμενος στον Μαραθώνα Ιππίας. Με τη μητέρα να είναι το σύμβολο της πατρίδας του ονειρευομένου, η υποταγή του γυναικείου σώματος στον άνδρα, ο οποίος στην περιγραφή του Αρτεμίδωρου ακολουθεί τις συμβουλές της Αφροδίτης κατά την

¹²⁰ Philip Holt, 1998, 225-234. Μεταξύ των πολλών παραδειγμάτων που αναφέρει είναι και εκείνο του Περίανδρου της Κορίνθου, ο οποίος, σύμφωνα με τον Διογένη τον Λαέρτιο (1.96.1), ενώθηκε ερωτικά με τη μητέρα του.

¹²¹ Μολονότι στην περίπτωση του Πεισίστρατου δεν έχουμε αιμομιξία, παραμένει κοινό ανάμεσα σε εκείνον και τον Ιππία το στοιχείο μίας παρά φύση σεξουαλικής ένωσης. Στους αιμομίκτες μονάρχες της Ανατολής ανήκει ο Καμβύσης, ο οποίος παντρεύτηκε τις δύο αδελφές του αλλά και ο Ξέρξης, ο οποίος συνδέθηκε ερωτικά με την ανιψιά του και γυναίκα του γιου του, όπως διαβάζουμε στο τελευταίο βιβλίο της ιστορίας του Ηροδότου (9.108-113).

¹²² Για τα αίτια της εξορίας του Ιππία βλ. Forrest, 1969, 277-286.

¹²³ Αρτεμίδωρος, *Ονειροκριτικά*, 1.79.

ερωτική ένωση, συμβολίζει τον απόλυτο έλεγχο και τη διαχείριση από τον αποδέκτη του ονείρου των πολιτικών πραγμάτων στον τόπο καταγωγής του. Πώς σχετίζονται όλα αυτά με τον Ιππία; Ο Ιππίας οδηγεί τους βαρβάρους στον Μαραθώνα, με σκοπό να εισβάλει στην Αθήνα και να επιβάλει την εξουσία του, μιμούμενος την προηγούμενη βίαιη υποταγή της πόλης από τον πατέρα του Πεισίστρατο, έπειτα από δική του παρακίνηση και σχεδιασμό.¹²⁴

Ωστόσο, μία δεύτερη ερμηνεία του ονείρου, προερχόμενη από ένα τυχαίο για τον Ιππία συμβάν, αναιρεί και αποδεικνύει εσφαλμένη την πρώτη αισιόδοξη ερμηνεία στον νου του αποδέκτη. Ο Ηρόδοτος αφηγείται ότι βρισκόμενος στην Αιγίλεια ο Ιππίας έβηξε τόσο δυνατά, ώστε να χαθεί στην άμμο ένα από τα δόντια του. Η απώλεια του δοντιού αντιμετωπίζεται από τον Ιππία ως ένα αρνητικό για τα σχέδιά του σημάδι και αποτελεί ταυτόχρονα τη μερική συμβολική επαλήθευση του αιμομικτικού ονείρου: *Ιππίης μὲν δὴ ταύτη τὴν ὄψιν συνεβάλετο ἐξεληλυθέναι* (6.108.1) κατά έναν συμβολικό τρόπο, ο Ιππίας ενώνεται με την αττική γη, όταν το δόντι του χάνεται στο χώμα. Απευθυνόμενος στη συνοδεία του αναφωνεί, με απαισιόδοξη πλέον διάθεση (6.107.4: *ἀναστενάζας*), ότι η αττική γη είναι ξένη και θα αποβεί μάταιη κάθε προσπάθεια κατάκτησής της, όπως άλλωστε υπήρξε άγονη και η επίμονη προσπάθεια ανακάλυψης του δοντιού στο αμμόδες έδαφος (6.107.4: *ἐποίητο σπουδὴν πολλὴν ἐξευρεῖν*) για τον Ιππία, το δόντι που χάθηκε, έλαβε συμβολικά το μερίδιο της αττικής γης που του ανήκε.¹²⁵

Με τη δεύτερη αυτή ερμηνεία ο προσδιοριζόμενος από τον Ηρόδοτο ως περίφημος γνώστης των χρησμών αναδεικνύεται σε έναν επίσης ικανό ερμηνευτή των ονειρικών σημείων, διότι προφητεύει σωστά την έκβαση της μάχης και την επερχόμενη ήττα των Περσών, αντιλαμβανόμενος την πλάνη στην οποία υπέπεσε στην πρώτη απόπειρα ερμηνείας του ονείρου. Όσο βίαιη κατά τον ιστορικό είναι η απομάκρυνση του δοντιού (6.107.3: *ἐκβάλλει ὑπὸ βίης βήζας*) και όσο αθέμιτη είναι η αιμομικτική ένωση στο όνειρο, άλλο τόσο αθέμιτη και ανήθικη είναι η επιθυμία του Ιππία να επαναφέρει με μία βίαιη εισβολή την τυραννία στην Αθήνα, οδηγώντας τους εχθρούς των Ελλήνων στον Μαραθώνα. Και αν, σύμφωνα με τον Πλούταρχο,¹²⁶ ο Καίσαρας κατόρθωσε να καταλάβει με μία στρατιωτική επιχείρηση το Αρίμινο, έχοντας δει την προηγούμενη νύχτα στον ύπνο του ένα

¹²⁴ Πρβ.1.61.3.

¹²⁵ Ο Αρτεμίδωρος (Αρτεμίδωρος, *Ονειροκριτικά*,1.31) δίδει τις διαφορετικές ερμηνείες που έχει η απώλεια ενός ή περισσότερων δοντιών στα όνειρα των ανθρώπων. Σε μία από αυτές τις ερμηνείες η απώλεια του δοντιού σημαίνει την προσωπική αποτυχία του ονειρευομένου και την απώλεια των όσων κατέχει.

¹²⁶ Πλούταρχος, *Καίσαρας*, 32.9: *λέγεται δὲ τῇ προτέρᾳ νυκτὶ τῆς διαβάσεως ὄναρ ἰδεῖν ἔκθεσμον ἐδόκει γὰρ αὐτὸς τῇ ἑαυτοῦ μητρὶ μίγνυσθαι τὴν ἄρρητον μῆζιν.*

παρόμοιο αιμομικτικό όνειρο, δηλωτικό της στρατιωτικής του επιτυχίας στη διάρκεια της επόμενης ημέρας, δεν ισχύει το ίδιο ιστορικά και για τον Ιππία, του οποίου το όνειρο επαληθεύεται κατά έναν ιδιαίτερο συμβολικό τρόπο και, σε συνδυασμό με την αιφνίδια απώλεια του δοντιού, προσημαίνει όχι μόνο την αποτυχία των Περσών και την αναγκαία παραμονή στην εξορία του Έλληνα τυράννου, αλλά και τον θάνατό του, για όσους βλέπουν πίσω από την αποτρόπαιη ένωση, την μοιραία ένωση του Ιππία με τη μητέρα γη.¹²⁷

Τελευταίο σε αυτή τη συζήτηση των ονείρων, που περιλαμβάνονται στα βιβλία του έργου του Ηροδότου, θα αναφερθεί εκείνο της κόρης του τυράννου Πολυκράτη.¹²⁸ Η διαφορά του συγκεκριμένου ονείρου από τα υπόλοιπα έγκειται στο ότι ο Ηρόδοτος μας χαρίζει, στην περίπτωση αυτής της αλληγορικής ονειρικής προφητείας, τους συσχετισμούς των ονειρικών συμβόλων με την πραγματικότητα. Προτού όμως μιλήσουμε για αυτό, ας δούμε ποια είναι η ονειρική όψη, της οποίας, σημειωτέον, ο αποδέκτης υπήρξε όχι ένας άνδρας αλλά μία γυναίκα, και μάλιστα ελληνικής καταγωγής. Το όνειρο βλέπει όχι το άτομο που απειλείται άμεσα αλλά ένα οικείο σε αυτό πρόσωπο, όπως συνέβη και στην περίπτωση του Κροίσου όπου ένα όνειρο προεσήμανε τον θάνατο του Άτυ. Η ονειρική εικόνα, στην οποία ο Πολυκράτης έχει έναν παθητικό ρόλο είναι η εξής: *ἐδόκεέ οί τὸν πατέρα ἐν τῷ ἡέρι μετέωρον ἐόντα λουῖσθαι μὲν ὑπὸ Διός, χρίεσθαι δὲ ὑπὸ τοῦ Ἡλίου* (3.124.1).

Με άλλα λόγια η κόρη του Πολυκράτη ονειρεύτηκε να λούζει ο Δίας και να αλείφει ο Ήλιος τον μετέωρο στον αέρα Πολυκράτη. Ξεχωριστό εδώ είναι το στοιχείο του ανθρωπομορφισμού του πατέρα των θεών και του Ηλίου που ενισχύει τον θεϊκό χαρακτήρα του συγκεκριμένου ονείρου. Η ονειρική εικόνα γεννά στην ονειρευομένη το προαίσθημα θανάτου του πατέρα της. Παρατηρούμε ότι, σε αντίθεση με την κόρη του, ο Πολυκράτης αδιαφορεί πλήρως για το όνειρο και δεν διστάζει να την απειλήσει ότι θα την αφήσει ανύπανδρη, όταν εκείνη προσπαθεί επίμονα να τον αποτρέψει να συναντήσει τον Οροίτη. Στην περίπτωση του Έλληνα τυράννου διαπιστώνουμε, έστω και αν δεν είναι δοσμένη φραστικώς, μία περιφρονητική αντιμετώπιση του ονείρου, που δεν είναι ορατή στους περισσότερους ξένους μονάρχες, όπως αποδεικνύεται από τα όνειρα που εξετάσαμε. Το στοιχείο αυτό συνδέεται με τη σημασία του ονείρου για τους δύο διαφορετικούς κόσμους, τον ελληνικό και τον βαρβαρικό.¹²⁹ Άξιο αναφοράς είναι ότι ο Πολυκράτης αγνόησε ακόμη

¹²⁷ Ας ληφθεί υπόψη ότι μία συμβολική επαλήθευση του ονείρου του Αστύαγη, μέσω της εικονικής ενθρόνισης του Κύρου, δεν επηρέασε και δεν εμπόδισε και την πραγματική ενθρόνιση του τελευταίου.

¹²⁸ 3.124-125.

¹²⁹ Η παρατήρηση δεν αφορά σε όλους τους ξένους μονάρχες, διότι, όπως είδαμε, δύο από αυτούς τήρησαν μία διαφορετική στάση. Ο ένας είναι ο Σαβακώς (βλ.σελ.5) και ο άλλος ο Ξέρξης, που έστω

και κάποιους χρησμούς, με βάση τους οποίους οι μάντεις άδικα τον απέτρεπαν να συναντήσει τον Οροίτη (3.124.1).

Την επαλήθευση του ονείρου καταδεικνύει ο Ηρόδοτος, παρέχοντας την ονειροκριτική ερμηνεία μέσω της εξήγησης των παραπάνω συμβολισμών. Σύμφωνα με τα όσα διαβάζουμε, ο Πολυκράτης, αφού ο Οροίτης προκάλεσε τον σταυρικό του θάνατο, και με αυτόν τον τρόπο εξηγείται η εικόνα αυτού να είναι μετέωρος στον αέρα, λουζόταν από τον Δία, κάθε φορά που έβρεχε, και τον άλειφε ο Ήλιος, με την υγρασία που έβγαζε το σώμα του. Ο Πολυκράτης υφίσταται την *τίση* των θεών και οδηγείται σε έναν θάνατο, που εντούτοις ο ιστορικός χαρακτηρίζει ανάξιο για τον πιο μεγαλοπρεπή Έλληνα τύραννο.¹³⁰ Για άλλη μία φορά, αποκαλύπτεται στο ηροδότειο κείμενο ο φθόνος των θεών και αποδεικνύεται αληθινός και προφητικός ο φόβος του Άμαση για το τέλος του Πολυκράτη.¹³¹ Ο τύραννος προκαλεί με τη συνεχή ευτυχία του τον φθόνο των θεών,¹³² και οδηγείται στον θάνατο με δική του μάλιστα ευθύνη, εφόσον αγνόησε, βέβαιος για μία ακόμη προσωπική επιτυχία, το προφητικό όνειρο της κόρης του, όπως και κάποιους προηγούμενους χρησμούς (3.124.1). Όπως αποδεικνύεται από την εξέλιξη των πραγμάτων, τα ονειρικά φαινόμενα, που εν προκειμένω ερμηνεύονται σε ένα συμβολικό επίπεδο από τον ιστορικό,¹³³ έκρυβαν την αλήθεια όχι μόνο για τον θάνατο του Έλληνα τυράννου αλλά και για την ατίμωση που τον επισφράγισε.

Η επισκόπηση των ονείρων μαρτυρά ότι τον Ηρόδοτο, ως αρχαίο ιστορικό, δεν τον ενδιέφερε μία απλή καταγραφή των ονείρων που συνδέθηκαν στην αρχαιότητα με τα πρόσωπα της ιστορίας του. Καθένα από αυτά τα θεόσταλτα όνειρα έγινε το μέσο για να καταδείξει ο ιστορικός τον μοιραίο αποκλεισμό-τη μάταιη προσπάθεια του ανθρώπου, Έλληνα ή βάρβαρου, να διαφύγει από αυτό που καλείται πεπρωμένο. Δεδομένης της θεϊκής προέλευσης των ηροδότειων ονείρων, ο ανθρώπινος παράγοντας μάχεται τον θεϊκό σε μία

και παροδικά, απαξίωσε το όνειρο με την ανακοίνωση της μεταστροφής του στους Πέρσες για την εκστρατεία στην Ελλάδα (βλ.σελ.10).

¹³⁰ Βλέπουμε στο σημείο αυτό τη διαφορετική αντιμετώπιση αυτού του τυράννου από τον ιστορικό. Παραμένει ασαφές τι ακριβώς εννοεί ο Ηρόδοτος με το *μεγαλοπρεπήν* (3.125.2). Στη συμπάθεια του ιστορικού για τον Πολυκράτη θα πρέπει πάντως να αποδώσουμε και την απροθυμία του πρώτου να περιγράψει την ατιμωτική σταύρωση του δεύτερου.

¹³¹ Πρβ.3.43.1: *οὐκ εὖ τελευτήσιν μέλλοι Πολυκράτης.*

¹³² Πρβ.3.125.4: *Πολυκράτεος μὲν δὴ αἱ πολλαὶ εὐτυχίαι ἐς τοῦτο ἐτελεύτησαν.* Επανέρχεται η ιδέα του φθόνου των θεών, την οποία υπενθυμίζει ο Σόλων στον Κροίσο: *πολλοῖσι γὰρ δὴ ὑποδέξας ὄλβον ὁ θεὸς προρρίζους ἀνέτρεψε* (1.32.9).

¹³³ Δίδεται στον αναγνώστη η λαβή να αναγνωρίσει στον Ηρόδοτο, έστω και υποθετικώς, κάποιες ονειροκριτικές γνώσεις, τις οποίες θα μπορούσε ίσως να είχε λάβει από τον θείο του Πανύαση ή από κάποιον ονειρομάντη της εποχής του.

άνιση πάλη του ανθρώπου με το μοιραίο μάταια ο ονειρευόμενος, είτε είναι άνδρας είτε είναι γυναίκα (η κόρη του Πολυκράτη), επιχειρεί να ματαιώσει τον ονειρικό λόγο-να ανατρέψει το μέλλον που κάποιος ανώνυμος θεός φανερώνει στον ύπνο του, άλλοτε υπαινικτικά και άλλοτε απερίφραστα.¹³⁴ Μάλιστα, μολονότι ο θεϊκός λόγος αφορά πάντοτε στο μέλλον του ονειρευομένου, επηρεάζει σημαντικά το παρόν του, εφόσον λαμβάνονται άμεσα από τον τελευταίο μέτρα αντιμετώπισης του ονείρου. Κάθε ονειρική οπτασία, αλληγορική ή μη, είναι ένα μέσο παθητικής επικοινωνίας του ανθρώπου με το θείο, αλλά και ένας από τους τρόπους παρέμβασης των θεών στα ανθρώπινα. Για παράδειγμα, όταν ο Ξέρξης αποφασίζει να μην εκστρατεύσει εναντίον των Ελλήνων, ένα απατηλό θεόπεμπτο όνειρο γίνεται η αιτία να πραγματοποιήσει την εκστρατεία και μελλοντικά να καταστραφεί (βλ.σελ.12).

Το μήνυμα για την αστάθεια της ανθρώπινης τύχης και τον εκδικητικό φθόνο των θεών απορρέει από τα περισσότερα ηροδότεια όνειρα, που, μεταξύ άλλων, φωτίζουν την πολύπλευρη σχέση του ανθρώπου με το θείο ή διαφορετικά, τον δυϊπόστατο χαρακτήρα της θεϊκής φύσης,¹³⁵ αλλά και την αδυναμία της ανθρώπινης λογικής να αντιμετωπίσει τον θεϊκό λόγο, του οποίου φορέας είναι το όνειρο. Για την ακρίβεια, κάθε φορά που η ανθρώπινη λογική και η εμπειρία επιστρατεύονται για να προφυλάξουν τον αποδέκτη ενός ονείρου από μία επικείμενη καταστροφή, η θεία νέμεση επιβάλλεται και ακυρώνει αναπάντεχα τα ανθρώπινα σχέδια. Κάποιος θεός, κρυμμένος πίσω από την ανωνυμία του, εκδικείται τον θνητό αποδέκτη του ονείρου, δίχως ο τελευταίος να γνωρίζει τον τιμωρό του.

Σε όλα σχεδόν τα ηροδότεια όνειρα, με εξαίρεση εκείνα στα οποία διαπιστώσαμε εγκοίμηση εκ μέρους του ονειρευομένου,¹³⁶ τον τόπο και τον χρόνο εμφάνισης του ονείρου

¹³⁴ Διευκρινίζουμε ότι στο όνειρο του Σαβακώ (2.139.1) δεν έχουμε προφητεία ενός μελλοντικού γεγονότος αλλά παρότρυνση του ονειρευομένου να προβεί σε μία ανόσια πράξη. Συνεπώς, ο αποδέκτης και αυτού του ονείρου δεν κατόρθωσε να ανατρέψει το μέλλον, απλώς μπόρεσε να διαφύγει τον θεϊκό φθόνο ή, διαφορετικά, να αγνοήσει τη θεϊκή εντολή με την εγκατάληψη του θρόνου της Αιγύπτου, έχοντας επίγνωση της θεϊκής φύσης.

¹³⁵ Στην περίπτωση του Σαβακώ, το όνειρο δεν είναι απλώς αποκαλυπτικό του θεϊκού φθόνου αλλά της θεϊκής φύσης γενικότερα. Προκειμένου να παγιδευτεί ο ονειρευόμενος, κάποιος ανώνυμος θεός του ζητάει στον ύπνο του να κάνει μία πράξη, η οποία όμως αντίκειται στην ηθική τάξη των ανθρώπινων πραγμάτων. Στο όνειρο του Σαβακώ προβάλλει το φθονερό και ανήθικο πρόσωπο των θεών. Αντιθέτως, στο όνειρο του Σεθώνος (2.141.3), ο Ήφαιστος, ανταποκρινόμενος στο κάλεσμα του πιστού του ιερέα, προσφέρει μία λύση στο ανθρώπινο αδιέξοδο και συμβάλλει στην αποκατάσταση της τάξης, βοηθώντας τους Αιγυπτίους να διαφύγουν τον κίνδυνο. Εδώ βλέπουμε το δίκαιο και φιλικό απέναντι στον άνθρωπο πρόσωπο των θεών.

¹³⁶ Θυμίζουμε ότι εγκοίμηση έχουμε στην περίπτωση του Σεθώνος (βλ.σελ.8) και σε εκείνη του Αρτάβανου (βλ.σελ.15). Όταν επιτελείται η εγκοίμηση, το όνειρο δεν στέλνεται απρόσμενα στον ονειρευόμενο με πρωτοβουλία κάποιου θεού, αλλά ζητείται από τον ίδιο τον εγκοιμώμενο που βρίσκεται σε έναν συγκεκριμένο χώρο. Στην περίπτωση του Σεθώνος, ο χώρος αυτός είναι ο ναός του Ηφαίστου, ενώ στην περίπτωση του Αρτάβανου, η βασιλική κρεβατοκάμαρα του Ξέρξη (ιδιωτική

επιλέγει κάποιος θεός του οποίου την ταυτότητα αποφεύγει να αποκαλύψει ο ιστορικός. Σκοπός του ηροδότειου ονείρου είναι η μεταφορά του θεϊκού λόγου, που φτάνει απρόσμενα στον θνητό αποδέκτη του, με τη μορφή προφητείας, παρότρυνσης ή ακόμη απειλής. Τα όνειρα του Ηροδότου, σε συνδυασμό με τα σχόλια που τα συνοδεύουν, προειδοποιούν και προετοιμάζουν τον αναγνώστη των *Ιστοριών* για τα όσα αφηγηματικά έπονται, εξαιτίας του χρόνου εμφάνισης αλλά και του περιεχομένου τους. Υπ'αυτή την έννοια δεν είναι αποκαλυπτικά και χρήσιμα μόνο στους αποδέκτες τους, αλλά εξυπηρετούν και ορισμένους αφηγηματικούς σκοπούς του ηροδότειου έργου.

Βάζοντας στο όνειρο του Αστυάγη μάγους ονειροπόλους να απαξιώνουν τη σημασία των ονείρων, δηλαδή την προφητική τους δύναμη (βλ.σελ.28), και δίδοντας, με αφορμή ένα άλλο όνειρο, στον Αρτάβανο το βήμα να αμφισβητήσει τη θεϊκή τους προέλευση συνδέοντας τα όνειρα με την ανθρώπινη σκέψη (βλ.σελ.15), ο σκεπτικιστής Ηρόδοτος εκφράζει την αμφισβήτηση για την ονειρομαντεία μίας ολόκληρης εποχής, για την αφύπνιση της οποίας εργάστηκαν οι οπαδοί του ορθολογισμού. Προτάθηκε κατά τον σχολιασμό των αλληγορικών ονείρων του Αστυάγη ότι, με αφορμή την παραδειγματική τιμωρία των μάγων ονειροπόλων εξαιτίας της λανθασμένης ερμηνείας των ονειρικών φαινομένων, ο ιστορικός ενδεχομένως αφήνει κάποιους υπαινιγμούς για την πλάνη της ονειρομαντείας και επισημαίνει στους ανθρώπους της εποχής του την ανάγκη να αντιμετωπίζουν κριτικά κάθε ονειροκριτική ερμηνεία, εξετάζοντας την πιθανότητα του σφάλματος εκ μέρους των ονειροπόλων (βλ.σελ.29-30). Επιπρόσθετα, με την πρωτοβουλία του Αστυάγη για την επανεξέταση και τον έλεγχο της ερμηνείας των ονείρων, όπως και με την αποτυχημένη ερμηνευτική απόπειρα των μάγων ονειροπόλων, ο ιστορικός, για άλλη μία φορά, πιθανότατα αφήνει αιχμές για την ανθρώπινη δυνατότητα ερμηνείας των ονείρων, σε μία εποχή όπου τον πρώτο λόγο έχει η χρησμολογία.

Είναι αξιοσημείωτο ότι κάθε θεωρία ορθολογικής αντιμετώπισης των ονείρων ή αμφισβήτησης των ονειρικών φαινομένων εντοπίζεται σε όνειρα των οποίων οι αποδέκτες είναι ανατολικής προελεύσεως.¹³⁷ Αυτό πιθανότατα οφείλεται στο ότι τα πρόσωπα και οι

εγκοίμηση). Η άποψη της Α.Μίσιου (1993,30) ότι σε κάθε ηροδότειο όνειρο, σε αντίθεση με τον χρησμό, ο ονειρευόμενος δεν έχει ενεργή συμμετοχή στην επικοινωνία του με το θείο δεν μας βρίσκει σύμφωνους. Κάθε εγκοίμηση επιτρέπει την ανθρώπινη συμμετοχή στην επικοινωνία του ανθρώπου με το θείο με την εγκοίμηση (δημόσια ή ιδιωτική), που εκτελείται για την αποστολή ενός ονείρου, ο άνθρωπος επιδιώκει την επικοινωνία με κάποιον θεό, όπως συμβαίνει και στην επίσκεψη κάποιου μαντείου.

¹³⁷ Για περιφρονητική αντιμετώπιση των ονείρων κάναμε λόγο και στην περίπτωση του τυράννου Πολυκράτη (βλ.σελ.40-41), με τη διαφορά ότι εκεί η υποτίμηση ή, διαφορετικά, η αμφισβήτηση της

ιστορίες που συνδέονται με αυτά είναι τέτοιες που εξυπηρετούν τον ιστορικό να περάσει τα μηνύματά του στον αναγνώστη. Για παράδειγμα, ποιο πρόσωπο θα ήταν ικανότερο να αμφισβητήσει την θεϊκή προέλευση των ονείρων από τον σκεπτικιστή και ορθολογιστή Αρτάβανο; Ωστόσο, εύλογα θα μπορούσε να αναρωτηθεί κάποιος για ποιο λόγο ο Ηρόδοτος παραθέτει έναν μεγάλο αριθμό ονείρων,¹³⁸ εάν πράγματι πίσω από τον σκεπτικισμό του Αρτάβανου κρύβονται οι δικές του απόψεις για τα ονειρικά φαινόμενα. Μία πρώτη απάντηση είναι ότι τα όνειρα, όπως και κάθε άλλο παρεκβατικό στοιχείο στον Ηρόδοτο, πλουτίζουν και καθιστούν ευχάριστο για τον αναγνώστη το περιεχόμενο των *Ιστοριών*. Επιπλέον όμως, καθένα από αυτά τα ηροδότεια όνειρα γίνεται η βάση για να σχολιάσει ο ιστορικός τις ανασφάλειες, τους φόβους, τις φιλοδοξίες, τον χαρακτήρα και την ιδεολογία των ονειρευομένων, αλλά και να δώσει μία θεολογική διάσταση σε κάποια ιστορικά γεγονότα, όπως είναι η εκστρατεία των Περσών στην Ελλάδα, η απαλλαγή του Αιγυπτιακού θρόνου από την αιθιοπική δυναστεία ή η άνοδος και η πτώση των μοναρχών της Ανατολής.

Αναμφίβολα, σε όλα τα ηροδότεια όνειρα συναντάμε ιδέες και μηνύματα που επανέρχονται στα διάφορα σημεία της ιστορικής αφήγησης. Αυτή είναι μία απάντηση σε όσους μιλούν επικριτικά για τον μεγάλο αριθμό των ηροδότειων ονείρων και υποστηρίζουν ότι η παρουσία τους είναι πληγή για ένα ιστορικό κείμενο, επικαλούμενοι, μεταξύ άλλων, την πλήρη απουσία ονείρων από το έργο του Θουκυδίδη. Τα δεκαπέντε όνειρα τα οποία εξετάσαμε δεν είναι παρά ένα ακόμη ιδιαίτερο στοιχείο της ιστορικής συγγραφής του Ηροδότου, που έχει συνολικά κάτι το ιδιαίτερο και ξεχωριστό. Εδώ ο μύθος και η ιστορία, η αλήθεια και το ψέμα βαδίζουν συντροφικά.

προφητικής δύναμης των ονείρων εκφράστηκε ως συμπεριφορά. Με λίγα λόγια δεν ακούσαμε τον Πολυκράτη να απαξιώνει φραστικά το όνειρο της κόρης του.

¹³⁸ Ας σημειωθεί ότι ο Θουκυδίδης στο ιστορικό έργο του δεν παραθέτει κανένα όνειρο.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΚΗ ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΟΝΕΙΡΩΝ

ΟΝΕΙΡΑ-ΧΡΗΣΜΟΙ	ΑΛΛΗΓΟΡΙΚΑ
1.34.2: Κροίσος	6.131.2: Αγαρίστη
2.139.1: Σαβακός	1.107.1, 1.108.1: Αστυάγης
2.141.3: Σεθών	7.19.1: Ξέρξης
7.12.1-2, 7.14.1, 7.17.2: Ξέρξης / Αρτάβανος	1.209.1: Κύρος
5.56.1: Ίππαρχος	3.30.2: Καμβύσης
	6.107.1: Ιππίας
	3.124.1: Κόρη του Πολυκράτη

Πίνακας 1

ΟΝΕΙΡΑ-ΠΡΟΦΗΤΕΙΕΣ	
1.34.2: Προφητικό για τον θάνατο του Άτυ.	1.209.1: Προφητικό για την πτώση του Κύρου και την μελλοντική άνοδο στον περσικό θρόνο του Δαρείου.
2.141.3: Προφητικό για τη νίκη των Αιγυπτίων έναντι των Αραβίων.	3.30.2: Προφητικό για τον θάνατο του Καμβύση και την άνοδο στον βασιλικό θρόνο του μάγου Σμέρδη.
5.56.1: Προφητικό για τον θάνατο του Ιπάρχου.	3.124.1: Προφητικό για τον θάνατο του τυράννου Πολυκράτη.
6.131.2: Προφητικό για τη γέννηση του Περικλή.	
1.107.1, 1.108.1: Προφητικά για την πτώση του Αστυάγη και την άνοδο στον θρόνο του Κύρου. (Εδώ έχουμε μία προφητική απειλή για τη βίαιη αρπαγή του θρόνου του Αστυάγη από τον Κύρο).	
7.19.1: Προφητικό για την επερχόμενη πτώση του Ξέρξη.	

Πίνακας 2

ΟΝΕΙΡΑ-ΠΡΟΤΡΟΠΕΣ	
2.139.1: Μία ονειρική ανδρική μορφή προτρέπει τον Σαβακόν να κόψει στα δύο όλους τους ιερείς της Αιγύπτου. Η προτροπή είναι δοσμένη με τη μορφή συμβουλής.	
2.141.3: ο Ήφαιστος προτρέπει τον Σεθώνα να αντιμετωπίσει τον στρατό των Αραβίων. Η προτροπή εδώ συνοδεύεται από την προσφορά στρατιωτικής βοήθειας εκ μέρους του θεού.	
7.12.1-2, 7.14.1, 7.17.2: Η ονειρική μορφή προτρέπει τον Ξέρξη και τον Αρτάβανο να εκστρατεύσουν στην Ελλάδα. Εδώ η προτροπή μετατρέπεται σταδιακά σε απειλή.	

Πίνακας 3

ΟΝΕΙΡΑ ΔΙΑΔΟΧΗΣ ΚΑΙ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ	
1.107.1, 1.108.1: Οι αλληγορικές εικόνες σημαίνουν την άνοδο στον θρόνο του Κύρου, ως διαδόχου του Καμβύση, και την επικυριαρχία του σε ολόκληρη την Ασία.	
1.209.1: Προσημαίνεται συμβολικά η επικείμενη άνοδος του Δαρείου στον Περσικό θρόνο και η κυριαρχία του στην Ευρώπη και την Ασία.	
3.30.2: Η αλληγορική εικόνα του ονείρου συμβολίζει την άνοδο στον θρόνο του μάγου Σμέρδη, ο οποίος διαδέχεται με δόλο τον Καμβύση.	

Πίνακας 4

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Austin, M.M. 1990. «Greek tyrants and the Persians», *CQ* 40: 289-306.
- Brown, T.S. 1982. «Herodotus' Potrait of Cambyses», *Historia* 31:387-403.
- Bury, J.B.1908 . *The Ancient Greek Historians*. London.
- Dietrich, B.C. 1965. *Death, Fate and the Gods*. London.
- Dodds, E. 1978. *Οι Έλληνες και το Παράλογο*. μτφ. Γ.Γιατρομανωλάκης. Αθήνα.
- Evans, J.A.S. 1961. «The dream of Xerxes and the Nomoi of the Persians», *CJ* 57: 109-111.
- Evans, J.A.S. 1978. «What Happened to Croesus;», *CJ* 74: 34-40.
- Flory, S. 1987. *The Archaic Smile of Herodotus*. Detroit.
- Forrest, W.G. 1969. «The Tradition of Hippias' Expulsion from Athens», *GRBS* 10: 277-286.
- Harrison, T. 2000. *Divinity and History*. Oxford.
- Hart, J. 1983. *Herodotus and Greek History*. London.
- Holt, P. 1998. «Sex, Tyranny and Hippias' Incest Dream», *GRBS* 39: 221-241.
- How, W.W & Wells, J. 1928. *A Commentary on Herodotus*, vols. 1-2. Oxford.
- Immerwahr, H.R. 1966. *Form and Thought in Herodotus*. Cleveland.
- Immerwahr, H.R.1962. *Tatund Geschichte bei Herodot*. Munchen.
- Κάραλης, Δ. 1998. *Ιστορία και Φιλοσοφία των ονείρων από τον Όμηρο μέχρι τον Πλούταρχο*. Αθήνα.
- Kessels, A.H.M. 1978. *Studies on the Dream in Greek Literature*. Utrecht.
- Kohnken, A. 1988. «Der dritte Traum Des Xerxes bei Herodot», *Hermes* 116: 24-40.
- Lang, M. 1984. *Herodotean Narrative and discourse*. Cambridge.
- Lieshout, V. 1970. «A Dream on a ΚΑΙΡΟΣ of History», *Mnemosyne* 23: 225-249.
- Lieshout, V. 1980. *Greeks on Dreams*. Utrecht.
- Μαρωνίτης, Δ.Ν. 1964. *Ηρόδοτος, Εισαγωγή – Μετάφραση – Σχόλια*. Αθήνα.

- Μίσιου, Α. 1993. «Όνειρα και Ανατολή στο έργο του Ηροδότου» στο *Όψις Ένυπνίου* (επιμ.Κυρτάτας Δ.). Ηράκλειο.
- Munzon, R.V. 1991. «The Madness of Cambyses», *Arethusa* 24: 43-65.
- Pelling, C. 1996. «The urine and the vine: Astyages' dreams at Herodotus 1.107-108», *CQ* 46: 68-77.
- Powell, J.E. 1938. *A Lexicon to Herodotus*. Cambridge.
- Shapiro, S.O.1944. «Learning through Suffering», *CJ* 89: 349-355.
- Shimron, B. 1989. *Politics and Belief in Herodotus*. Stuttgart.
- Tadmor, H. 1978. «Darius I, Pseudo-smerdis and the Magi», *Athenaeum* 56: 239-261.
- Waters, K.H. 1971. *Herodotus on tyrants and despots: A Study in Objectivity*. Wiesbaden.
- West, S.1987. «And it Came to Pass that Pharaoh Dreamed: notes on Herodotus 2.139, 141», *CQ* 37: 262-271.
- White, R. 1975. *The Interpretation of Dreams: Oneirocritica by Artemidorus*. New Jersey.

αναφωνεί, με απαισιόδοξη πλέον διάθεση (*αναστενάξας*), ότι η αττική γη είναι ξένη και θα αποβεί μάταιη κάθε προσπάθεια κατάκτησής της, όπως άλλωστε υπήρξε άγονη και η επίμονη προσπάθεια ανακάλυψης του δοντιού στο αμμώδες έδαφος

(*εποίετο σποδην πολλην εξευρειν*)· για τον Ιππία, το δόντι που χάθηκε, έλαβε συμβολικά το μερίδιο της αττικής γης που του ανήκε.¹³⁹

Με τη δεύτερη αυτή ερμηνεία ο προσδιοριζόμενος από τον Ηρόδοτο ως περίφημος γνώστης των χρησμών, αναδεικνύεται σε έναν επίσης ικανό ερμηνευτή των ονειρικών σημείων, διότι προφητεύει σωστά την έκβαση της μάχης και την επερχόμενη ήττα των Περσών, αντιλαμβανόμενος την πλάνη στην οποία υπέπεσε στην πρώτη απόπειρα ερμηνείας του ονείρου. Όσο βίαιη κατά τον ιστορικό είναι η απομάκρυνση του δοντιού (*εκβάλλει υπό βίης βήξας*) και όσο αθέμιτη είναι η αιμομικτική ένωση στον χώρο εντός του ονείρου, άλλο τόσο αθέμιτη και ανήθικη είναι η επιθυμία του Ιππία να επαναφέρει με μία βίαιη εισβολή την τυραννία στην Αθήνα, οδηγώντας τους εχθρούς των Ελλήνων στον Μαραθώνα. Και αν, σύμφωνα με τον Πλούταρχο,¹⁴⁰ ο Καίσαρας κατόρθωσε να καταλάβει με μία στρατιωτική επιχείρηση το Αρίμινον, έχοντας δει την προηγούμενη νύχτα στον ύπνο του ένα ίδιο αιμομικτικό όνειρο, δηλωτικό της στρατιωτικής του επιτυχίας στη διάρκεια της επόμενης ημέρας, δεν ισχύει το ίδιο ιστορικά και για τον Ιππία, του οποίου το όνειρο επαληθεύεται κατά έναν ιδιαίτερο συμβολικό τρόπο και σε συνδυασμό με την αιφνίδια απώλεια του δοντιού, προσημαίνει όχι μόνο την αποτυχία των Περσών και την αναγκαία παραμονή στην εξορία του Έλληνα τυράννου, αλλά και τον θάνατό του για όσους βλέπουν πίσω από την αποτρόπαιη ένωση, την μοιραία ένωση του Ιππία με τη μητέρα γη.

¹³⁹ Ο Αρτεμίδωρος (Αρτεμίδωρος, *Ονειροκριτικά*, 1.31) δίδει τις διαφορετικές ερμηνείες που έχει η απώλεια ενός ή περισσότερων δοντιών στα όνειρα των ανθρώπων. Σε μία από αυτές τις ερμηνείες η απώλεια του δοντιού σημαίνει την προσωπική αποτυχία του ονειρευομένου και την απώλεια των όσων κατέχει.

¹⁴⁰ Πλούταρχος, *Καίσαρας*, 32: *λέγεται δε τη προτέρα νυκτι της διαβάσεως οναρ ιδειν έκθεσμον Έδόκει γαρ αυτος τη εαυτου μητρι μίγνυσθαι την άρρητον μίξιν.*

Στο έβδομο βιβλίο της ιστορίας του ο Ηρόδοτος αφηγείται λεπτομερώς την ονειρική περιπέτεια του Ξέρξη τη χρονική στιγμή που αντιμετώπισε το δίλημμα για την εκστρατεία εναντίον της Ελλάδας.¹⁴¹ Καθοριστικό ρόλο στη ρητορική αυτή αφήγηση διαδραματίζει ο Αρτάβανος, ένα συγγενικό στον Ξέρξη πρόσωπο, ο οποίος προσπαθεί με μία σειρά λογικών επιχειρημάτων να νουθετήσει και να εμποδίσει τον Πέρση μονάρχη να αναλάβει την επικίνδυνη για το κράτος των Περσών πολεμική αποστολή, πριν γίνει και ο ίδιος αποδέκτης του επαναληπτικού ονείρου, που τελικώς ανάγκασε τον Ξέρξη να οδηγήσει τον στρατό των Περσών στην Ελλάδα.¹⁴² Τη σημασία αυτού του ονείρου φανερώνει η μέγιστη συμβολή του στα ελληνοπερσικά πράγματα. Πρέπει εξ' αρχής να διευκρινιστεί ότι το όνειρο, το οποίο στην αφήγηση του Ηροδότου εμφανίζεται δύο φορές στον Ξέρξη και μία φορά στον Αρτάβανο, έχει διαφορετικό σε καθεμία περίπτωση περιεχόμενο. Ωστόσο, σε όλες τις περιγραφές του ονείρου παραμένει κοινή η εντολή για την πραγματοποίηση της εκστρατείας, την οποία η ίδια πάντοτε μη ονομαζόμενη ονειρική μορφή υπαγορεύει ρητά στους δύο ονειρευομένους.¹⁴³

Στην πρώτη από τις τρεις περιγραφές του ονείρου διαβάζουμε ότι στάθηκε πάνω από το κεφάλι του Ξέρξη ένας μεγαλόσωμος και όμορφος άνδρας, ο οποίος τον παρότρυνε να εμμένει στην αρχική του απόφαση να πολεμήσει τους Έλληνες, χαρακτηρίζοντας εσφαλμένη τη μεταστροφή του Ξέρξη κατά τη διάρκεια της ίδιας νύχτας:

εδόκεε ο Ξέρξης άνδρα οι επιστάντα μέγαν τε ευειδέα ειπειν Μετά δη βουλευέαι, ω Πέρσα, στράτευμα μη αγειν επι την Ελλάδα, προείπας αληζιν Πέρσησι στρατον; Ουτε ων μεταβουλεύόμενος ποιέεις ευ, ουτε ο συγγνωσόμενος τοι πάρα Αλλ' ωσπερ της ημέρης εβουλεύσαο ποιέειν, ταύτην ιθι την οδον.

Στα εισαγωγικά του ονείρου σχόλια ο Ηρόδοτος συνδέει την απότομη μεταστροφή του Ξέρξη με τη γνώμη την οποία εξέφρασε στο συμβούλιο των Περσών ο Αρτάβανος, απαντώντας στα ενθαρρυντικά για την εκστρατεία λόγια του Μαρδόνιου. Παρατηρούμε ότι ο ανθρώπινος λόγος, εννοούμενης της επιχειρηματολογίας του Αρτάβανου ενώπιον του Ξέρξη, επιτρέπει στον τελευταίο έναν γόνιμο συλλογισμό κατά τη διάρκεια της νύχτας και ουσιαστικά γίνεται αιτία να ακουστεί μέσω του ονείρου ο θεϊκός λόγος, που, εν αντιθέσει με τον ανθρώπινο, απαιτεί τυφλή ευπειθία και απαγορεύει στον ονειρευόμενο την ελεύθερη επιλογή. Ο Ηρόδοτος αναθέτει την ευθύνη των όσων διηγείται στους Πέρσες με τη φράση *λέγεται υπο Περσέων*, η οποία σε συνδυασμό με το *κου* που καθιστά αμφίβολο τον ακριβή χρόνο του ονείρου (*και δη κου εν τη νυκτι ειδε ομιν τοιήνδε*), μαρτυρά την επιφυλακτικότητα του ιστορικού και την αποστασιοποίησή του από τα όσα αφηγείται.

¹⁴¹ Ηρόδοτος, 7.12-19.

¹⁴² Την επαναληπτικότητα του ονείρου δηλώνουν τα ρήματα *φοιτω*, *επιφοιτω* και *πλανάομαι*.

¹⁴³ Σε ένα εισαγωγικό σχόλιο για το όνειρο του Αρτάβανου ο Ηρόδοτος γράφει τα εξής: *...ηλθε οι κατυπνωμένω τωυτο ονειρον το και παρα Ξέρξην εφοίτα, υπερσαν δε του Αρταβάνου ειπε ταδε*. Σε αυτή τη φράση έχουμε ταύτιση του ονείρου και της ονειρικής μορφής που εκφέρει στον Αρτάβανο τον ονειρικό λόγο, όπως και στην περίπτωση της δεύτερης εμφάνισης του προσωποποιημένου ονείρου στον Ξέρξη: *νυκτος δε γενομενης αυτης αυτις τωυτο όνειρον τω Ξέρξη κατυπνωμένω ελεγε επισταν*. Η ονειρική μορφή και στις δύο περιπτώσεις δεν είναι άλλη από τον μεγάλο και όμορφο άνδρα που στάθηκε πάνω από το κεφάλι του Ξέρξη στην πρώτη περιγραφή του ονείρου και του ζήτησε να πραγματοποιήσει την εκστρατεία εναντίον των Ελλήνων. Υπ' αυτή την έννοια κάνουμε λόγο για ένα επαναληπτικό όνειρο.

Η πρώτη περιγραφή ολοκληρώνεται με μία εικόνα της ονειρικής μορφής που απουσιάζει από τις άλλες δύο περιγραφές του ονείρου – χρησμού και πέραν από την απομάκρυνση του ονείρου, σηματοδοτεί αφηγηματικά το πέρασμα από τη νύχτα στο φως της ημέρας: *τον μεν ταύτα ειπόντα εδόκεε ο Ξέρξης αποπτάσθαι κατά το ομηρικό πρότυπο η ονειρική μορφή πετάει μακριά από τον ονειρευόμενο με το πέραν της εκφώνησης του ονειρικού λόγου.*¹⁴⁴ Το φανταστικό στοιχείο που υπάρχει στη συγκεκριμένη εικόνα και τα περιγραφικά επίθετα *μέγας* και *ευειδής* προσδίδουν στην ονειρική μορφή κάτι το υπερφυσικό και υπεράνθρωπο και συγχρόνως μαρτυρούν τη θεϊκή προέλευση ενός ονείρου, που όμως αφήνει ειρωνικά αδιάφορο τον ονειρευόμενο. Είναι η δεύτερη περίπτωση στο σύνολο των ηροδότειων ονείρων που ένας ξένος μονάρχης αντιμετωπίζει το όνειρο ως κάτι ασήμαντο, δίχως να το ομολογεί φραστικά, και δεν το λαμβάνει υπόψη του στις ενέργειες της επόμενης ημέρας (*ημέρης δε επιλαμψάσης ονείρου μεν τούτου λόγον ουδένα εποίεετο*).¹⁴⁵

Συγκεκριμένα, ο Ξέρξης, σαν να μην υπήρξε ποτέ αποδέκτης του παραπάνω ονείρου και έπειτα από ώριμη σκέψη, ομολογεί τη νεανική του παραφορά η οποία στάθηκε η αιτία μίας άπρεπης συμπεριφοράς προς τον Αρτάβανο, και ανακοινώνει με την έλευση της ημέρας στους Πέρσες την απόφαση να μην εκστρατεύσει εναντίον της Ελλάδας.¹⁴⁶ Εν προκειμένω, η νύχτα λειτουργεί ως η ώρα της ορθής σκέψης, όπως υπαινικτικά δηλώνεται με τον όρο *ευφρόνη* του κειμένου, και βοηθάει τον ονειρευόμενο να συνειδητοποιήσει την ορθότητα της γνώμης του Αρτάβανου και τον κίνδυνο της φιλόδοξης αποστολής.¹⁴⁷ Μέχρι αυτό το σημείο της αφήγησης ο Πέρσης μονάρχης διατηρεί την πρωτοβουλία των λόγων και των πράξεών του και υπακούει στα όσα επιτάσσει η λογική, παραμένοντας ανεπηρέαστος από τα όσα ονειρεύτηκε. Θα λέγαμε ότι επιχειρεί, αν και ασυνείδητα, να αποφύγει το μοιραίο που εν αγνοία του παραμονεύει, με αποτέλεσμα το ίδιο όνειρο, φανερά ενοχλημένο, να τον επισκεφτεί στον ύπνο του την αμέσως επόμενη νύχτα:

Ω παι Δαρείου, και δη φαίνεται εν Πέρσησι τε απειπάμενος την στρατηλασίην και τα εμα επεα εν ουδενι ποιούμενος λόγω ως παρ' ουδενος ακούσας; ευ νυν τοδ' ισθι, ην περ μη αυτίκα στρατηλατέης, τάδε τοι εξ' αυτων ανασχήσει ως και μέγας και πολλός εγένεο εν ολίγω χρόνω, ουτω και ταπεινος οπίσω κατα τάχος εσεαι.

Στην παραπάνω περιγραφή η ανδρική μορφή εκφράζει στον Ξέρξη τη δυσαρέσκειά της για την επίσημη αποκλήρυξη της εκστρατείας και την υποτιμητική αντιμετώπιση των λόγων της, δηλώνοντας

¹⁴⁴ Πρβ. Ηρόδοτος, 7.15: *επιτήσεται και σοι τωυτο τούτο ονειρον*. Ελληνικό είναι και το μοτίβο μορφής της ονειρικού άνδρα που συναντάμε στο συγκεκριμένο όνειρο (*μέγαν τε ευειδέα*).

¹⁴⁵ Για μία διαφορετική αντιμετώπιση του ονείρου βλ. Ηρόδοτος, 1.34: *ο δε επειτε εξηγέρθη εωυτω λόγον έδωκε*. Σε αντίθεση με τον Ξέρξη, ο Κροίσος αντιλαμβάνεται τη σημασία του ονείρου - χρησμού και το επεξεργάζεται λογικά. Όμοια είναι και η αντίδραση ενός άλλου Ανατολίτη μονάρχη, του Κύρου, ο οποίος μάλιστα δίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στα όσα ονειρεύτηκε. Πρβ. Ηρόδοτος, 1.209: *επει ων δη εξεγέρθη ο Κυρος, εδίδου λόγον εωυτω περι της ομιος*.

¹⁴⁶ Ηρόδοτος, 7.13. Ας ληφθεί υπόψη ότι η ονειρική μορφή είναι σε θέση να γνωρίζει τη μεταστροφή του Ξέρξη πριν εκείνος την ανακοινώσει επίσημα στους Πέρσες στη διάρκεια της ημέρας. Η ανθρώπινη σκέψη είναι δέσμια στη θεϊκή γνώση.

¹⁴⁷ Ηρόδοτος, 7.12: *Ταυτα μεν επι τοσουτο ελέγετο, μετα δε ευφρόνη τε εγίνετο και Ξέρξην εκνιζε η Αρταβάνου γνώμη νυκτι δε βουλην διδους πάγχυ ευρισκε οι ου πρηγμα ειναι στρατεύεσθαι επι την Ελλάδα*. Πρβ. Πλούταρχος, *Θεμιστοκλής*, 26: *νυκτί φωνην, νυκτί βουλην, νυκτί την νίκηην δίδου*.

παράλληλα την ανωτερότητά της απέναντί του. Τη δεδομένη στιγμή δεν μεταφέρει απλώς προτρεπτικά τη θεϊκή βούληση στον ονειρευόμενο αλλά τον προστάζει να προβεί άμεσα σε μία αβέβαιη για τον ίδιο και το περσικό κράτος στρατιωτική επιχείρηση, χρησιμοποιώντας ως μέσο εφαρμογής του ονειρικού λόγου την απειλή για την αλλαγή της κατάστασής του· ο Ξέρξης λαμβάνει στον ύπνο του την προφητική και σε μορφή απειλής προειδοποίηση ότι θα γίνει γρήγορα ταπεινός και θα στερηθεί τη μεγαλοσύνη την οποία κέρδισε σε σύντομο χρονικό διάστημα, εάν αρνηθεί να πραγματοποιήσει την εκστρατεία.¹⁴⁸ Στην προφητεία αυτή, την αλήθεια της οποίας θα συζητήσουμε στη συνέχεια, κρύβεται παράλληλα με την ικανότητα κάποιου θεού να ανατρέψει τα ανθρώπινα, η ιδέα για την αστάθεια της ανθρώπινης τύχης. Ανακαλούνται τα όσα ο Αρτάβανος στο πρώτο συμβούλιο των Περσών αναφέρει σχετικά με τον φθόνο και το θέλημα του θεού να γκρεμίζει καθετί που ορθώνεται πάνω από το μέτρο, διεκδικώντας από τον άνθρωπο το απόλυτο δικαίωμα της υπερηφάνειας και της αλαζονικής συμπεριφοράς.¹⁴⁹

Πρέπει να γίνει σαφές ότι σε καμία από τις τρεις περιγραφές του ονείρου δεν προλέγεται η έκβαση της εκστρατείας, θετική ή αρνητική, παρά μόνο η τύχη του ίδιου του Ξέρξη σε περίπτωση ματαιώσής της, η οποία όμως κατευθύνει και την τύχη στον χάρτη του κράτους των Περσών. Κατά συνέπεια δεν έχουμε να κάνουμε με ένα απατηλό ως προς την έκβαση των στρατιωτικών επιχειρήσεων όνειρο.¹⁵⁰ Βεβαίως, το στοιχείο της απάτης δεν απουσιάζει από την ονειρική προφητεία, εφόσον λέγεται παραπλανητικά στον Ξέρξη ότι η άρνησή του να εκστρατεύσει αμέσως στην Ελλάδα, θα προκαλέσει την προσωπική του αποτυχία, κάτι το οποίο για δυστυχία του συμβαίνει με την πραγματοποίηση αυτής της εκστρατείας.¹⁵¹ Η ονειρική μορφή απευθύνεται στον Ξέρξη ως άνθρωπο και όχι ως βασιλιά των Περσών και επιζητεί την προσωπική του τιμωρία. Κατά έναν ειρωνικό τρόπο ο Ξέρξης, μέσω του ονείρου, οδηγείται να διαπράξει ύβρη, όταν για πρώτη φορά ο ίδιος αποπειράται να νικήσει την αλαζονεία του, με την απόφαση να ματαιώσει την εκστρατεία. Εν τούτοις, μέσα στο ψέμα κρύβεται μία αλήθεια και αυτή δεν είναι άλλη από την επερχόμενη και πεπωμένη καταστροφή του Πέρση μονάρχη, ο οποίος απειλούμενος εξαναγκάζεται να επιτεθεί

¹⁴⁸ Ο Ξέρξης κατέλαβε αιφνιδιαστικά και αναπάντεχα τον βασιλικό θρόνο με τη βοήθεια του Δημάρατου και της Άτοσσας, καθώς δεν υπήρξε ο νόμιμος τότε διάδοχος του Δαρείου.

¹⁴⁹ Ηρόδοτος, 7.10.

¹⁵⁰ Στη δεύτερη ραψωδία της *Ιλιάδας* (Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β.66) συναντάμε το *ουλον όνειρον* που στέλνει ο Δίας στον Αγαμέμνονα για να επιχειρήσει την άλωση της Τροίας. Και σε αυτή την περίπτωση το όνειρο σπρώχνει τον ονειρευόμενο στην καταστροφή αλλά δεν είναι απατηλό ως προς το αποτέλεσμα της πολιορκίας της Τροίας, που είναι θετικό για τους Έλληνες. Στην περίπτωση του ονείρου του Αγαμέμνονα γνωρίζουμε ότι ο Δίας είναι ο εμπνευστής της απάτης ενώ δε συμβαίνει το ίδιο και με το όνειρο του Ξέρξη, του οποίου δεν γνωρίζουμε την ακριβή θεϊκή προέλευση.

¹⁵¹ Ο απατηλός χαρακτήρας του ονείρου είναι ορατός και στην πρώτη περιγραφή, όπου λέγεται παραπλανητικά στον Ξέρξη ότι κανείς δε θα συμφωνήσει με την αλλαγή της απόφασής του. Την επόμενη ημέρα, προς διάψευση του ονειρικού λόγου, όλοι οι Πέρσες χαρούμενοι για τη ματαιώση της εκστρατείας προσκύναν τον Ξέρξη. (*ουτε ο συγγνωσόμενος τοι πάρα*). Για την ιδέα της απατηλής διάθεσης των θεών βλ. Όμηρος, *Ιλιάδα*, 2.6, Αισχύλος, *Αγαμέμνονας*, 477-478.

εναντίον των Ελλήνων και με αυτό τον τρόπο να υποκλιθεί, μολονότι μελλοντικά και όχι άμεσα, στην τραγική του μοίρα.¹⁵²

Η έννοια του εξαναγκασμού και - κατά προέκταση - η μετατόπιση της ευθύνης των πράξεων από τον άνθρωπο στον τιμωρό θεό, υποδηλώνεται αφηγηματικά με την κοινοποίηση του ονείρου του Ξέρξη στον Αρτάβανο.¹⁵³ Ο ονειρευόμενος αυτή τη φορά έντρομος ομολογεί την αδυναμία του να ακολουθήσει τη φρόνιμη συμβουλή για την αποφυγή της εκστρατείας, έπειτα από την επανάληψη του ονείρου και την απειλή που ονειρικός εισέπραξε.¹⁵⁴ Είναι γεγονός ότι στην αφήγηση δεν αναγνωρίζεται στον Ξέρξη κάποιο άλλο προσωπικό ή στρατιωτικό κίνητρο για τον πόλεμο στην Ελλάδα. Είναι το όνειρο εκείνο που επιθυμεί την άτη του Ξέρξη για λόγους όμως που παραμένουν στην αφήγηση του ονείρου αδιευκρίνιστοι από τον ιστορικό, και μέσω του οποίου δίδεται μία θεολογική διάσταση στη σύγκρουση Ελλήνων και Περσών. Σχολιάζοντας ο Ηρόδοτος τις ενέργειες προετοιμασίας του Ξέρξη και του Αρτάβανου αμέσως μετά την τελική απόφαση για την πραγματοποίηση της εκστρατείας, γράφει: *τούτων λεχθέντων, ενθαυτα επαρθέντες τη οψι, ως ημέρη εγένετο τάχιστα, Ξέρξης τε υπερετίθετο ταυτα Πέρσησι και Αρτάβανος, ος πρότερον αποσπεύδων μουνος εφαινετο, τότε επισπεύδων φανερος ην.* Φαίνεται ότι η απόφαση για την εκστρατεία των Περσών στην Ελλάδα δεν είναι απόρροια ενός λογικού ανθρώπινου υπολογισμού, τον οποίο δίδασκε ο Αρτάβανος στον Ξέρξη προτού βρεθεί στη θέση του ονειρευομένου, αλλά πηγάζει από το επαναληπτικό όνειρο, το οποίο φανερώνει την αναγκαιότητα της πτώσης του Πέρση μονάρχη.¹⁵⁵

Εάν καταφύγουμε σε ένα προηγούμενο σημείο της ιστορικής αφήγησης όπου ο Ξέρξης παρουσιάζει ως πατρογονικό χρέος του τον πόλεμο εναντίον των Ελλήνων και την τιμωρία των Αθηναίων, ονομάζοντας τον εαυτό του γιο του Δαρείου και απόγονο μία γενιάς ανδρών που αγωνίστηκαν για την επέκταση της περσικής αυτοκρατορίας,¹⁵⁶ προκύπτει ότι δεν είναι τυχαία η προσφώνηση *Ω παι Δαρείου*, αλλά επιδιώκεται με αυτή η συμμετοχή του Ξέρξη στην εκστρατεία. Κατά κάποιο τρόπο η ονειρική μορφή, με την αναφορά του ονόματος του Δαρείου, υπενθυμίζει στον Ξέρξη τα πολεμικά έργα των προγόνων του και πρωτίστως τον ωθεί να μιμηθεί την ύβρη του πατέρα του, αφού πρώτος ο Δαρείος επιθύμησε να εκδικηθεί τους Αθηναίους ενώνοντας τις ακτές του Ελλησπόντου. Μία διαφορετική ερμηνεία του ονείρου που συνδέει τον Ξέρξη με την ιστορία και

¹⁵² Ο H.R.Immerwahr (H.R.Immerwahr, 1954, 35) εντοπίζει την αλήθεια αυτής της προφητείας στο γεγονός ότι ο Ξέρξης συνέχισε μετά τη μάχη στη Σαλαμίνα να διατηρεί την εξουσία του. Συνεπώς, για τον συγκεκριμένο μελετητή η προφητική προειδοποίηση ότι με την ανάληψη της εκστρατείας ο Ξέρξης θα απέφευγε να γίνει σε σύντομο χρονικό διάστημα ταπεινός αποδείχτηκε αληθινή. Η παρακμή του ήρθε πράγματι αργότερα.

¹⁵³ Πρβ. Αισχύλος, *Πέρσες*, 472-473: *Ω στυνγε δαιμον, ως αρ'εψευσας φρενων Πέρσας, 353-354: Ηρξεν μεν, ω δέσποινα, του παντος κακου φανεις αλάστωρ η κακος δαίμων πόθεν.* Στον Αισχύλο ο Ξέρξης έχει τον χαρακτήρα ενός παράτολμου νέου που όρμησε με πείσμα σε μία επικίνδυνη αποστολή δίχως να σκεφτεί λογικά, όπως φανερώνουν τα παρακάτω λόγια της Άτοσσας: *παις δ'εμος ταδ'ου κατειδως ηνυσεν νέω θράσει οστις Ελλησποντον ιρον δουλον ως δεσμώνμασιν ηλπισε σχήσειν ρέοντα* (Αισχύλος, *Πέρσες*, 744-746).

¹⁵⁴ Ηρόδοτος, 7.15: *τετραμμένω γαρ δη και μετεγνωκότι επιφοιτων ονειρον φαντάζεται μοι...νον δε και διαπειλησαν οίχεται.*

¹⁵⁵ Για την τυραννική και υβριστική εικόνα του Ξέρξη στο έργο του Ηροδότου δεξ H.R.Immerwahr, *Form and thought in Herodotus*, 1966, 176-183.

¹⁵⁶ Ηρόδοτος, 7.11.

τους νόμους των Περσών προτείνει ο J. Evans.¹⁵⁷ Στο άρθρο του υποστηρίζει ότι το όνειρο αποκαλύπτει στον Ξέρξη την αλήθεια που δεν είναι άλλη από την καταστροφή του ίδιου και της περσικής αυτοκρατορίας στην περίπτωση ματαίωσης της εκστρατείας, η οποία ταυτόχρονα θα σήμαινε και την παραβίαση των νόμων των Περσών.¹⁵⁸ Υπ' αυτή την ερμηνεία εκείνο που σπρώχνει τον Ξέρξη στην ύβρη δεν είναι η τραγική μοίρα του και ο φθόνος των θεών αλλά οι νόμοι των Περσών, στους οποίους τον καλεί να μείνει πιστός η ανδρική μορφή του ονείρου, για να διατηρηθεί το μεγαλείο των Περσών.¹⁵⁹

Ιδιαίτερο βάρος στην αφήγηση δίδεται στην προέλευση του ονείρου. Ο Ξέρξης αναρωτιέται εάν πίσω από την ονειρική εντολή για την εκστρατεία στην Ελλάδα βρίσκεται κάποιος θεός και αναζητά την απάντηση με μία δοκιμασία του ονείρου που είναι άξια σχολιασμού.¹⁶⁰ Το ερώτημα καλείται ουσιαστικά να απαντήσει ο Αρτάβανος, αφού για τον Πέρση βασιλιά η επανεμφάνιση του ίδιου ονείρου στον ύπνο του πρώτου θα λειτουργήσει αποδειχτικά για τη θεϊκή προέλευση της ονειρικής προσταγής. Αρχικά ο Αρτάβανος αντιδρά στην πρόκληση της ιδιωτικής εγκοίμησης, με την εκτέλεση μίας ιδιαίτερης τελετουργικής διαδικασίας η οποία απαιτεί να φορέσει ο υποψήφιος εγκοιμώμενος τη στολή του βασιλιά και έπειτα να καθίσει στον θρόνο, προτού κοιμηθεί στο βασιλικό κρεβάτι στην πραγματικότητα αποφεύγει με τη γεροντική του σύνεση την ύβρη αλλά και τον φθόνο του Ξέρξη, αρνούμενος να πάρει τη θέση του στον βασιλικό θρόνο με τη δικαιολογία της αναξιοσύνης.¹⁶¹ Στα παραπάνω απηχείται η ήδη γνωστή από την εποχή του Ομήρου πεποίθηση ότι ο θεός αποκαλύπτει τη βούλησή του μόνο στους βασιλείς και σε εξίσου σημαίνοντα με αυτούς πρόσωπα, η οποία όμως καθίσταται αμφίβολη έπειτα από την εμφάνιση του ίδιου ονείρου στον Αρτάβανο, όπως θα δούμε στη συνέχεια.¹⁶²

¹⁵⁷ J.A.S.Evans, ..., 110-111.

¹⁵⁸ Ο Evans πιστεύει ότι για μία ηγεμονία με επεκτατική πολιτική η ακύρωση της εκστρατείας θα μπορούσε να αποβεί περισσότερο επικίνδυνη ακόμη και από την ίδια την ήττα, εφόσον θα είχε ως αποτέλεσμα την παραβίαση μίας χρόνιας πολιτικής ιμπεριαλισμού, πάνω στην οποία είχε συσταθεί και ενδυναμωθεί το περσικό κράτος

¹⁵⁹ Η συγκεκριμένη ερμηνεία, την οποία δεν δέχονται αρκετοί μελετητές μεταξύ των οποίων και ο Van Lieshout (R.G.A.Van Lieshout, ..., 238-239) αρνείται τον απατηλό χαρακτήρα του ονείρου και εμπλέκει αβάσιμα τους θεούς στην εποπτεία για την εφαρμογή των νόμων των Περσών.

¹⁶⁰ Είναι η μοναδική περίπτωση που ένας αποδέκτης, και μάλιστα ανατολικής προέλευσης, αποφασίζει να δοκιμάσει το όνειρο, προκειμένου να δώσει βαρύτητα στα όσα ονειρεύτηκε. Για την δοκιμασία των δελφικών χρησμών από τον Κροίσο πρβ. Ηρόδοτος, 1.46. Ο Κροίσος, όπως και ο Αρτάβανος, προβαίνουν στην λανθασμένη εκτίμηση ότι οι Έλληνες θα είναι οι μεγάλοι χαμένοι και όχι οι Πέρσες. Η ονειρική μορφή στο συγκεκριμένο όνειρο δεν μεταφέρει απλώς ένα θεϊκό μήνυμα αλλά προστάζει τον ονειρευόμενο. Η έννοια της προσταγής αποδίδεται με τη μετοχή *εντελλόμενον*.

¹⁶¹ Πρβ: *οια ουκ αξιεύμενος ες τον βασιλῆιον θρόνον ιζεσθαι*. Μία έστω συμβολική ενθρόνιση του Αρτάβανου είναι ικανή να δημιουργήσει στον Ξέρξη αισθήματα ανασφάλειας. Μην ξεχνάμε ότι ένας άλλος μονάρχης της Ανατολής, ο Καμβύσης, διέταξε τον θάνατο του αδελφού του Σμέρδη, επειδή απλώς τον ονειρεύτηκε να κάθεται στον θρόνο του. Οι W.How και J.Wells (W.How και J.Wells, 1936,132) εξετάζουν το ενδεχόμενο ο Αρτάβανος να υποπευθθηκε κάποια παγίδα του βασιλιά εις βάρος του και γι' αυτό να αρνήθηκε να καθίσει στον βασιλικό θρόνο. Μία τέτοια πράξη εξάλλου ήταν ύβρη.

¹⁶² Για την πεποίθηση ότι ο θεός επιλέγει τον αποδέκτη ενός ονείρου πρβ. Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β.80-83. Ας σημειωθεί ότι στα περισσότερα όνειρα που αφηγείται ο Ηρόδοτος οι αποδέκτες είναι βασιλείς. Ωστόσο, αυτό το στοιχείο δεν πιστοποιεί ότι ο ιστορικός συμμαρξίζεται μία τέτοια πεποίθηση, που περιορίζει αυστηρά τους αποδέκτες ενός θεϊλατου ονείρου.

Ο σκεπτικιστής Αρτάβανος εκφράζει μία ορθολογική άποψη για τα όνειρα αρνούμενος τη θεϊκή τους προέλευση: *αλλ' ουδε ταυτα εστι, ω παι, θεια*.¹⁶³ Εξηγεί σε τόνο διδακτικό στον Ξέρξη ότι στον ύπνο τους οι άνθρωποι βλέπουν σαν όνειρα περιπλανώμενα τα όσα τους απασχολούν κατά τη διάρκεια της ημέρας: *πεπλανησθαι αυται μάλιστα εώθασι αι οψιες των ονειράτων, τα τις ημέρης φροντίζει*.¹⁶⁴ Αφορμή για το όνειρο του Ξέρξη στάθηκε, σύμφωνα με τον Αρτάβανο, ο ημερήσιος προβληματισμός τους για την εκστρατεία στην Ελλάδα. Υπ' αυτή την άποψη η ευθύνη του ονείρου μετατοπίζεται από τον θεό στον άνθρωπο και προτείνεται η σύνδεση δύο διαφορετικών από εμπειρικής πλευράς κόσμων. Για πρώτη φορά στην ιστορία της αρχαίας λογοτεχνίας συνδέονται στο ηροδότειο έργο ο κόσμος του ονείρου με εκείνον της εγρήγορσης, δηλαδή της πραγματικότητας των προσώπων, με τον δεύτερο να επηρεάζει το περιεχόμενο ενός ονείρου με αποδέκτη κάποιο θνητό.¹⁶⁵ Είναι πράγματι αξιοπρόσεκτη στο ηροδότειο έργο μία τέτοια ορθολογική θεωρία η οποία συνδέει τα όνειρα με την ανθρώπινη σκέψη, όταν όλα τα όνειρα τα οποία αφηγείται ο Ηρόδοτος είναι θεόσταλα.¹⁶⁶

Αξίζει στο σημείο αυτό να παρατηρήσουμε ένα σφάλμα στον αποδεικτικό συλλογισμό του Αρτάβανου. Αναφέρθηκε προηγουμένως ότι ο Ξέρξης θέλησε να εξακριβώσει την προέλευση του ονείρου μέσα από τη διαδικασία της εγκοίμησης.¹⁶⁷ Σε κανένα σημείο της αφήγησής του δεν αναφέρει ο Ηρόδοτος ότι ο Ξέρξης πίστεψε πριν την επιτέλεση της εγκοίμησης ότι το όνειρο τού το έστειλε κάποιος θεός, όπως ισχυρίζεται απευθυνόμενος σε αυτόν ο Αρτάβανος τη στιγμή που υποδεικνύει ως εσφαλμένη την άρνηση του πρώτου να παραιτηθεί από την εκστρατεία: *φης τοι μετιέντι τον επ' Έλληνας στόλον επιφοιταν ονειρον θεου τινος πομπη*. Για την ακρίβεια, μόνο από τον Αρτάβανο μαθαίνουμε ότι πρόκειται για ένα θεήλατο όνειρο, όταν και ο ίδιος με τη σειρά του, υπακούοντας στην εντολή του Ξέρξη να κοιμηθεί στο βασιλικό κρεβάτι υποδουόμενος τον βασιλιά των Περσών, γίνεται αποδέκτης του ίδιου ονείρου - χρησμού.¹⁶⁸

¹⁶³ Για την απόρριψη της θεϊκής είδησης των ονείρων δεξ Αριστοτέλης, *Περί της καθ' ύπνον μαντικής*, 2. Αρνείται το θεήλατο όνειρο λέγοντας πως εάν οι θεοί επιθυμούσαν να μεταβιβάσουν γνώση στους ανθρώπους, θα το έκαναν στη διάρκεια της ημέρας και θα διάλεγαν πιο προσεχτικά τους αποδέκτες τους.

¹⁶⁴ Για μία παρόμοια χρήση του ρήματος πρβ. Ηλιόδωρος, *Αιθιοπικά*, 1.18: *υπο τινων ονειράτων πεπλανημένων τεταραγμένους* Με το απαρέμφοτο *πεπλανησθαι* δεν υποδηλώνεται απλώς η ονειρική μορφή που επισκέφτηκε τον Ξέρξη και απομακρύνθηκε πετώντας από τον ύπνο του, αλλά και ο απατηλός χαρακτήρας του ονείρου, όπως και με τη μετοχή *πεπλανημένα* που προηγείται του απαρεμφοτάτου.

¹⁶⁵ Ορισμένοι μελετητές, μεταξύ των οποίων και ο R.G.A. Van Lieshout (R.G.A. Van Lieshout, 1980,6) δεν αποκλείει πίσω από την ορθολογική τοποθέτηση του Αρτάβανου να βρίσκεται ο ίδιος ο Ηρόδοτος. Μία τέτοια πρόταση, αν και είναι ενδιαφέρουσα, δεν μπορεί να αποδειχτεί με βεβαιότητα.

¹⁶⁶ Για την πεποίθηση ότι στα όνειρα αντανakλούνται οι σκέψεις της ημέρας βλ. Εμπεδοκλής, απ.108. Ο E.R. Dodds (E.R. Dodds, 1978, 110) σημειώνει ότι μέχρι τα τέλη του 5^{ου} αιώνα ο παραδοσιακός τύπος του θεήλατου ονείρου είχε παρακμάσει και επιχειρούνταν άλλοι τρόποι αντιμετώπισης του ονείρου. Υπήρχε μία τάση στη συνέχεια, που γίνεται εντονότερη τον 4^ο κυρίως αιώνα, να θεθεί η ονειρική σε ένα πλαίσιο ορθολογιστικό.

¹⁶⁷ Την εγκοίμηση τη συναντήσαμε και στην περίπτωση του Σεθών, με τη διαφορά ότι ο Σεθών δεν τη χρησιμοποίησε για να δοκιμάσει το όνειρο, αλλά για έναν άλλο, όπως είδαμε, σκοπό.

¹⁶⁸ Το μόνο κίνητρο για την εγκοίμηση που αναγνωρίζει ο ιστορικός στον Αρτάβανο είναι η ελπίδα του να αποδείξει λανθασμένη τη γνώμη του Ξέρξη για την πιθανή θεϊκή προέλευση του ονείρου: *ελπίζων Ξέρξην αποδέξειν λέγοντα ουδεν, εποίεε το κελεύμενον*.

Συ δη κεινος εις ο αποσπεύδων Ξέρξην στρατεύεσθαι επι την Ελλάδα ως δη κηδόμενος αυτού; αλλ' ουτε ες το μετέπειτα ουτε ες το παραιτικα νυν καταπροϊζειαι αποτρέπων το χρεον γενέσθαι, Ξέρξην δε τα δει ανηκουστέοντα παθειν, αυτω εκείνω δεδήλωται. ταυτα τε δη εδόκεε Αρτάβανος απειλέειν και θερμιοισι σιδηρίοισι εκκαίειν αυτου μέλλειν τους οφθαλμους.

Η βασιλική στολή δεν ξεγελάει την ονειρική μορφή η οποία αναγνωρίζει στο πρόσωπο του Αρτάβανου εκείνον που θέλησε να αποτρέψει τον Ξέρξη από την εκστρατεία στην Ελλάδα.¹⁶⁹ Η απειλή που δέχεται εδώ ο ονειρευόμενος δεν αγγίζει μόνο το μέλλον αλλά και το παρόν του. Διαπιστώνουμε ότι υπάρχει μία κλιμάκωση των απειλών από τη δεύτερη στην τρίτη περιγραφή του ονείρου, όπου γίνεται σκόπιμα και μία νύξη στην απειλητική προφητεία που έλαβε ο Ξέρξης κατά τη διάρκεια της ίδιας νύχτας.¹⁷⁰ Προς επαλήθευση των όσων εξαγγέλλει για την επιβολή μίας άμεσης τιμωρίας στον Αρτάβανο, η ονειρική μορφή ετοιμάζεται να κάψει με πυρωμένα σίδερα τα μάτια του τελευταίου, αμέσως μετά την ολοκλήρωση των λόγων της, σύμφωνα πάντοτε με τα όσα αφηγείται ο ιστορικός στο τέλος της περιγραφής του ονείρου.¹⁷¹ Θα λέγαμε ότι επιχειρείται ένα πέρασμα από τον λόγο στην πράξη. Παρατηρούμε, όπως και στην πρώτη περιγραφή, τη λειτουργία της εικόνας στο πλαίσιο ενός ονείρου – χρησμού και έτσι μας δίδεται η λαβή να διαπιστώσουμε ότι ακόμη και σε αυτή την κατηγορία ονείρων, όπου κυρίαρχο στοιχείο είναι ο λόγος, σημαντικό ρόλο για την απήχηση και επιρροή του ονείρου διαδραματίζει αυτό που βλέπει στο σύνολό του ο ονειρευόμενος και όχι μόνο αυτό που ακούει.¹⁷²

Στη συγκεκριμένη περιγραφή του ονείρου γίνεται λόγος για την αναγκαιότητα επιβολής του μοιραίου που καθιστά αναπόφευκτη τη σύγκρουση Ελλήνων και Περσών και ακολούθως, και την πτώση του ίδιου του Ξέρξη. Θυμίζουμε ότι σε ένα προηγούμενο κεφάλαιο της ιστορίας του ο Ηρόδοτος παρουσιάζει τον Ξέρξη να θεωρεί αναπόφευκτη την εκστρατεία στην Ελλάδα, αναφερόμενος στην παραδοσιακή και επιτυχημένη έως τότε επεκτατική πολιτική των Περσών, όπως

¹⁶⁹ Η εγκοίμηση που προτείνει ο Ξέρξης μπορεί να θεωρηθεί επιτυχημένη μόνο υπό την άποψη ότι το όνειρο εμφανίζεται ξανά. Αποδεικνύεται με την αναγνώριση της ταυτότητας του τελευταίου ότι το όνειρο θα εμφανιζόταν στον Αρτάβανο ακόμη και αν δεν είχε φορέσει τη βασιλική στολή. Με λίγα λόγια αποδεικνύεται σωστή η παρακάτω λογική θέση του Αρτάβανου: *ου γαρ δη ες τοσούτο γε ευηθής ανήκει τουτο, ο τι δη κοτε εστι το επιφαινόμενον τοι εν τω υπνω, ωστε δόξει εμε ορων σε εινα, τη ση εσθητι τεκμαιρόμενον* (7.16). Η απόπειρα του Ξέρξη να εξαπατήσει την ονειρική μορφή αποτυγχάνει και συνάμα επαληθεύονται τα κριτήρια του Αρτάβανου για την αξιοπιστία του ονείρου.

¹⁷⁰ Η ανδρική μορφή εμφανιζόμενη στον ύπνο του Αρτάβανου αμφισβήτησε το ενδιαφέρον του για τον Ξέρξη: *Συ δη...ως δη κηδόμενος αυτου;* Η επανάληψη της προφητείας, που είναι άλλωστε σύμφωνη με τον αναληπτικό χαρακτήρα αυτού του ονείρου, λειτουργεί ως ένα μέσο ψυχολογικού εξαναγκασμού για τον Αρτάβανο, που έχει να σκεφτεί εκτός από τη δική του τύχη και εκείνη του Ξέρξη.

¹⁷¹ Σύμφωνα με τους W.How και J.Wells (W.How και J.Wells, 1936,132) η βάνουση αφαίρεση των ματιών υπήρξε μία συχνή τιμωρία στο χώρο της Ανατολής.

¹⁷² Στο πρώτο βιβλίο των Ιστοριών ο Ηρόδοτος (Ηρόδοτος, 1.8) γράφει: *ωτα γαρ τυγχάνει ανθρώπισι εόντα απιστότερα οφθαλμων.* Δίπλα στα όσα λέγονται ας ληφθούν υπόψη και οι ρηματικοί τύποι εφάνη, επιφανείσα, επιφαινέσθαι. Δεν είναι τυχαίο ότι ο ιστορικός χρησιμοποιεί ως εισαγωγική του ονείρου του Ξέρξη τη φράση *ειδε οσιν.* Πρβ. Ηρόδοτος, 2.139: *ιδόντα την οσιν.* Διευκρινίζουμε, προς αποφυγή παρεξηγήσεων, ότι αλληγορική εικόνα, δηλαδή εικόνα που χρειάζεται ερμηνεία, έχουμε μόνο στο όνειρο - χρησμό του Καμβύση.

και στο άσβεστο μίσος των τελευταίων για τους Αθηναίους.¹⁷³ Τότε δίχως ο Ξέρξης να το συνειδητοποιεί, προβλέπει την αναγκαιότητα της σύγκρουσης, αδύναμος να συλλάβει όμως, σαν ένας τραγικός ήρωας, το παιχνίδι της μοίρας που έχει στηθεί από κάποιο θεό εις βάρος του. Όταν αργότερα η ανθρώπινη λογική διδάσκει τη ματαίωση της εκστρατείας και οι προσωπικές φιλοδοξίες του Πέρση μονάρχη υποχωρούν, ο θεϊκός παράγοντας επεμβαίνει δυναμικά στα ανθρώπινα μέσω του ονείρου, για να επιβάλει τη βούλησή του εν αγνοία πάντοτε του ονειρευομένου και το κατορθώνει.

Ο Αρτάβανος στον ύπνο του απειλείται ότι θα τιμωρηθεί γιατί τίθεται εμπόδιο στο πεπρωμένο (*αποτρέπων το χρεον γενέσθαι*). Αν από τη μία πλευρά η ονειρική μορφή δικαιολογεί στον Αρτάβανο για ποιο λόγο επιθυμεί την τιμωρία του, από την άλλη πλευρά δεν συμβαίνει το ίδιο και με τον Ξέρξη, όπως ειπώθηκε νωρίτερα. Εκείνο που τελικώς η ονειρική μορφή δεν διευκρινίζει στον Ξέρξη είναι το εάν θα πληρώσει την ανυπακοή του απέναντί της, όπως την ακούμε να λέει στο όνειρο του Αρτάβανου (*Ξέρξην δε τα δει ανηκουστέοντα παθειν, αυτω εκείνω δεδήλωται*) ή εάν θα οδηγηθεί στην καταστροφή από την τροπή των ίδιων των πραγμάτων, σε περίπτωση ματαίωσης της εκστρατείας, όπως άλλωστε αφήνεται να εννοηθεί στη δεύτερη εμφάνιση του ονείρου στον Ξέρξη. Εν προκειμένω, το αναγκαίο ταυτίζεται με το μοιραίο. Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε τι πραγματικά θα είχε συμβεί εάν ο Ξέρξης απέφυγε την εκστρατεία. Πιθανώς να είχε τιμωρηθεί για την ανυπακοή του, ίσως όμως και να είχε αποφύγει τα φθονερά σχέδια των θεών όπως ο Αιθίοπας Σαβακών. Ένα πράγμα είναι για εμάς σίγουρο, ότι ο Ξέρξης εν τέλει κατά το παράδειγμα των περισσοτέρων ξένων μοναρχών δεν ήταν σε θέση με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο να αγνοήσει το θεήλατο όνειρο.¹⁷⁴

Το όνειρο δεν αγνοεί με τη σειρά του και ο Αρτάβανος. Επηρεασμένος από την ονειρική οπτασία, απαρνιέται την προηγούμενη λογικής φύσεως τοποθέτησή του για την προέλευση των ονείρων και ομολογώντας τη μεταστροφή του (*εγώ μεν και αυτος τράπομαι και την γνώμην και μετατίθεμαι*), ανακοινώνει στον Ξέρξη ότι τους παρακινεί να αναλάβουν την εκστρατεία μία θεϊκή δύναμη, η οποία έχει προαποφασίσει την καταστροφή των Ελλήνων (*επει δε δαιμονίη τις γίνεται ορμη, και Ελληνας, ως οικε, φθορη τις καταλαμβάνει θεήλατος*).¹⁷⁵ Στη συνέχεια, έχοντας απαντήσει πλέον στο βασικό ερώτημα του Ξέρξη εάν βρίσκεται κάποιος θεός πίσω από την ονειρική εντολή, με την ολοκλήρωση της εγκοίμησης η οποία προετοιμάζει τον αναγνώστη για τη μεταστροφή του εγκοιμωμένου, προτρέπει τον τελευταίο να μοιραστεί με τους Πέρσες *τα εκ του θεου πεμπόμενα*, να κοινοποιηθεί

¹⁷³ Πρβ. Ηρόδοτος, 7.11: *ουκ ων εξαναχωρέειν ουδετέροισι δυνατως εχε.....το γαρ μεσον ουδεν της εχθρης εστιν.*

¹⁷⁴ Είδαμε ότι στο απατηλό όνειρο με αποδέκτη τον Αιθίοπα Σαβακών ο φθόνος των θεών δεν ικανοποιήθηκε. Ο ονειρευομένος αντιλαμβανόμενος την απάτη απέφυγε το μοιραίο, παραμένοντας μάλιστα ατιμώρητος. Η ονειρική μορφή που επισκέφτηκε τον Σαβακών στον ύπνο του δεν ήταν βίαιη ούτε απειλητική, ήταν όμως βίαιη η προσταγή για τον κατακερματισμό των ιερών της Αιγύπτου, η οποία δεν πραγματοποιήθηκε με την πρωτοβουλία του ονειρευομένου να παραιτηθεί από τον θρόνο της Αιγύπτου. Είναι απαραίτητη στο σημείο αυτό η επόμενη διευκρίνιση. Ο Σαβακών αγνοεί την εντολή του ονείρου όχι επειδή τη θεώρησε ασήμαντη όπως ο Ξέρξης αλλά επειδή διέκρινε τον απατηλό χαρακτήρα της. Ο Ξέρξης δεν κάνει λόγο για φθόνο των θεών, όταν αρχικά επιδεικνύει μία υποτιμητική απέναντι στο όνειρο συμπεριφορά.

¹⁷⁵ Το *ως οικε* μετριάξει τη βεβαιότητα του Αρτάβανου και αφήνει μία υπόνοια σφάλματος για το αποτέλεσμα της εκστρατείας.

δηλαδή το μέχρι τότε γνωστό μόνο στους αποδέκτες όνειρο. Προσέχουμε ότι η καταστροφή των Ελλήνων είναι μία προσωπική και ταυτόχρονα εσφαλμένη εκτίμηση του Αρτάβανου, διότι, όπως ήδη έχει υπογραμμιστεί, το όνειρο δεν προλέγει την έκβαση της εκστρατείας των Περσών στη Ελλάδα.¹⁷⁶ Ποιά είναι όμως η αληθινή αιτία της μεταστροφής του Αρτάβανου; Τί μπόρεσε να νικήσει την ανθρώπινη εμπειρία που δίδασκε την αποφυγή της εκστρατείας, ώστε να μην έχει ο Ξέρξης μία τύχη όμοια με εκείνη του Κύρου, του Καμβύση ή του Δαρείου;

Η απάντηση δίδεται σε ένα επόμενο κεφάλαιο του ίδιου βιβλίου.¹⁷⁷ Ο Ηρόδοτος αναθέτει την πρωτοβουλία στον Ξέρξη για μία πρόχειρη αλλά διαφωτιστική για τους χαρακτήρες επανεξέταση του ονείρου, που μαρτυρά την επιφυλακτικότητα του δεύτερου για το επικείμενο πολεμικό εγχείρημα. Από την αφήγηση της συγκεκριμένης σκηνής διαλόγου μεταξύ του Πέρση βασιλιά και του Αρτάβανου προκύπτει ότι η ενάργεια του ονείρου ήταν εκείνη που επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την κρίση των δύο Περσών.¹⁷⁸ Θυμίζουμε ότι διηγούμενος την ονειρική του εμπειρία στον Ξέρξη, ο Αρτάβανος είχε αποδώσει τη μεταστροφή του στη θεϊκή προέλευση του ονείρου, κάτι το οποίο μεταγενέστερα αποδεικνύεται αναληθές. Στην πραγματικότητα ήταν η επιβλητικότητα της όψης αλλά και του λόγου της ονειρικής μορφής που οδήγησαν τον Αρτάβανο σε μία όχι ουσιαστική αλλά επιφανειακή μεταστροφή ή διαφορετικά θρησκευτικότητα, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από την παρακάτω εξομολόγησή του στον Ξέρξη: *εγώ δ'ετι και ες τόδε δείματος ειμι υπόπλεος ουδ'εντος εμεωτου, αλλα τε πολλα επιλεγόμενος και δη ορων τοι δύο τα μέγιστα πάντων εόντα πολεμιώτατα.*¹⁷⁹ Ενώ αμέσως μετά την εμφάνιση του ονείρου είχε ο ίδιος προβλέψει ένα θετικό για τους Πέρσες αποτέλεσμα, σε έναν μελλοντικό του ονείρου χρόνο πλέον εύχεται να αποδειχτεί αληθινή μία εύνοια του ονείρου (*ως βουλόμεθα αμφότεροι τελευτήσειε*).

Για άλλη μία φορά στο προσκήνιο έρχεται ο σκεπτικιστής Αρτάβανος, ο οποίος στο πρώτο συμβούλιο των Περσών εξέθετε τους κινδύνους μίας τέτοιας αποστολής σε στεριά και θάλασσα.¹⁸⁰ Τα δύο τα μέγιστα πάντων εόντα πολεμιώτατα γύρω από τα οποία συγκεντρώνεται όλη σχεδόν η ανησυχία του Αρτάβανου είναι οι δύο παραπάνω φυσικοί χώροι, με τις παγίδες που κρύβουν για τους Πέρσες. Για τον Αρτάβανο τα σημεία υπεροχής του Ξέρξη, ο δυνατός στρατός και ο στόλος του, είναι εκείνα ακριβώς που θα τον οδηγήσουν στην καταστροφή.¹⁸¹ Την ώρα που μοιράζεται τον προβληματισμό του με τον Ξέρξη, απασχολούν πολλά τη σκέψη του Αρτάβανου (*αλλα τε πολλα επιλεγόμενος*) και ένα από αυτά είναι ίσως ο φόβος για τον απατηλό χαρακτήρα του ονείρου, τη

¹⁷⁶Είναι αξιοσημείωτη η παρατήρηση ότι ο Αρτάβανος πλανάται ως προς το αποτέλεσμα της σύγκρουσης Ελλήνων και Περσών, δίχως η ονειρική μορφή να έχει απευθύνει σε αυτόν κάτι το απατηλό ή ψευδές.

¹⁷⁷ Ηρόδοτος, 7.47.

¹⁷⁸ Πρβ. Ηρόδοτος, 7, 47.1-2: *ει τοι η οψις του ενυπνίου μη εναργης ουτω εφάνη, ειχες αν την αρχαίην γνώμην, ουκ εων με στρατεύεσθαι επι την Ελλάδαν, η μετέστης αν*; Για τη σημασία της ενάργειας βλ. V. Lieshout, 1980, 19. Στο θέμα της ενάργειας θα επανέλθουμε αναλυτικότερα στο όνειρο του Ιπάρχου.

¹⁷⁹ Το έντονο συναίσθημα του φόβου που προκλήθηκε στον ονειρευόμενο από τα όσα είδε και άκουσε στον ύπνο του αποδίδεται από την ιστορικό με τη φράση *εγώ δ'ετι και ες τόδε δείματος ειμι υπόπλεος*. Ο ονειρευόμενος υποβάλλεται σε μία ψυχική δοκιμασία η οποία έχει διάρκεια και μετά την απομάκρυνση του ονείρου.

¹⁸⁰ Πρβ. Ηρόδοτος, 7.10.

¹⁸¹ Ηρόδοτος, 7.49.

στιγμή που επιχειρεί ξανά μία λογική εξέταση των πραγμάτων, την οποία αποδοκιμάζει ως άγωνα και απρόσφορη ο Πέρσης βασιλιάς.¹⁸² Και είναι ακριβώς το οικοδόμημα της ανθρώπινης λογικής εκείνο που καταρρέει για μία επιπλέον φορά, σε μία αντιπαράθεση με τη θεία νέμεση, της οποίας αρωγός είναι το επαναληπτικό όνειρο.¹⁸³

¹⁸² Ηρόδοτος, 7.50.

¹⁸³ Θυμίζουμε ότι η λογική εξέταση του ονείρου από τον Άτυ παγίδευσε τον Κροίσο. Κάθε λογικός υπολογισμός για την αποτροπή της συμφοράς αποδεικνύεται αναγκαία άκαρπος.